

**İBN HALDUN ÜNİVERSİTESİ  
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ  
DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**TANRI İMGESİNİN İLAHİ ADALET EĞİLİMİ İLE  
İLİŞKİNİN İNCELENMESİ**

**YASEMİN IŞIK**

**TEZ DANIŞMANI**

**PROF. DR. HASAN KAPLAN**

**İSTANBUL, 2022**

**İBN HALDUN ÜNİVERSİTESİ  
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ  
DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**TANRI İMGESİNİN İLAHİ ADALET EĞİLİMİ İLE  
İLİŞKİSİNİN İNCELENMESİ**

**YASEMİN IŞIK**

**TEZ DANIŞMANI**

**PROF. DR. HASAN KAPLAN**

**İSTANBUL, 2022**

## TEZ ONAY SAYFASI

Bu tez tarafımızca okunmuş olup kapsam ve nitelik açısından, Din Bilimleri (Din Psikolojisi) alanında yüksek lisans Derecesini alabilmek için yeterli olduğuna karar verilmiştir.

### Tez Jürisi Üyeleri

Unvan – Ad Soyad

Kanaati

İmza

_____	_____	_____
_____	_____	_____
_____	_____	_____

Bu tezin İbn Haldun Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tarafından konulan tüm standartlara uygun şekilde yazıldığı teyit edilmiştir.

Teslim Tarihi

Mühür/İmza

## AKADEMİK DÜRÜSTLÜK BEYANI

Bu çalışmada yer alan tüm bilgilerin akademik kurallara ve etik ilkelere uygun olarak toplanıp sunulduğunu, söz konusu kurallar ve ilkelerin zorunlu kıldığı çerçevede, çalışmada özgün olmayan tüm bilgi ve belgelere, alıntılama standartlarına uygun olarak referans verilmiş olduğunu beyan ederim.

Adı Soyadı: Yasemin IŞIK

İmza:

YASEMİN IŞIK

ÖZ

TANRI İMGESİNİN İLAHİ ADALET EĞİLİMİ İLE  
İLİŞKİSİNİN İNCELENMESİ

Işık, Yasemin

Din Bilimleri Yüksek Lisans Programı

Öğrenci Numarası: 187034004

Open Researcher and Contributor ID (ORCID): 0000-0003-2441-3646

Ulusal Tez Merkezi Referans Numarası: 10341517

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hasan Kaplan

Mayıs 2022, 82 sayfa

Bu araştırmada, hukuk ve ilahiyat alanında eğitim almış bireylerin Tanrı tasavvuru ile ilahi adalet inancı eğilimi incelenmiştir. Bu doğrultuda çalışmamızın ilk bölümünde araştırma konusunun amacı, önemi, problemleri ve yöntemi üzerinde durulmuş, devamında Tanrı tasavvuru, Tanrı tasavvuru ve gelişim dönemleri, ilahi adalet inancı ve kutsal kaynakların ilahi adalet anlatımı ele alınmış ve ülkemizde yapılmış ilgili araştırmalara yer verilmiştir. Üçüncü bölümde çalışmanın yöntemi, dördüncü bölümde elde edilen verilerin analiz ve değerlendirmesi rapor edilmiştir.

Nicel bir çalışma olan bu araştırmanın evreni hukuk ve ilahiyat alanında eğitim almış ve almakta olan bireylerden oluşmaktadır. Çalışmanın örnekleme bu evrenden ulaşılmış 18–57 yaş aralığında 282 katılımcıdan oluşmaktadır. Seçilen bu örneklem grubuna Kaplan (2012) tarafından geliştirilen “İlahi Adalet İnancı Ölçeği” ve Yıldız (2020) tarafından geliştirilen “Tanrı İmgesi Ölçeği” nden oluşan anket formu uygulanmıştır.

Araştırmada değişkenler arasındaki ilişkiyi ele almak amacıyla bağıntısal yöntem uygulanmıştır. Araştırmada elde edilen veriler SPSS (Statistical Package for Social Sciences) for Windows 25.0 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Veriler değerlendirilirken tanımlayıcı istatistiksel metotlar (sayı, yüzde, ortalama, standart sapma) kullanılmıştır. Sosyo-demografik değişkenler ile İlahi adalet inancı (nihai ve

içkin adalet) ve Tanrı imgesi (güven ve korku) puanları arasında istatistiksel olarak bazı anlamlı farklılık ve ilişkilerin olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Tanrı imgesi güven ve korku puanları ile içkin ve nihai adalet algısı puanları arasında da bazı anlamlı farklılık ve ilişkilerin olduğu tespit edilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Adalet Duygusu, Adil Dünya İnancı, Din Psikolojisi, İlahi Adalet İnancı, Tanrı Tasavvuru



## ABSTRACT

### PERCEPTION OF DIVINE JUSTICE AND THE CONCEPTION OF GOD: AN EMPIRICAL RESEARCH IN THEOLOGY AND LAW

Işık, Yasemin

MA in Religious Studies (in Turkish)

Student ID: 187034004

Open Researcher and Contributor ID (ORCID): 0000-0003-2441-3646

National Thesis Center Reference Number: 10341517

Thesis Supervisor: Prof. Hasan KAPLAN

May 2022, 82 Pages

In this research, the conception of God and the belief in divine justice of individuals who are educated in the field of law and theology were examined. In this direction, in the first part of our study, the aim, importance, problems and method of the research subject are introduced, and then the conception of God, and its development, the belief in divine justice are discussed along with the relevant research literature. The method of the study and the analysis and evaluation of the data obtained from the field are reported in the third and the fourth parts.

The study population of this quantitative research consists of individuals who have received education in the field of law and theology. The sample of the study consists of 282 participants between the ages of 18-57 who were reached through online platforms. A questionnaire consisting of the "Divine Justice Belief Scale" developed by Kaplan (2012) and the "God Image Scale" developed by Yıldız (2020) was applied to this selected sample group.

In the research, the relational model was used to deal with the relationship between the variables. The data obtained in the research were analyzed using the SPSS (Statistical Package for Social Sciences) for Windows 25.0 program. While evaluating the data, descriptive statistical methods (number, percentage, mean, standard deviation) were used. It has been determined that there are some statistically significant differences

and relationships between socio-demographic variables, and belief in Divine justice (ultimate and immanent justice) and God image (trust and fear) scores. In addition, it has been determined that there are some significant differences and relationships between the trust and fear scores (God image) and the immanent and ultimate justice perception scores.

**Keywords:** Fair World Perception, Poetic Justice, Reward and Punishment, Imagine of God



## TEŞEKKÜR

Bu araştırma için beni yönlendiren, karşılaştığım zorluklarda ve literatür araştırmalarımnda bilgi ve tecrübesi ile bana yardımcı olan değerli danışman hocam Prof. Dr. Hasan KAPLAN'a; araştırma evrenimin şekillenmesinde ve veri toplama araçlarımın netleşmesinde tecrübeleriyle katkı sunan Doç. Dr. Mualla Yıldız'a; bu ilim yolculuğunun başındaki zorluklarla başa çıkma sürecinde desteğini esirgemeyen Doç. Dr. Mustafa Naci Kula'ya teőekkürlerimi sunarım.

Tezimin her aşamasında beni yalnız bırakmayan, maddi ve manevi yardımlarını esirgemeyen aileme sonsuz sevgi ve saygılarımı sunarım.

Yasemin IŞIK

İSTANBUL, 2022

## İÇİNDEKİLER

<b>ÖZ</b> .....	<b>iv</b>
<b>ABSTRACT</b> .....	<b>vi</b>
<b>TEŞEKKÜR</b> .....	<b>viii</b>
<b>İÇİNDEKİLER</b> .....	<b>ix</b>
<b>TABLolar LİSTESİ</b> .....	<b>xii</b>
<b>ŞEKİLLER LİSTESİ</b> .....	<b>xiv</b>
<b>SEMBOLLER VE KISALTMALAR</b> .....	<b>xv</b>
<b>BÖLÜM I GİRİŞ</b> .....	<b>1</b>
1.1. Araştırmanın Önemi .....	2
1.2. Araştırmanın Amacı, Problemleri ve Hipotezleri.....	3
1.3. Araştırmanın Yöntemi .....	5
1.3.1. Araştırmanın Evren ve Örneklemi .....	5
1.3.2. Araştırmanın Varsayımları .....	7
1.3.3. Araştırmanın Sınırlılıkları .....	7
1.3.4. Araştırmanın Modeli .....	7
1.3.5. Veri Toplama Araçları.....	8
<b>BÖLÜM II KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE</b> .....	<b>9</b>
2.1. Tanrı Kavramı .....	10
2.2. Tanrı İmgesi .....	11
2.2.1. Güven ve Korku Veren Tanrı İmgesi .....	12
2.2.2. İlahi Kaynaklarda Tanrı İmgesi.....	12
2.2.2.1. Yahudilik ve Tevhid Temelli Tanrı İmgesi .....	12
2.2.2.2. Hristiyanlık ve Tanrı İmgesi.....	12
2.2.2.3. İslam Dini ve Tevhid Temelli Tanrı İmgesi.....	12

2.2.3. Psikoloji Kuramlarında Tanrı İmgesi .....	14
2.2.3.1. İlişki Temelli Kuramlarda Tanrı İmgesi.....	15
2.2.3.2. Bilişsel Temelli Kuramlarda Tanrı İmgesi.....	20
2.2.3.2.1. Ernest Harms’a Göre İnanç Gelişim Evreleri ve Tanrı İmgesi .....	20
2.2.3.2.2. James W. Fowler’ın İnanç Gelişim Evreleri ve İmgesi.....	20
2.2.3.2.3. David Elkind’e Göre İnanç Gelişim Evreleri ve Tanrı İmgesi.....	20
2.2.3.2.4. Ronald J. Goldman’nın Kuramında Tanrı Kavramının Gelişimi .....	20
2.3. İlahi Adalet İnancı .....	25
2.3.1. İlahi Adalet İnancının Gelişimini Etkileyen Psiko-Sosyal Faktörler .....	25
2.3.2. İlahi Adalet İnancının Gelişimini Etkileyen Kutsal Kaynaklar.....	29
2.3.2.1. Yahudilik Dininde İlahi Adalet Anlatımı.....	29
2.3.2.2. Hristiyanlık Dininde İlahi Adalet Anlatımı.....	30
2.3.2.3. Kur’an-ı Kerim’de İlahi Adalet Anlatımı.....	30
2.3.3. İlahi Adalet İnancının İşlevi .....	31
2.3.3.1. Olumlu İşlev: Başa Çıkma .....	31
2.3.3.2. Olumsuz İşlev: Mağdur Kınama .....	32
2.4. Tanrı İmgesi ve İlahi Adalet İnancıyla İlgili Araştırmalar.....	32
2.4.1. Tanrı İmgesi Üzerine Yapılan Nicel Araştırmalar .....	32
2.4.2. İlahi Adalet İnancı Üzerine Yapılan Araştırmalar .....	39
<b>BÖLÜM III ARAŞTIRMANIN BULGULARI VE TARTIŞMA.....</b>	<b>42</b>
3.1. Katılımcıların İlahi Adalet Algı Ölçeğinden Aldıkları Puanların Sosyo-Demografik Değişkenlere Göre Farklılık Gösterip Göstermediğine İlişkin Bulgular .....	43
3.1.1. Cinsiyet ve İlahi Adalet İnancı .....	45
3.1.2. Yaş ve İlahi Adalet İnancı .....	46
3.1.3. Medeni Durum ve İlahi Adalet İnancı.....	47
3.1.4. Anne ile Babanın Eğitim Durumu ve İlahi Adalet İnancı.....	48
3.1.5. Mesleki Uzmanlık ve İlahi Adalet İnancı.....	51

3.1.6. Eğitim Seviyesi ve İlahi Adalet İnancı.....	52
3.1.7. Gelir Düzeyi ve İlahi Adalet İnancı .....	53
3.2. Katılımcıların Tanrı İmgisi Ölçeğinden Aldıkları Puanların Sosyo-Demografik Değişkenlere Göre Farklılık Gösterip Göstermediğine İlişkin Bulgular .....	53
3.2.1. Cinsiyet ve Tanrı İmgisi .....	54
3.2.2. Yaş ve Tanrı İmgisi .....	55
3.2.3. Medeni Durum ve Tanrı İmgisi .....	56
3.2.4. Anne ile Babanın Eğitim Durumu ve Tanrı İmgisi .....	56
3.2.5. Mesleki Uzmanlık Alan ve Tanrı İmgisi .....	58
3.2.6. Eğitim Seviyesi ve Tanrı İmgisi .....	59
3.2.7. Gelir Düzeyi ve Tanrı İmgisi .....	59
3.3. Mağduriyet Deneyimi ve İlahi Adalet İnancı İlişkisi.....	60
3.4. İlahi Adalet İnancı ve Tanrı İmgisi Arasındaki İlişkisi .....	61
3.5. Hukukçu Katılımcılar Özelinde Ölçekler Arasındaki İlişki.....	62
3.6. İlahiyatçı Katılımcılar Özelinde Ölçekler Arasındaki İlişki.....	63
<b>BÖLÜM IV SONUÇ VE ÖNERİLER .....</b>	<b>64</b>
<b>REFERANSLAR.....</b>	<b>70</b>
<b>EKLER.....</b>	<b>76</b>
<b>EK A .....</b>	<b>76</b>
<b>EK B .....</b>	<b>81</b>
<b>ÖZGEÇMİŞ.....</b>	<b>82</b>

## TABLolar LİSTESİ

Tablo 1.1. Katılımcıların Cinsiyet Dağılımı .....	6
Tablo 1.2. Katılımcıların Yaş Dağılımı.....	6
Tablo 1.3. Katılımcıların Mesleki Pozisyonları Dağılımı .....	6
Tablo 1.4. Kullanılan Ölçek ve Boyutlarının Güvenirlilik Analizi Sonuçları.....	9
Tablo 2.1. Tanrı İmgesi Konulu Nicel Çalışmalar .....	35
Tablo 3.1. Araştırmaya Katılan Katılımcıların Kişisel Bilgileri .....	43
Tablo 3.2. İlahi Adalet Algı Ölçeği ve Alt Boyutlarının Cinsiyete Göre Karşılaştırılması .....	45
Tablo 3.3. İlahi Adalet Algı Ölçeği ve Alt Boyutlarının Yaşa Göre Karşılaştırılması... 46	
Tablo 3.4. İlahi Adalet Algı Ölçeği ve Alt Boyutlarının Medeni Duruma Göre Karşılaştırılması.....	47
Tablo 3.5. İlahi Adalet Algı Ölçeği ve Alt Boyutlarının Anne Eğitim Durumuna Göre Karşılaştırılması .....	48
Tablo 3.6. İlahi Adalet Algı Ölçeği ve Alt Boyutlarının Baba Eğitim Durumuna Göre Karşılaştırılması .....	50
Tablo 3.7. İlahi Adalet Algı Ölçeği ve Alt Boyutlarının Mesleki Uzmanlık Alanına Göre Karşılaştırılması .....	51
Tablo 3.8. İlahi Adalet Algı Ölçeği ve Alt Boyutlarının Eğitim Durumuna Göre Karşılaştırılması .....	52
Tablo 3.9. İlahi Adalet Algı Ölçeği ve Alt Boyutlarının Gelir Düzeyine Göre Karşılaştırılması .....	53
Tablo 3.10. Tanrı İmge Ölçeği ve Alt Boyutlarının Cinsiyete Göre Karşılaştırılması....	54
Tablo 3.11. Tanrı İmgesi Ölçeği ve Alt Boyutlarının Yaşa Göre Karşılaştırılması... 54	
Tablo 3.12. Tanrı İmgesi Ölçeği ve Alt Boyutlarının Medeni Duruma Göre Karşılaştırılması .....	55
Tablo 3.13. Tanrı İmgesi Ölçeği ve Alt Boyutlarının Anne Eğitim Durumuna Göre Karşılaştırılması .....	56
Tablo 3.14. Tanrı İmgesi Ölçeği ve Alt Boyutlarının Baba Eğitim Durumuna Göre Karşılaştırılması .....	57
Tablo 3.15. Tanrı İmgesi Ölçeği ve Alt Boyutlarının Mesleki Uzmanlık Alanına Göre Karşılaştırılması .....	58

Tablo 3.16. Tanrı İmgesi Ölçeği ve Alt Boyutlarının Eğitim Durumuna Göre Karşılaştırılması .....	59
Tablo 3.17. Tanrı İmgesi Ölçeği ve Alt Boyutlarının Gelir Düzeyine Göre Karşılaştırılması .....	60
Tablo 3.18. Ölçekler Arası İlişkiler.....	60
Tablo 3.19. Hukuk Bölümü lekler Arası İlişkiler.....	61
Tablo 3.20. İlahiyat Bölümü lekler Arası ilişkiler.....	63



## ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1. Araştırma Modeli .....	8
-----------------------------------	---



## SEMBOLLER VE KISALTMALAR LİSTESİ

Akt	Aktaran
APA	American Psychological Association (Amerikan Psikoloji Birliği)
Bkz.	Bakınız
ÇBÖÖ	Çok Boyutlu Öfke Ölçeği
Çev.	Çeviri
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
Ed.	Editör
F	Frekans
KTÖ	Tarz Ölçeği
Max	Maksimum
Min	Minimum
N	Gruptaki Kişi Sayısı
p	Anlamlılık Düzeyi
r	Korelasyon Katsayısı
S	Sayfa
s	Sayfa Numarası
ss	Standart Sapma
SD	Schwartz Değer Ölçeği
SKÖ	Sosyal Karşılaştırma Ölçeği
SPSS	Sosyal Bilimciler İçin İstatistik Programı
TAÖ	Tanrı Algısı Ölçeği
TDV	Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TTÖ	Tanrı Tasavvuru Ölçeği
t	T Değeri
ÖYTÖ	Özürllülere Yönelik Tutum Ölçeği
vd.	Ve diğerleri
ve ark.	ve arkadaşları
YİYE	Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanteri
$\bar{x}$	Ortalama

# BÖLÜM I

## GİRİŞ

Hemen her birey Tanrı'ya dair bilişsel, duygusal, kültürel ve deneyimsel gelişimiyle Tanrı'ya dair bir tutum geliştirmekte ve az ya da çok bilgi sahibi olmaktadır. Çünkü “Tanrı nedir ya da nasıldır?” soruları evrensel bir olgu olup insanlığın merak edip cevap aradığı sorulardır. Doğal olarak bu merak ve sorular üzerinden Tanrı hakkında bilgi sahibi olan her bireyin zihninde doğru/yanlış, olumlu/olumsuz çeşitli niteliklerde Tanrı'ya dair bir şema oluşmaktadır. Oluşan bu şema Tanrı tasavvuru olarak adlandırılır (Güler, 2007).

Tanrı hakkında cevap aradığımız soruların tek bir cevabının olması söz konusu değildir. Nitekim ilgili literatür ilahiyatçılar, filozoflar ve psikanalistler Tanrı'yı ayrı ayrı tanımlamaktadır (Kısa, 2013). Bu çalışma, insan zihninde zaten var olan ilahi adalet anlayışının Tanrı imgesi ile ilişkisi olup olmadığı ile ilgilenmektedir. Din psikolojisinde Tanrı imgesine dair yapılan araştırmalar neticesinde; Tanrı imgesinin çocukluktan itibaren zihin dünyamızda oluşmaya başladığını, ilk önce annemizle olan bağımızla şekillendiği daha sonra ailenin diğer bireyleri ve toplumla olan etkileşim sürecinde Tanrı kavramının ruh dünyamızda şekillenmeye başladığını söyleyebiliriz. Dini öğretilerin de –özellikle kutsal kitaplar- zihnimizde Tanrı'yı somutlaştırmamıza yardımcı olan ifadeleriyle mesela “mükemmel, yüce, güçlü, her şeye sahip, ödüllendiren, cezalandıran” olarak betimlemeleri sonucunda “güven veren” ve “korku veren” Tanrı İmgesi olmak üzere ikiye ayrıldığı görülmektedir.

Tanrı tasavvurunun oluşmasında pek çok etkenin varlığı görülmektedir (Çaviş, 2010). Özellikle bebeklik döneminde anne ve baba ile olan ilişkiler önemli görülmüştür. Daha sonra tasavvurlarımızı etkileyen etmenler arasında iletişimde olunan kişi ve gruplar, benlik algısı, Tanrı hakkındaki bilgi birikimi ve eğitim, Tanrı'yla kurulan ilişkinin niteliği ve dini ritüeller bulunmaktadır (Grom 1981; akt.: Wulff, 1997: 368., akt.: Yıldız ve Ünal, 2017 ).

Duygusal, zihinsel ve davranışsal unsurlardan beslenen *ilahi adalet inancı* da zaman, mekan ve kültürel sınırları aşan “adalet” ve “Tanrısallığın” iç içe geçtiği evrensel bir duygudur. Lerner (1980) tarafından geliştirilen *Adil Dünya İnancı* kuramına göre insanlar, dünyada yaptıkları her eylemin bir karşılığının bulunduğu inanmaktadır (Kılınç ve Torun, 2011). Lerner’a göre insanların ilahi adalet inancı göstermelerinin temelini *iyi şeylerin iyi insanların, kötü şeylerin de kötü insanların başına geleceğine* olan inanç oluşturmaktadır. Lerner, ilahi adalet inancını tehditlere karşı bir koruma, uzun vadeli yapılan hesaplarda haksızlıktan uzak durma, planlarda iyiyi seçme şeklinde temellendirmektedir (akt.: Kaplan, 2011). Burada insanlar talihsiz kurbanın başına gelen olumsuzluklara (olay ya da olumsuzluk hissi veren durumlara), kurbanın kendisinin neden olduğuna inanmaya eğilimlidirler.

Yine kutsal kitaplarda anlatılan kıssalar ve hikayeler ilahi adalet inancımızın oluşmasında önemli yer tutmaktadır. İlahi kaynaklar bize, uğramış olduğumuz haksızlığın karşılığını bu dünyada ya da ahiret hayatında mutlaka verileceğini söylemektedir.

Bu çalışma Tanrı imgesinin ilahi adalet inancını ne kadar açıkladığını ortaya koymaktır.

### **1.1. Araştırmanın Önemi**

İnanan birey için Tanrı hayatın merkezindedir. Tanrı’yı imgeleme şeklimiz de kurulan tüm ilişki bağlarında önemli bir yer tutmaktadır. Tanrı imgesinin nasıllığı da hayatın diğer alanlarını da etkilemektedir.

Tanrı imgesi dünyayı anlamlandırmada, yaşamsal algımızda, hayata yönelik tutumlarımızda, ilgi ve ilişkilerimizde çeşitli boyut ve derecelerde etkiye sahiptir. Tanrı imgelerimizin etkisi dahilinde gerçekleşen *İlahi adalet inancı* ise zaman, mekan ve kültürel sınırları aşan ‘adalet’ ve ‘Tanrısallığın’ iç içe geçtiği evrensel aşkın bir duygumuzdur. Buna göre dünyada iyi şeyleri iyi insanların kötü şeyleri de kötü insanların hak ettiğine ve yaşadığına inanılmaktadır ya da böyle olması istenilmektedir. Böylece dünya iyilerin ödüllendirildiği, kötülerin cezalandırıldığı, istenilen olumlu sonuçları (mutluluk, başarı gibi) iyi insanların hak ettiği, olumsuz

(başarısızlık, mutsuzluk gibi) sonuçları da kötü insanların hak ettiği adil ve uyumlu bir yer olarak görülmektedir (Kılınç ve Torun, 2011).

Birey hak edecek bir şey yapmadığı müddetçe başına kötülük beklemeyecek, kendini güvende hissedecek ve olası herhangi bir mağduriyet durumunda kurbanı suçlama eğilimi gösterecektir (Tekeş, 2013). Burada mağduru kınamak ilahi adaletin *içkin* boyutunu yani adil dünya inancını sergileme davranışıdır. Bireyin başa çıkma olarak “kadere, yüce yaratıcıya, ahirete, hesap gününe vd.” yüklemekler yapmak ya da havale etmek *nihai* boyuttur yani ilahi olan inancı sergileme davranışıdır.

Kendi sınırlılıkları içerisinde bu araştırma ilahi adalet inancı eğilimi adalet kavramının en sık işlendiği hukuk ve ilahiyat eğitimi alanlarından oluşan bir örneklem ile incelemek bu konuda ki literatüre katkıda bulunabilecektir. Aynı zamanda değişen dünyayla birlikte çalışmanın güncel olması değişkenler arası ilişki profillerini ortaya koymak bakımından da önem arz etmektedir.

## **1.2. Araştırmanın Amacı, Problemleri ve Hipotezleri**

Bu araştırma, ele alınan iki temel kavram ekseninde (Tanrı tasavvuru ve ilahi adalet inancı) icra edilen meslek dalları (hukuk ve ilahiyat) çerçevesinde dört temel probleme cevap aramak amacıyla yapılmıştır.

Araştırmanın temel problemi; (1) hukuk ve ilahiyat alanında eğitim görmüş ya da halen eğitim gören bireylerin ilahi adalet inancı eğilimi sergileme bakımından farklılıklarını ortaya koymak, (2) her iki grubun Tanrı imgeleriyle ilahi adalet inancı eğilimi arasındaki ilişkinin varlığını/yokluğunu göstermek, (3) mağdur olmanın ya da haksızlığa uğramanın ilahi adalet inancı eğilimi üzerindeki etkisinin nasıllığını ortaya koymak ve (4) demografik değişkenlere göre dağılımını belirlemektir.

Bu çerçevede araştırmamızın cevap aradığı ilk temel sorusu şudur: *Adalet ve din konusunda eğitim almak ve bu alanlarda meslek icra etmek “ilahi adalet” duygusu açısından bir farklılık oluşturmakta mıdır?* Başka bir ifadeyle, hukuk eğitimi almış bireylerle “ilahiyat” eğitimi almış bireyler “ilahi adalet inancı” eğilimi sergileme bakımından farklılaşır mı? Sorumuzun hipotez cümlesi şöyledir:

## **Hipotez 1**

*İlahi adalet inancı eğilimi (alt boyutlarıyla birlikte) mesleki uzmanlık alanına göre farklılık gösterir. Hukukçuların ilahi adalet inancına eğilim düzeyi ilahiyatçılardan daha düşük seviyededir.*

## **Hipotez 2**

*Tanrı tasavvuru ile İlahi adalet inancının alt boyutları (içkin adalet, nihai adalet) arasında anlamlı bir ilişki vardır. Güven veren Tanrı tasavvuruna sahip olan katılımcılarda nihai adalet eğilimi, korku veren Tanrı tasavvuruna sahip olan katılımcılarda ise içkin adalet eğilimi daha yüksektir.*

## **Hipotez 3**

*Mağduriyet deneyimi olanlar veya haksızlığa uğrayanların “adil dünya” inancı eğilimi düşük “ilahi adalet” inancı eğilimi daha yüksek seviyededir.*

## **Hipotez 4**

*Katılımcıların Tanrı tasavvurları ve ilahi adalet inancı eğilimleri demografik değişkenlere göre farklılık göstermektedir.*

### **H4.1. İlahi Adalet İnancı İle İlgili Hipotezler**

*H4.1.a) Kadın katılımcıların ilahi adalet inancı erkeklere göre daha yüksektir.*

*H4.1.b) Yetişkinlerin nihai adalet inancı sergileme eğilimi gençlerden, gençlerin içkin adalet sergileme eğilimi yetişkinlerden daha yüksek seviyededir.*

*H4.1.c) İlahi adalet inancı eğilimi ile medeni durum arasında anlamlı bir ilişki yoktur.*

*H4.1.d) Eğitim seviyesi yüksek olanların ilahi adalet inancı eğilimi düşüktür.*

*H4.1.e) Mesleki deneyimi yüksek olan hukukçuların ilahi adalet inancı eğilimi düşüktür.*

*H4.1.f) Gelir düzeyi yüksek olan katılımcıların ilahi adalet inancı düşüktür.*

## **H4.2 Tanrı Tasavvuru İle İlgili Hipotezler**

*H4.2.a) Kadınlarda güven veren Tanrı tasavvuru eğilimi korku veren Tanrı tasavvuru eğiliminden daha yüksektir.*

*H4.2.b) Tanrı tasavvuru ile medeni durum arasında anlamlı bir ilişki yoktur.*

*H4.2.c) Güven veren Tanrı tasavvuruna eğilim daha yüksektir*

*H4.2.d) Tanrı tasavvuru ile anne-baba eğitim durumu arasında anlamlı bir ilişki yoktur.*

*H4.2.e) Güven veren Tanrı tasavvuru ilahiyatçı katılımcılarda daha yüksektir.*

*H4.2.f) Tanrı tasavvuru ile eğitim seviyesi arasında anlamlı bir ilişki yoktur.*

*H4.2.g) Tanrı tasavvuru ile ekonomik durum arasında anlamlı bir ilişki yoktur.*

Araştırmada, yukarıda sunulan dört temel soruyu araştırmak için ilişkisel tarama yöntemi kullanılmıştır. Veri toplama aracı olarak “Yaşamsal Adalet Algı Ölçeği”, “Tanrı İmgesi Ölçeği” ve “Kişisel Bilgi Formu” kullanılmıştır. Veriler, ilahiyat fakültesi ve hukuk fakültesi okuyanlar/mezunlar arasından rastgele seçilmiş bireylerden yüz yüze ve online (Google form aracılığıyla) olmak üzere toplanmıştır.

## **1.3. Araştırmanın Yöntemi**

Araştırma ilişkisel bir çalışmadır. Değişkenler arasındaki ilişkiyi ele almak amacıyla bağıntısal yöntem uygulanmıştır. Veriler, anket tekniği ile elde edilmiştir. Araştırmada elde edilen veriler SPSS (Statistical Package for Social Sciences) for Windows 25.0 programı kullanılarak analiz edilerek değişkenler arasındaki ilişkiler belirlenmiştir.

### **1.3.1. Araştırmanın Evren ve Örneklemi**

Araştırmamızın evreni hukuk ve ilahiyat alanında eğitim almış ve almakta olan bireyler olarak belirlenmiştir. Çalışmanın örnekleme bu evrenden ulaşılmış 18-57 yaş

aralığına sahip 282 bireyden oluşmaktadır. Araştırmanın örnekleme tablo 1.1., 1.2. ve 1.3.'te sunulmuştur.

**Tablo 1.1. Katılımcıların Cinsiyet Dağılımı**

Cinsiyet	N	%
Kadın	184	65,5
Erkek	97	34,5
<b>Toplam</b>	<b>281</b>	<b>100,0</b>

Araştırmaya katılan katılımcıların cinsiyet dağılımları incelendiğinde, katılımcıların %65,5'inin kadın, %34,5'inin erkek olduğu görülmektedir.

**Tablo 1.2. Katılımcıların Yaş Dağılımı**

Değişkenler	Min	Maks	Ortalama	Std Sapma
Yaş	18	57	27,75	8,12
Mesleki Deneyim	0	35	3,68	5,95

Katılımcıların yaş dağılımları incelendiğinde 18-57 aralığında ve ortalama  $27,75 \pm 8,12$  ve mesleki deneyimleri incelendiğinde, 0-35 aralığında ve ortalama  $3,68 \pm 5,95$  olarak bulunmuştur.

**Tablo 1.3. Katılımcıların Mesleki Pozisyonları Dağılımı**

Meslek Pozisyonu	n	%
Çalışmıyor	62	22,1
Öğrenci	60	21,4
DİB'de personel	47	16,7
Avukat	48	17,1
MEB'de personel	44	15,7
Diğer	20	7,1
<b>Toplam</b>	<b>281</b>	<b>100,0</b>

Araştırmaya katılan katılımcıların meslekteki pozisyon dağılımları incelendiğinde, katılımcıların %22,1'inin çalışmıyor, %21,4'ünün öğrenci, %16,7'sinin DİB'e bağlı

kurumlarda personel, %17,1'inin avukat, %15,7'sinin MEB'e bağlı kurumlarda personel, %7,1'inin diğer olduğu görülmektedir.

### **1.3.2. Araştırmanın Varsayımları**

Araştırmanın varsayımları şoyledir:

- Araştırmaya katılan katılımcılar formları gönüllü olarak ve içtenlikle doldurmuşlardır.
- Araştırma örneklemini evreni temsil etmektedir.
- Araştırmada kullanılan veri toplama araçlarının araştırma sorularına cevap vermede yeterlidir.

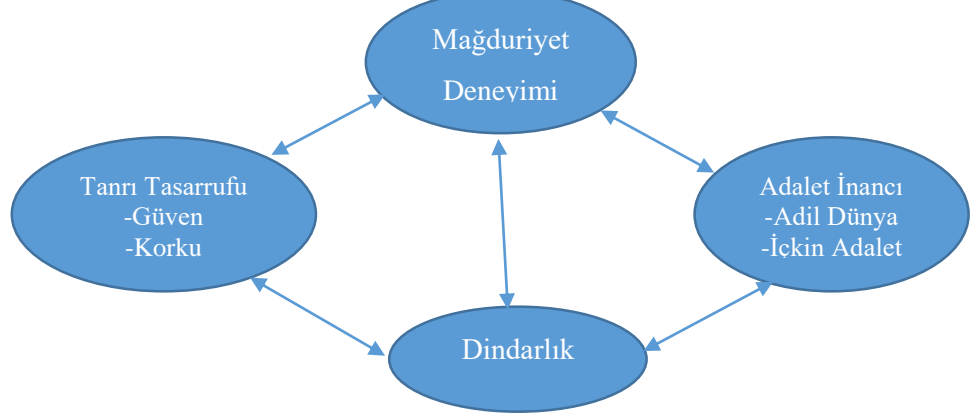
### **1.3.3. Araştırmanın Sınırlılıkları**

Araştırmanın sınırlılıkları şoyledir:

- Araştırmada ilahi adalet inancı iki boyutla (içkin ve nihai); Tanrı İmgesi de iki boyutla (güven ve korku) sınırlıdır.
- Araştırma bulguları zaman açısından kesitsel olup belirli zaman dilimi içerisinde araştırmaya katılan katılımcılar ile sınırlıdır.
- İlahi adalet inancı eğilimi aynı örnekleminde çalışan başka bir çalışmanın olmaması bulguların yorumlanmasında sınırlılıklara yol açmaktadır.

### **1.3.4. Araştırmanın Modeli**

İlahi adalet inancı eğilimi ile Tanrı tasavvuru arasındaki ilişkinin bazı değişkenler açısından incelendiği bu araştırma, nicel araştırma yöntemlerinden anket tekniğinin uygulandığı karşılaştırmalı bir araştırmadır. İlişkisel tarama modeli benimsenmiştir. Bu modele uygun olarak araştırmanın amacına göre bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiler aşağıdaki şekil 1.1.'de gösterilmiştir.



**Şekil 1.1 Araştırma Modeli**

### 1.3.5. Veri Toplama Araçları

Araştırmada ölçüm araçları olarak demografik bilgi formu, İlahi Adalet Algısı Ölçeği ve Tanrı İmgesi (Tasavvuru) Ölçeği belirlenen örneklem üzerinde uygulanmıştır.

**Kişisel Bilgi Formu:** Araştırmanın amacına uygun olacak şekilde hazırlanan kişisel bilgi formu, ilgili literatürden yararlanılarak oluşturulmuştur. Bu formda, katılımcıların cinsiyeti, yaşı, mesleki deneyimleri, medeni durumları, meslekteki pozisyonları ve anne ve babanın eğitim durumları gibi sosyo-demografik bilgileri içeren sorular yer almaktadır.

**Tanrı Tasavvuru Ölçeği:** 10 madden oluşan Tanrı İmgesi Ölçeği Kısa Formu, Mualla Yıldız ve Recep Serkan Arık tarafından hazırlanmıştır. Ölçek “Güven Veren Tanrı İmgesi” ve “Korku Veren Tanrı İmgesi” olmak üzere iki alt boyuttan oluşmaktadır. Yapılan faktör analizi ve güvenilirlik analizi sonucunda ölçek bu haliyle güvenilirlik düzeyi yeterli değerde olduğu kabul görmüştür (Yıldız, 2020).

**İlahi Adalet İnancı Ölçeği:** 21 maddeden oluşan İlahi Adalet İnancı Ölçeği, Hasan Kaplan tarafından “adil dünya inancını” “ilahi adalet inancından” ayrı olarak ölçmek amacıyla geliştirilmiştir. Ölçeğin içkin adalet ve nihai adalet olmak üzere iki alt boyuttan oluştuğu ve ölçeğin güvenilirliği açısından yapılan ilk çalışmada Cronbach’s Alpha değeri ( $\alpha=.868$ ) olarak rapor edilmektedir (Kaplan, 2011).

Araştırmada kullanılan ölçek ve boyutlarının güvenilirlik analizi sonuçları tablo 1.4’te verilmiştir.

**Tablo 1.4. Kullanılan Ölçek ve Boyutlarının Güvenirlilik Analizi Sonuçları**

<b>Ölçekler ve Alt Boyutları</b>	<b>N</b>	<b>Cronbach's Alpha</b>
İlahi Adalet İnancı Ölçeği	21	0,792
Tanrı İmgesi Ölçeği	10	0,736

Güvenirlilik analizi ölçeklerde yer alan ifadelerin kendi aralarında tutarlılık gösterip göstermediğini ve ifadelerin tümünün aynı konuyu ölçüp ölçmediğini test etme amacıyla yapılmaktadır (Ural ve Kılıç, 2006: 286). Güvenirlilik analizinde, 0-1 arasında değişen Cronbach's Alpha ( $\alpha$ ) katsayısı değeri; 0.00-0.40 arasında ise ölçeğin güvenilir olmadığı; 0.40-0.60 arasında ise düşük güvenirlilikte, 0.60-0.80 arasında ise oldukça güvenilir ve 0.80-1.00 arasında ise yüksek derecede güvenilir bir ölçek olduğu şeklinde değerlendirilmektedir (Tavşancıl, 2005: 19). İlahi Adalet İnancı ölçeği güvenilir kat sayısı 0,792 olarak, Tanrı imgesi ölçeği güvenilir kat sayısı 0,736 olarak bulunmuştur ve ölçeklerin oldukça güvenilir oldukları tespit edilmiştir.

## **BÖLÜM II**

### **KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE**

Bu bölümde evrensel bir düşünce olan Tanrı ve Tanrı inancının yansımalarından biri olan ilahi adalet duygusu; objektif ve sübjektif yönleriyle hem gelişim faktörü baz alınarak psikolojik kuramlarda hem de hikayeler ve kıssalar baz alınarak kutsal kaynaklarda incelenerek ele alınmıştır.

## **2.1. Tanrı Kavramı**

Tanrı kavramı soyut bir fikirdir. Zihinde herhangi bir şeyin kavramının oluşması için geçmiş yaşantılara ve bunların benzerleriyle gruplandırılması gerekmektedir (Çetin, 2018). Buna göre Tanrı kavramının zihinde yer edinmesi için bireyin geçmiş yaşantılarında Tanrı'ya özgü birtakım özelliklerin, sıfatların, sembollerin ve bilgilerin olması gerekir. Bu sebeple, öncelikle Tanrı kavramının anlamları ele alınacak sonrasında Tanrı tasavvuru kavramı açıklanacaktır. Çünkü kavram olmadan tasavvur gerçekleşmeyeceğinden dolayı Tanrı kavramı Tanrı imgesi için ön koşul oluşturmaktadır (Çetin, 2018, s.78).

Tanrı'ya dair her bireyin aynı olmayan bilgileri, geçmiş yaşantıları olduğunu düşünürsek, Tanrı kavramını nasıl anlamlandıracağız? Tanrı hakkında cevap aradığımız soruların tek bir cevabının olması düşünülemez. Nitekim ilgili literatür ilahiyatçıların, filozofların ve psikanalistler Tanrı'yı ayrı ayrı tanımlamaktadır (Kısa, 2013). Bu çalışmada Tanrı, insan zihninde zaten var olan Tanrı ve imgesiyle ilgilenmektedir. Din psikolojisinde Tanrı ve imgesine dair yapılan araştırmalar neticesinde; Tanrı ve imgesinin çocukluktan itibaren zihin dünyamızda oluşmaya başladığını, ilk önce annemizle olan bağımızla şekillendiği daha sonra ailenin diğer bireyleri ve toplumla olan etkileşim sürecinde Tanrı imgesi ruh dünyamızda şekillenmeye başladığını söyleyebiliriz. Dini öğretilerin de –özellikle kutsal kitaplar-zihnimizde Tanrı'yı somutlaştırmamıza yardımcı olan ifadeleriyle mesela “mükemmel, yüce, güçlü, her şeye sahip, ödüllendiren, cezalandıran” olarak betimlemeleri sonucunda “güven veya korku” ile ilişkili olarak ayrılmıştır.

American Heritage Dictionary (1972)'de Tanrı, “insanların inandıkları ve ibadet ettikleri doğüstü güç ya da niteliklere sahip bir varlık; evrenin yaratıcısı ve yöneticisi,

mükemmel, her şeye gücü yeten, her şeyi bilen bir varlık.” olarak tanımlanmaktadır (Kısa, 2015).

Türkolog E. Jubanov ve A. İbatov kendi araştırmalarında “Tanrı kelimesi iki kelimedendir; “sabah şafakı” ve “akşam şafakı” ndan oluştuğunu, bunların nöbetleşerek yerin rahatlığını koruduğunu, nöbetleşmenin hava kararmaya başladığında değiştiğini ifade eden Tanrı tanımları bulunmaktadır (Guliyev, 2011-s.2).

Rehman Guliyev’in Tanrı kelimesini incelediği araştırmasında “Tanrı” kavramının genelde “Gök Tanrısı” manasında kullanıldığı fakat Budizm, Maniheizm ve İslam dinlerine ait kaynaklarında ise bu kavramın çoğunlukla “Allah” olarak kullanıldığı belirtilmektedir (Guliyev, 2011, s. 95-101).

Kur’an-ı Kerim, Tanrı ile ilişkili olarak cahiliye dönemine ait olan ve putperestlik adı verilen anlayışı reddeden bir inanç sunmaktadır. Bu *Tevhid eksenli bir Tanrı inancıdır*. Örneğin; Mekkeliler, Hz. Muhammed’e Tanrı’nın nasıl biri olduğu, nerede bulunduğu, neye benzediği gibi birtakım sorular sorarlar. Kur’an-ı Kerim’de İhlas Suresi aracılığıyla bu sorulara şöyle cevap verilir: “De ki: O, Allah’tır, bir ve tektir. Allah Samed’dir. (Her şey O’na muhtaçtır; O, hiçbir şeye muhtaç değildir.) O’ndan çocuk olmamıştır (kimsenin babası değildir). Kendisi de doğmamıştır (kimsenin çocuğu değildir). Hiçbir şey O’na denk ve benzer değildir.” Bu sure, İslâm dininin Tanrı tasavvurunu *tevhid temelli* olduğunu açıkça ortaya koymaktadır (Çakın, 2004).

Bu tanımlara ilaveten daha pek çok araştırmada (bkz. Atik, 2009; Altuncu, 2014; Malkoç, 2018; Arslan, 2015) Tanrı tanımı yapılırken toplumun inancından, Tanrı’nın sıfatlarından ve benzetmelerden yararlanılmıştır. Tanımlar; mükemmel, yüce, güçlü, her şeye sahip, ödüllendiren, cezalandıran gibi ortak temalara sahiptir.

## **2.2. Tanrı İmgesi**

Kavram ve tasavvur bilişsel temelli olup birbiriyle bağlantılıdır (Çetin, 2018). Bir şeyin kavramı ne kadar doğru tanımlanırsa o şeyi tasavvur etmek, zihinde canlandırmak ya da ilişki kurmak o kadar sağlıklı gerçekleşmektedir. Dolayısıyla bireyin tanımladığı Tanrı kavramı, zihninde oluşturduğu Tanrı imgesinin şekillenmesinde etkili olacaktır.

Çünkü bir kişinin Tanrıyla ilişkisi, onunla ilgili oluşan sevgi veya korku gibi duyguları Tanrı hakkında edindiği bilgi ve bilinçle oluşur (Güler, 2007). Örneğin, herhangi bir günah fiili sonucunda Tanrı'nın cezalandıracağından korkmak ya da insanın hata yapabileceğini, Tanrı'nın da affedici olduğunu düşünebilme kapasitesi bireyin Tanrı algısı ile yakinen ilintilidir.

### **2.2.1. Güven ve Korku Veren Tanrı Algısı**

Tanrı'yı algılama şeklimizi -sevgi ve korku gibi- edindiğimiz bilgiler etkilemektedir (Güler, 2007). Bu sebeple, bireysel Tanrı imgeleri “güven ve korku veren Tanrı İmgesi” şeklinde iki kategoride ele alınmaktadır (bkz. Benson ve Spilka, 1973; Mehmedoğlu, 2011; Güler, 2007; akt. Seyhan, 2014). Tanrı'yı olumlu sıfatları ile – affedici, sevgi dolu, yardımsever- algılamak sonucu *Güven Veren Tanrı İmgesi* oluşmaktadır. Tanrı'yı olumlu sıfatları ile çelişen kötülük probleminin bilişsel olarak çelişki yaratması sonucu –cezalandırıcı, intikam alan- olarak algılandığında ise *Korku Veren Tanrı İmgesi* meydana gelmektedir (akt. Dalfidan, 2019).

Bedir'in 2011 yılıyla sınırladığı “Yetişkin Çocukluk Anılarındaki Tanrı İmgesinin Analizi” adlı araştırmasında bireysel Tanrı imgesine örnek verilebilecek altı temaya ulaşılmıştır. Bunlar: Kahraman Tanrı, yaşlı bilge adam Tanrı, gökyüzü, yargıç, dev çamur adam, dev oyuncak bebektir. Bu çalışmada ki temalar, katılımcıların kendilerine öğretilen/anlatılan Tanrı ile ilgili içsel deneyimleridir ve antropomorfizmin tüm temalarda güçlü bir şekilde işlendiği görülmektedir. Ortak temalarında “dev”, “büyük” ve “yerden göğe kadar” ifadeler olduğunu söyleyebilmekteyiz. Bu durum bize bireysel Tanrı imgelerimizin oluşumunda geçmiş yaşantı ve bilgi birikiminin fazlaca önemini göstermektedir.

### **2.2.2. İlahi Kaynaklarda Tanrı İmgesi**

Bir dine inanan birey o dinin Tanrı algısını aynen alabilmektedir (Güler, 2007). Ya da kendi bakış açısını da katarak öznel/subjektif bir Tanrı tasavvuru geliştirebilmektedir (Seyhan, 2014).

İnsanın Tanrı ile olan ilişkisi O'nu zihninde tasarladığı ile ilişkilendirilmektedir. Bu ilişki de dolayısıyla hayata bakışı ve evrende kurulan düzeni anlamayı şekillendirmektedir. Tanrı imgesi kutsal kitaplardan öğrenilse de içselleştirirken aklın, vicdanın, ahlaki değerlerin, bilgi birikiminin, tecrübelerin, kültürün etkisinden bağımsız olmamaktadır. Bu sebeple sağlıklı bir Tanrı imgesi gerçekleştirmek; hayata, sanata, bilime, siyasete hatta kendi kendisine bakış açısının da sağlığını etkileyecek öneme sahip görünmektedir (Aydın, 1986).

İlahi dinlerde Tanrı tasavvuru, vahiyle bizzat Tanrı'nın kendi hakkında bilgiler vermesiyle belirlenmektedir. Bu tasavvurlar genellikle sıfatlar üzerinden anlatılmaktadır. İlahi dinlerin ortak Tanrı tasavvurunu *Tevhid temelli Tanrı tasavvuru* oluşturur. Çünkü Tanrı tasavvuru ve tevhid, bütün ilâhî dinlerin özellikle de İslâm'ın temelidir (Oral, 2018). Özellikle İslamiyetin ve Yahudiliğin çekirdeğini oluşturan *tevhid* inancı insanlığa *tek-ortak-bir olan Tanrı tasavvuru* çağrısının yanı sıra *her konuda uzlaşmak* çağrısında da bulunmaktadır (Düzgün, 2005). Dolayısıyla bu çekirdek kavram, bağlantılı olduğu bütün diğer unsurları etkilemektedir. Tevhid anlayışının bozulmasıyla oluşan ya da oluşacak Tanrı tasavvuru da ya bozuk doğacak ya bozulacak ya da yok olacaktır.

### **2.2.2.1. Yahudilik ve Tevhid Temelli Tanrı İmgesi**

Yahudi inancına göre Hz. Mûsâ'ya verilen on emirde “Benden başka Tanrın olmayacak; kendine yukarıda gökyüzünde ya da yer altındaki sularda yaşayan herhangi bir canlıya benzer put yapmayacaksın. Putların önünde eğilmeyecek, onlara tapmayacaksın” ifadeleri yer almaktadır (Çıkış, 20/3-5., akt. Baş, 2017). Ayrıca Yahudi düşünürü İbn Meymûn on üç maddelik iman esasının ilk beşinde Tanrı'nın yaratıcı, tek, cisimsiz, ilk ve son oluşuna ve ibadetin yalnızca O'nun için yapılmasına yönelik bir iman şart koşmaktadır (Sinanoğlu, 2010). Bu ifadeler, Yahudi inancına göre *Tanrı tasavvurunun Tevhid temelli olduğunu* göstermektedir.

### **2.2.2.2. Hristiyanlık ve Tanrı İmgesi**

Kilise, Tanrı kavramını bir sır olarak kabul etmiş ve sembolik dil kullanmış; Yeni Ahid ise Yahudi anlayışını benimsemiş; dolayısıyla her döneme göre Tanrı tasavvuru

değişiklik göstermiştir (Sinanoğlu, 2010). Bu sebeple net olarak Tanrı'nın nasıl olduğundan bahsedilemeyeceğinden dolayı Hristiyanlığın Tanrı tasavvuru şu şekildedir, diyememekteyiz. Genelleme yapılmaksızın Hristiyanlık dininde Tanrı, “Hem yarattıklarıyla kendiliğinden bağlantı kuran bir sevgi hem de teslisi oluşturan şahıslar arasındaki karşılıklı sevgi ilişkisi biçiminde anlaşılıp tecrübe edilmektedir.” (TDV, 2011; ss.548-549). Her dönemde farklılık göstermesine rağmen Hristiyanlar genel olarak “İsa Mesih'in Tanrının oğlu olduğuna ve ilahi tabiatı Baba Tanrıyla paylaştığı inancına sahiptirler” (Malkoç, 2018).

### 2.2.2.3. İslam Dini ve Tevhid Temelli Tanrı İmgesi

İslam dininde Tanrı imgesi tevhid temellidir. Bu durum Kur'an-ı Kerim'de şöyle ifade edilmektedir: “O doğunun ve batının Rabbidir; *O'ndan başka tanrı yoktur.* Öyleyse sadece O'nun himayesine sığın” (Müzzemmil 73: 9). “*O'ndan başka ilah yoktur.* Dirilten ve öldüren O'dur. Sizin de Rabbiniz, atalarınızın da Rabbidir.” (Duhan 44: 8). “*İlahınız tek bir Allah'tır.* O'ndan başka ilah yoktur. O rahman ve rahimdir.” (Bakara 2: 163). “*Hayy ve kayyum olan Allah'tan başka ilah yoktur.*” (Al-i İmran 3: 2). “*Hayy ve kayyum olan Allah'tan başka ilah yoktur.*” (Bakara 2: 255). “Allah kendisi, melekler ve adaleti ayakta tutan ilim sahipleri Allah'tan başka Tanrı olmadığına tanıklık ederler, *O'ndan başka tanrı yoktur.*” (Al-i İmran 3: 18).

Bu ayetler doğrultusunda İslam dininde Tanrı'nın tek olduğunu anlatmak için verilen mücadele; her şeye gücü yeten, Allah'ın üstünde başka bir gücün varlığını kabul etmeyen bir zihnin teslimiyeti, bağlılığı ve bu teslimiyetin, bağlılığın Allah'tan başkasına da yönlendirme durumundan temizlenmesi şeklinde özetlenebilir (Düzgün, 2005). Benzeri pek çok ayet tek Tanrı tasavvurunu vurgulamaktadır. (bkz. En'âm 6:121., Ra'd 13: 13., Nahl 16: 27., Nahl 16: 111., Kehf 18: 56., Hac 22: 68., Furkân 25: 52., Ankebût 29: 46).

### 2.2.3. Psikoloji Kuramlarında Tanrı İmgesi

Tanrı algılarımızın şekillenmesinde etkili olan pek çok etmen vardır. Bu etmenler; başta anne ve baba ile olan ilişkiler olmakla birlikte iletişimde olduğu kişi ve gruplar,

benlik algısı, Tanrı hakkındaki bilgi birikimi ve eğitimi, Tanrı'yla kurulan ilişkinin niteliği, dini ritüeller olmak üzere altı tanedir (Grom 1981; Wulff, 1997: s.368., Yıldız ve Ünal, 2017). Başta ebeveyn-çocuk ilişkisi olmak üzere bu altı etmen psikoloji kuramlarında yeri geldiğinde açıklanmıştır.

Alan araştırmalarında Tanrı imgesi, bilişsel ve ilişkisel olmak üzere iki kategoride incelenmektedir (Barrett, 2001., akt. Yıldız, 2007). Bedir (2017)'in "Yetişkinlerin Çocukluk Anılarındaki Tanrı Analizi" isimli araştırmasında bu iki kurama ilaveten "sosyalleşme teorisinin" de olduğu görülmektedir.

### **2.2.3.1. İlişki Temelli Kuramlarda Tanrı İmgesi**

Bu başlık altında; Tanrı imgesi psikanalitik yaklaşım, nesne ilişkileri ve bağlanma kuramı çerçevesinde ele alınmıştır.

#### **a. Psikanalitik Yaklaşım Çerçevesinde Tanrı İmgesi**

Psikanalitik çerçevede Freud'un ve Erikson'un çalışmalarında ulaştığı Tanrı imgesine dair görüşlerine yer verilmiştir.

##### **➤ Freud'un Psikanaliz Görüşleri ve Tanrı İmgesi**

Freud, çocuğun her şeye gücü yeten ebeveyni ile Tanrı arasında bir ilişki kurduğunu ve kurulan bu ilişkinin etkilerinin *Tanrı'nın da her şeye gücü yeten* şeklinde analiz edilerek devam ettiğini söylemektedir (Yapıcı, 2016).

Freud'un Tanrı tasavvurunun temelini çocuk-ebeveyn ilişkisi üzerinden anlattığı "Oedipus kompleksi"ndeki totem yemeğini pek çok şey için bir başlangıç görmekte, ölü babaya kutsallık atfedip taparak "baba özlemine" gidermek istemeyi de Tanrı imgesine bir kaynak olarak dayandırmaktadır (Bedir, 2017). Yıldız (2007: s.15-17), Freud'un görüşleri çerçevesinde çocuğun ebeveynine atfettiği özellikler ile Tanrı imgesi arasındaki ilişkiyi şöyle özetlemektedir:

1. Birey, çocuklukta *güçlü baba* olan kişi tarafından korunmakta ileri ki zamanlarda da korunmak için Tanrılar yaratmaktadır. Bu durumda Tanrı Freud'un ifadesiyle *yüceltilmiş babadır*.
2. Freud'a göre bireyler hastalık, ölüm, hayal kırıklıkları gibi olumsuz durumlar karşısında "başa çıkma" olarak Tanrı tarafından korunduğuna inanmaktadır. Burada Tanrı "zihin tarafından üretilen dini yanılsama" olarak kabul edilmektedir.

Özetle, Freud, "neden Tanrı?" sorusunun cevabını dinin psikolojik köklerinde aramış; Tanrı fikrinin insanların arzularına dayanan bir yanılsama olduğunu söylemiş; Tanrı'yı "baba"ya benzeterek *her şeye gücü yeten varlık* olarak tasavvur etmiştir (Fromm, 2012). Bu durumu açıklayan meşhur cümlesi de şöyledir: "İnsan Tanrı'yı kendi suretinde yarattı" (akt. Bedir, 2017: s.723).

#### ➤ Erik Erikson'un Psikososyal Gelişim Teorisi ve Tanrı İmgesi

Erikson'un "Psikososyal Gelişim Kuramı" doğumla başlayan ve ölüme kadar devam eden sekiz evreden oluşmaktadır. Burada özellikle Tanrı algımızın oluşumunda etkili olan "**Temel Güvene Karşı Güvensizlik**" evresine vurgu yapılacaktır.

Erikson'un sekiz evresi aşağıda görüleceği üzere zıt kavramlardan oluşmaktadır. Bu durum yaşa bağlı olarak giderilmesi gereken ihtiyaçların karşılanmaması neticesinde zıt tepki ya da kriz olarak ortaya çıkacağını göstermektedir. Bu evreler; Temel Güvene Karşı Güvensizlik (0-2yaş), Özerkliğe Karşı Kuşku ve Utanç (2-3), Girişimciliğe Karşı Suçluluk (3-6), Başarıya Karşılık Aşağılık Duygusu (6-12), Kimlik Kazanmaya Karşılık Rol Karmaşası (12-18), Yalnızlığa Karşılık Yalnızlık (18-30), Üretkenliğe Karşılık Durgunluk (30-65), Benlik Bütünlüğüne Karşılık Umutsuzluk (65+) olmak üzere 8 dönemdir (Gürses ve Kılavuz, 2011; Başak vd., 2017).

- Temel Güvene Karşı Güvensizlik Evresi ve Tanrı İmgesi (0-2 yaş): Bu dönemde bebek temel ihtiyaçlarının karşılanmasını beklemektedir. Bebeğin ihtiyaçları karşılandığı sürece kendisine ve diğer insanlara karşı "güven" ; ihtiyaçları giderilmeyen bebekte de "güvensizlik" duygusu ortaya çıkmaktadır (Gürses ve Kılavuz, 2011; Başak vd., 2017).

Erikson'a göre kişinin dini inancı ve Tanrı tasavvurunu bu dönemde *anne ile* olan ilişkinin nitelikleri belirlemektedir (Kaplan, 2017; Mehmedoğlu, 2011). Örneğin; güven duygusunu kazanmış bebek, ileride Tanrı ile de kolayca ve güvenli bir ilişki kurabilir; güvensizlik duygusu da ileri de Tanrı ile kurulacak ilişkide iki ihtimali doğurur: Birincisi, dünyada güvenecek kimsesi olmadığı için yalnızca Allah'a güvenir; ikincisi, genelleme yaparak güveneceği hiçbir şeyin/varlığın olmadığını düşünür ve dine olan ilgisizliğine neden olarak ateizme yönebilir (Yapıcı, 2016). Yine Tanrı'yı, "sevgi" ve "umut" gibi olumlu duygular ile "intikamcı" ve "dayatmacı" gibi olumsuz duygularla tasavvur etmenin temelinde de Erikson'a göre bu dönemi – bebeklik 0-2- güvenli ya da güvensiz olarak geçirmiş olmanın etkisi ile ilişkili olduğu görülmektedir (Kaplan, 2017; Mehmedoğlu, 2011).

### **b. Nesne İlişkileri Kuramcılarının Görüşleri Çerçevesinde Tanrı İmgesi**

Bu kuramı, Freud'un terapi uygulamalarında yer verdiği yaklaşımın yetersiz ve eksik kaldığını gören ikinci nesil psikanalistlerden Melanie Klein (1923), W. R. D. Fairbairn (1952) ve Donald W. Winnicott (1971) çocuklar üzerine çalışmalar yaparak geliştirmişlerdir (Yıldız, 2007). Bu grubun savunduğu genel hipotez, kişilik gelişiminin *anne-bebek* ilişkisi tarafından şekillendiği yönündedir (Kaplan, 2017; Kısa, 2015).

Nesne ilişkileri ekolünün kurucusu kabul edilen Melanie Klein'a göre, bebeğin anne ile arasında kurduğu ilk iletişim aracı memedir. Meme, belli bir süre sonra bebek tarafından arzu edilen şey "iyi obje" haline gelmektedir. Bebeğin iyi obje aracılığıyla anne ile kurduğu bağın niteliği diğer tüm nesnelere kuracağı ilişkinin niteliğini belirlemektedir (Bedir, 2017). Freud'un kuramıyla arasındaki farkı da şöyle açıklayabiliriz; Freud, çocuğun Tanrı tasavvurunda öncelikle çocuğun **baba** ile olan ilişkisini önemsemiş ve belirleyici etken olarak görmüştür. Klein ise çocukla ilişki kuran nesnelere ve çocukta bıraktığı izlenimleri önemseyerek belirleyici konuma **anneyi** yerleştirmekte (çocukla ilk ilişki kuran anne olduğu için) ve anneye kurulan ilişkinin iyi ya da kötü olması dış dünyayla kurulan başarılı ya da başarısız etkileşimin temelini belirlediğini söylemektedir (Çetin, 2019).

Bebeklikte anne ile kurulan bu ilişki bireyin Tanrı ile ilişkisini de etkilemektedir. Bebek-anne ilişkisi “Tanrı’nın ideal bir anne” olarak ifade edilen içsel bir nesneye dönüşmektedir (Kısa, 2015). Bu durumu her ne kadar Klein bizzat Tanrı tasavvuru ile ilişkilendirip açıklamasa da, Klein’e göre bireyin Tanrı tasavvurunun oluşmasında *annenin* merkezde olduğunu göstermektedir.

➤ D.W. Winnicott’un Tanrı İmgesi Hakkındaki Görüşleri

Winnicott, nesne ilişkileri kuramcılarının öncüsü kabul edilmektedir. Tanrı algımızın nasıl şekillendiğine dair çalışmaların büyük çoğunluğu psikolog Winnicott’a ait olup “geçiş objeleri” ve “yeteri kadar iyi ebeveyn” kavramlarıyla Tanrı imgesi üzerine görüşler belirtmiştir (Kaplan, 2017; Yıldız, 2007). Yapılan çalışmaların odak noktası, bebeğin doğumunda başlayan *anne, baba veya bakıcı ilişkisi*dir. Bu ilişkinin kalitesi *içsel Tanrı imgesinin* de temelini oluşturmaktadır (Hayta, 2010).

Winnicott’a göre, bir bebek dünyayı bütünüyle öznel olarak yaşarken çevresindeki bakıcıları ve diğer tüm nesnelere gelişmekte olan kendiliğinin uzantıları olarak duyumsamaktadır (Yıldız, 2007). Bu durumda geçiş alanı olarak din ve Tanrı fenomenleri de şöyle devreye girmektedir: Bir bebek için annenin kucaklaması, elinden tutması, oyuncaklar vermesi ile kurulan bağı, birliği, bütünlüğü; sonraki dönemlerde (büyüdüğünde) ise dinin merkezi ve hakikat olan *Tanrı*, insana bebeklikte tecrübe edilen bir olma, bütünleşme bağına yeniden yaşama fırsatı olarak vermektedir (Kaplan, 2017; Kısa, 2013).

Ayrıca Winnicott, anne-çocuk ilişkisinin Tanrı imgesini nasıl etkilediğini açıklarken kullandığı *geçiş nesnesi* kavramını, çoğu inanışa göre zihinde yer edinen *Tanrı’nın herkesi gördüğü, her şeyi (kalpten ve zihinden) duyduğu, yer-zaman-mekan ayrımı gözetmeksizin bulunduğu ve diğer pek çok Tanrı’ya ait sıfatların olduğu* inancı bu kavramla açıklandığını belirtmektedir (Hayta, 2010).

**c. Bağlanma Kuramı Çerçevesinde Tanrı İmgesi**

Bağlanma kuramı çerçevesinde Tanrı imgesi, Kirkpatrick'in ve Bowlby'nin görüşleri çerçevesinde açıklanmıştır.

➤ Kirkpatrick'in İlişki Temelli Kuramı ve Tanrı İmgesi

Kirkpatrick, insanların ölüm, savaş gibi üzüntülü ve güvenlik arayışı içinde oldukları zamanlarda dua gibi ibadetlerde bulunularak Tanrı'yı “*güvenli sığınak*” olarak gördüklerini gözlemlemiştir (Koç, 2006). Kirkpatrick, bu açıklamada –İnsanların böyle üzgün olduğu vakitlerde- özellikle “dua” yoluyla Tanrı'yla iletişime geçtiğini vurgulamaktadır.

Kirkpatrick, Tanrıyla kurulan iki tür bağdan ve bu bağın meydana getirdiği tasavvurlardan bahsetmektedir: Birincisi “güvenli bağlanmadır”, bu durum olumlu Tanrı tasavvurunun; ikincisi, “güvensiz bağlanmadır” bu durum agnostik Tanrı tasavvurunun oluşmasına neden olmaktadır (Hayta, 2006 ).

➤ Bowlby'nin Bağlanma Kuramı ve Tanrı İmgesi

Bowlby'e göre bebek ile anne/bakıcı arasında kurulan ilk bağın niteliği, erişkinlik döneminde diğer insanlarla kurulacak ilişkinin temelini oluşturmaktadır (Budak, 2000). Bebeğin anne/bakıcı ile kurduğu bu ilk bağın duyarlılığın az/çok olması; kurulacak bağın güvenli/güvensiz olmasına sebep olmaktadır (Koç, 2006).

Peki, bebeğin annesi ya da ilk bakıcısıyla kurulan bağın, bu bağın niteliğinin, bu bağın duyarlılık derecesinin ya da bu bağın Bowlby'nin tabiriyle güvenli/güvensiz oluşunun bireyde oluşacak *Tanrı imgesine* etkisi nasıl açıklanıyor? Bu konuda, Hayta'nın (2017) “Bağlanma kuramı ve Tanrı tasavvuru ilişkisi üzerine bir araştırma” isimli doktora çalışmasında Tanrı tasavvurunun, bebek-anne/bakıcı arasındaki ilişkiye benzediği hususu literatür ışığında etraflıca ele alınmaktadır. Çalışmalar, çocukların ebeveynlerini nasıl algılamışlarsa -güçlü, gelişimlerini teşvik edici, etkili, nüfuz edici- buna bağlı olarak Tanrı'yı da aynı şekilde tasavvur ettiklerine işaret etmektedir. Bu araştırmalara göre;

Tanrı ile kurulan bağın merkezi *sevgi ve güven* temelli olup bu duygular bebeklikte anne ile kurulan bağda hissedilen ve içimizde boşluk oluşturan duygulardır. Birey, Tanrı'ya yakın hissetmek veya onunla bağ kurmak için bazı semboller kullanır, dini ibadet ve ritüelleri yerine getirir, dua eder; Tanrı ile kurulmak istenen bu bağlanma *sığınılacak liman* olarak işlev görür. Böylesi anlarda insanların Tanrı ile kurduğu bağlanma sonucu hissedilen *güvenlik duygusu* kazanılmış olur (Hayta, 2017).

Tanrı'nın sığınak olma durumunun bağlanma sistemini harekete geçirdiğini söyleyen Bowlby, bu durumu hastalık, yaralanma ve aşırı yorgunluk, korkutucu veya uyarıcı olaylar ve sevdiği birinden ayrılma veya ayrılma tehdidi gibi durumlarla karşılaştığında insanların çoğunun Tanrı'ya veya diğer doğüstü figürlere yönelme ve dua etme olasılığı oldukça fazla olduğunu söylemektedir (Hayta, 2017).

### **2.2.3.2. Bilişsel Temelli Kuramlarda Tanrı İmgesi**

Tanrı imgesinin gelişimini bilişsel yaklaşım çerçevesinde inceleyen araştırmalara bakıldığında karşımıza sırasıyla Leuba (1917), Maclean (1930), Sloa (1936), Harms (1940), Gessel ve Ilg (1946), Dawes (1954), D. Elkind (1960), R.J. Goldman (1964), Lawrens (1965), M.Miriam (1968), Marshall ve Hample (1968), Vergote (1969), Kousoulas (1973), Webster (1975), Oser (1980), Fowler (1981), Heller (1984), Sohn (1985), Yavuz (1987), Petrovich(1988), Basset ve diğerleri (1990), Tamminen (1994), Thackeray (2000), Slater (2001), Wenger (2001), Kay ve Ray (2004), Kuşat (2006) gibi isimlerin çalışmaları ve araştırmaları çıkmaktadır (Kaplan, 2017; Yıldız, 2007).

Buradaki çalışmaların ve araştırmaların pek çoğu Piaget'in bilişsel gelişim teorisiyle bağlantılı bir şekilde Tanrı tasavvurunun gelişimini açıklamaya yönelik olduğu görülmektedir. Yapılan bu çalışma ve araştırmalar genel olarak, yaşa bağlı bir şekilde evreler halindedir. Burada, bu evrelerde bazı değişkenlerinde (yaş, aile, din vb.) etkisiyle oluşabilecek Tanrı imgelerinin nasıl olduğuna kısaca değinilmektedir.

#### **2.2.3.2.1. Ernest Harms'a Göre İnanç Gelişim Evreleri ve Tanrı İmgesi**

Harms'ın teorisi üç dönemden oluşmaktadır. Harms, bu dönemlere 3 ile 18 yaş arasındaki 4800 çocuğa Tanrı'yı nasıl algıladıklarına dair sorular sormuş, resimlerini çizmelerini istemiş, resmin temsil ettiği anlamlara göre bu durumu üç aşamada özetlemektedir (Kaplan, 2017; Yıldız,2007). Bunlar şu şekildedir:

**1. Peri Masalları Dönemi (3-6 yaş):** Çocukluğun ilk dönemi olan bu evrede adından da anlaşılacağı üzere masalların, sihirli anlatımların, büyücü hikayelerin ya da bu minvalde izlenen çizgi filmlerin etkisiyle; çocukta gerçek ile hayali ayırt edecek bilişsel olgunluk olmadığından Tanrı tasavvuru, hayal dünyasına giren bu karakterlerden oluşmaktadır (Kaplan, 2017; Yapıcı, 2016). “Çocuk bu dönemde yaratıcıyı bir kral, bulutların üzerinde altın bir evde yaşayan, korkulan ve saygı duyulan beyaz sakallı bir varlık şeklinde düşünebilir; aynı şekilde melekleri de kanatları olan, beyaz örtülere bürünmüş, uçan varlıklar olarak imgelemektedir.” (Oruç, 2013).

**2. Gerçekçi Dönem (7-12 yaş):** Çocuk, bu yaşlarda somut ve gerçekçi bilişsel düşünme ve sembolize etme yeteneği geliştirir. Çocuğun zihninde oluşacak Tanrı imgesi de bu dönemin özelliğine paralel olarak gerçek bir insan gibi düşünülmekte, dini sembollerden etkilenmekte, büyüklerinden gördüğü dini ritüelleri ve bu gibi formları gözden kaçırmamaktadır (Kaplan, 2017; Yıldız, 2007).

**3. Bireyci Dönem (12 yaş ve üzeri):** Ergenlik dönemini de kapsayan bu aşamada, bireyde oluşacak değişimle Tanrı imgesi de değişiklik gösterecektir. Yıldız, “Ernest Harms Ve Ronald Goldman'nın Dini Gelişim Kuramları Bağlamında Dini Gelişim Çocuk Kitapları” adlı çalışmasında bu değişimi üç şekilde açıklamaktadır: Ergenlerin bir kısmı *geleneksel* tarzda toplumda yer etmiş dini sembolleri Tanrı olarak tasvir etmiş; diğer kısmı kabul görmüş dini geleneği içselleştirmedikten dolayı Tanrı'yı daha soyut, orijinal birtakım özgür çizimlerle sembolize etmiş; son olarak ergenlerin bir kısmı da çevrenin tam aksine yepyeni bir tarzda tasavvurlarını ortaya koymuşlar (Kaplan, 2017; Yıldız, 2016).

#### **2.2.3.2.2. James W. Fowler'ın İnanç Gelişim Evreleri ve İmgesi**

Fowler, inanç gelişiminin insanlarda bilişsel olarak nasıl var olduğunu anlamaya yönelik yaptığı araştırmada, yaşa bağlı olarak inanç gelişim teorisini altı evrede açıklamaktadır (Ulu, 2012., Karaca, 2007., Osmanoğlu, 2007):

**0-2 yaşına** kadar olan evreye “**temel inanç evresi**” denilmektedir. Bu evrede bebek annesi ya da bakıcısı ile ilk kez bağ kurar ve güven duygusu kazanır; kurulan bu bağ ve oluşan güven duygusu ileride oluşacak olan dine ya da Tanrı’ya inanma faktöründe etkilidir

**1. Evre: Sezgisel (Projektif-Yansıtma-İzdüşümsel) İnanç (2-7 yaş):** Tanrı’yı hissetmeye başlayan çocuk bilişsel gelişimini tamamlamadığı için hikayelerle Tanrı’ya biçim vermektedir (Yıldız, 2007). Çocuk bu dönemde öğrendiği hikaye ve eylemleri taklit eder ve böylece çevreden inançla ilgili bazı kurallara sahip olur (Mehmedoğlu ve Aygün 2006; Türküz, 2009).

**2. Evre: Efsanevi (Literal) İnanç (7-12 yaş):** Çocuğun okula başladığı bu evrede çocuk Tanrı’yı dış belirleyicilerin de etkisiyle kural koyucu bir ebeveyn, iyilikleri ödüllendiren ve kötülükleri cezalandıran insan biçiminde (*antropomorfik*) düşünür (Acar, 2014; Gümüş, 2011; Oruç, 2013; Yapıcı, 2016).

**3. Evre: Geleneksel (sentetik-yapay) İnanç (12-18):** Bu dönem çocuğun soyut işlemsel düşünmeye ve ergenliğe geçişe dolayısıyla kendiyile iletişimin yoğunlaşmaya başladığı dönemdir. Kendisiyle, akranlarıyla, inançlarıyla kişisel ilişki kuran birey Tanrı ile de kişisel ilişki çerçevesinde düşünceler oluşturmaktadır (Mehmedoğlu ve Aygün, 2006; Özdemir, 2008).

**4. Evre: Bireysel (Düşünsel-Yansıtma) İnanç (18-19):** Bu aşamada birey inançlarını, değerlerini, bağlılıklarını eleştirel olarak gözden geçirerek, dışsal otoriteden uzaklaşır (Yıldız, 2007). Çocukluk dönemindeki kadar dışsal otoriteye güvenmeyen genç birey, artık kendini otorite olarak görmekte ve içsel otoriteye göre inanç ve değerlerini yeniden inşa etmekte, daha bilinçli, daha bireysel tarzda kararlar almaktadır (Mehmedoğlu ve Aygün 2006).

**5. Evre: Bütünleşmiş (Birleşmiş) İnanç:** Bu evrede birey, önceki evrede oluşturduğu bireysel inancının sınırlarını genişletir, gerçeğin birden fazla boyutunun olduğunu ve bu çok boyutluluk içinde bir ahengin ve ilişkinin olduğunu fark eder, edindiği bu görüş ile de görünen zıtlıklar arasında bir uyum arayışına girer ve bu uzlaşmayı kabul eder (Mehmedoğlu ve Aygün, 2006). Bu uzlaşma özellikle bir gruba ya da dine ait sembolleri, mitleri, ritüelleri kabul etme, onaylama, onlara katılma olarak da kendini göstermekte ve Tanrı da bu farklılıklar içinde gizem içermektedir (Ulu, 2016).

**6. Evre: Evrensel (Genelleştirilmiş) İnanç:** İnanç gelişiminin son aşamasıdır. Artık birey bu evreye gelebildiğinde sevgiyle ve adaletle dünyaya bakar ve Gandhi, Azize Teresa, Martin Luther gibi toplumlar ve görüşleri kucaklanır (Yıldız, 2007). Burada ki öz *Tanrı'nın sevgi ve adaleti* ile bütünleşip, düşmanı da Yaradanın Tanrı olduğu bilinciyle hareket etmektir (Ulu, 2016).

### 2.2.3.2.3. David Elkind'e Göre İnanç Gelişim Evreleri ve Tanrı İmgesi

Piaget'in "Bilişsel Gelişim Teorisi"ni, dini-inanç gelişim evrelerinde oluşan Tanrı imgesi açıklanırken bu teoriyi temel alan ilk çalışmalara D. Elkind'de ve R. Goldman'da rastlanmaktadır (Kuşat, 2012).

Elkind'e göre bireyin bilişsel olarak yaşadığı dini gelişim basamakları dörttür. Bu gelişim basamakları şöyledir:

#### 1. Basamak: Korunma Arayışı (0-2 yaş)

Bu dönemi duyuşsal-motor evresi olarak adlandıran Piaget'ye göre bebekler bu dönemde *nesne sürekliliğini* kazanır. Yani bebeklerde herhangi bir nesnenin duyulmadığı, görülmediği, dokunulmadığı zamanlarda bile varlığının devam ettiğine dair bir inanma eğilimi oluşur (Yüksel, 2015). Elkind, bebeğin bu yaşlarda kazandığı nesne sürekliliği özelliğinden yola çıkarak, Tanrı'nın görülme ve duyulmasa bile var olduğunu, tek olduğunu, her an bizimle olduğunu öğreneceği en uygun evre olduğunu söylemektedir (Oruç, 2013).

#### 2. Basamak: Temsil Arayışı (2-7 yaş)

Piaget'in işlem öncesi olarak adlandırdığı bu dönemde çocukta dil, konuşma, kavram gelişimi artmakta ve bu artan gelişim özelliklerine bağlı olarak *sembollerle*, gördüğü şeyleri anlatma becerisi gelişmektedir (Yüksel, 2015). Çocuk, bu dönemde yalnızca Tanrı'ya, yaratıcıya ya da dine inanmakla kalmaz; bu kavramlar etrafında ve bu temaları temsil edecek diğer kavramları bilişsel olarak sembollerle ifade etmek istemektedir (Oruç, 2013). "Kısaca çocuk önce inanır, sonra inandığı Tanrı'yı nasıl temsil edeceğini arar." (akt. Yapıcı, 2016, s. 89).

### **3. Basamak: İlişki Arayışı (7-12 yaş)**

Piaget'in somut işlemler dönemine karşılık gelen bu dönemde çocuk, soyut içerikli şeyleri –meceza içerikli anlatımlar- anlamakta güçlük çekmekte ve kelime anlamlarıyla birlikte anlamaktadır (Özdemir ve diğerleri, 2012). Okul çağında olan dönemin çocukları, görünmeyen varlıkla somut bir şekilde ilişki kurmaya çalışır, bu ilişkinin nasıllığını sorar ve cevabı dinde bulurlar (Yapıcı, 2016).

### **4. Basamak: İdrak Arayışı (12 ve üzeri yaş)**

Piaget'in soyut işlemler dönemine karşılık gelen bu dönemde, ergenlik olarak ta bilinen bu dönemde ergen varsayımsal düşünmeye, akıl yürütme yeteneklerini kullanmaya başlamasıyla birlikte spiritüel ve teolojik gibi konularda yaşadığı problemlerine dini inancı ve oluşan Tanrı tasavvuru yardımcı olmaktadır (Yapıcı, 2016).

#### **2.2.3.2.4. Ronald J. Goldman'nın Kuramında Tanrı Kavramının Gelişimi**

Goldman (2001)'a göre Tanrı imgesi, çocuklukta zihinsel olarak dış dünyayı algılamaya başladığında fark edilip iç dünyasında anlamlandırmaya çalışılarak; ilerleyen zamanlarda da duyuşsal olarak hayal edilen Tanrı kavramı sosyalleşme arttıkça -okul, arkadaş, öğretmen faktörlerinin etkisiyle- açık bir şekilde aklileştirilerek nedenleri keşfedilerek ve O'na güç / otorite atfedilerek oluşmaktadır (Yıldız, 2006). Goldman, yaptığı çalışma sonucunda çocuğun 10-11 yaşlarına kadar Tanrı kavramının antropomorfik olduğunu, sonrasında da sembolik Tanrı kavramının geliştiğini belirtmektedir (Kınter, 2012). Araştırma da daha çok özel-sihirli yönleri olan süperman gibi olağanüstü atıfları olduğu için antropomorfik Tanrı algısı şeklinde bir yapı ortaya çıkmakta; ilerleyen yaşlarda Tanrı'nın sözle ifadesinin zorlaştığı ve

fiziksel olanın ötesine geçildiği –ilahi iletişim, içsel süreçler- için de sembolik Tanrı algısı olduğu ifade edilmektedir (Goldman,1964).

Dolayısıyla Goldman, araştırma sonucunda Tanrı algısının; sezgisel-işlem öncesi dönem (0-7), somut işlemler dönemi (9-11) ve soyut işlemler dönemi (12-17) olmak üzere üç tane birbiriyle paralel geçiş evrelerinden bahsetmektedir.

### **2.3. İlahi Adalet İnancı**

Adalet evrensel bir duygudur. Hayatta meydana gelen çeşitli olumlu veya olumsuz olayları adalet duygusu üzerinden yargılarız. Yine bu adalet duygusu doğrultusunda iyi şeylerin iyi insanların kötü şeylerinde kötü insanların başına geldiğini varsayınız. Psikoloji literatüründe “Adil Dünya Varsayımı” (Psikolojis Sözlüğü, 2013). olarak tanımlanan bu inanca göre dünya iyilerin ödüllendirildiği, kötülerin cezalandırıldığı, istenilen olumlu sonuçları (mutluluk, başarı gibi) iyi insanların hak ettiği, olumsuz (başarısızlık, mutsuzluk gibi) sonuçları da kötü insanların hakettiği adil ve uyumlu bir yer olarak görülmektedir (Kılınç ve Torun, 2011). Araştırmacılara göre, bu inanç insanlara birey hak edecek bir şey yapmadığı müddetçe başına kötülük gelmeyeceğini ve eğer başına bir kötülük gelen birinin de bunu hak etmiş olduğu kanaatini salık verir. Böylece mağduriyet yaşayan kurbanlar bu inançla hareket eden insanlar tarafından kınanır durumunda kurbanı suçlama eğilimi gösterecektir (Tekeş, 2013).

İbn Miskeveyh'e göre ilahi adalet, kaynağı itibariyle doğal adaletten ayrılmaktadır (Yılmaz ve Uluç, 2015). Bu yönüyle ilahi adalet inancı, adil dünya inancını ve içkin adaletin bir arada olduğu *aşkın* bir kavramdır. Bu çalışmada, psikolojideki adil dünya algısı çerçevesinde ilahi adalet inancı eğilimi alt boyutlarıyla ele alınmıştır. Bu boyutlar ilahi adaletin kaynağı ve gelişimi kısmında detaylı olarak ele alınmıştır. Bu anlayış kapsamında bu bölümde bireyin ilahi adalet inancının oluşmasında etkili olan psiko-sosyal etmenlere, kutsal kitapların ilahi adalet anlatımına, ilahi adalet inancının işlevsel yönüne ve ilahi adalet inancıyla Tanrı tasavvuru arasındaki ilişkiye yer verilmiştir.

#### **2.3.1. İlahi Adalet İnancının Oluşumunu Etkileyen Psiko-Sosyal Faktörler**

Yaşadığımız evreni bir örümcek ağı gibi düşünecek olursak gördüğümüz, yaşadığımız, duyduğumuz, bildiğimiz ve bilmediğimiz her şeyin görünmez ağlarla birbirine bağlı olduğunu ve tesadüf diye bir olgunun da olmadığını söyleyebiliriz. Hiçbir şeyin tesadüf olmadığı bir evrende yaşıyorsak bu durum her şeyi yöneten yüce-ilahi bir iradenin varlığını da göstermektedir. İlahi adalet inancı da bu evrensel yasalardan biridir ve dolayısıyla herkes bir gün ektiğini ya bu dünya da ya da ahiret hayatında biçmesi beklenir.

Evrensel olan bu ilahi adalet inancı *Kaplan'a (2011) göre zihinsel, sosyo-kültürel, teolojik ve duygusal* olmak üzere dört ana faktörle ilişkilidir Bu faktörler özetle şöyledir:

1) İlahi Adalet inancının oluşmasında etkili olan ilk faktör *Zihinseldir*. Adil dünya algısı üzerine yapılan araştırmalara göre adalet duygusunun inanca dönüşmesinde Piaget'nin bilişsel kuramındaki *ödül ve ceza* anlayışının temelini atıldığı çocukluk anılarımızın etkisinin oldukça yüksek olduğu görülmüştür; öyle ki, Piaget'nin araştırma sonuca göre çocuklar da ödül ve cezanın varlığı “ya (a) doğuştan, ya (b) direkt ebeveynden veya (c) yetişkin kısıtlamasının dolaylı sonucu olarak doğmaktadır.” (akt. Kaplan,2010). Burada baskın düşünce (c) seçeneği olarak görülmektedir, çünkü çocuk için (somut dönem: 5-8 yaş) mutlak otorite ebeveyndir ve çocuğun bakış açısına göre onlar her şeyin doğrusunu bilmekte; cezalandırılmış olmak yanlış bir şey yapmış olmanın karşılığı olarak görülmektedir (Kaplan, 2011) Çocukluk yıllarında oluşan ödül ve ceza temelli ilahi adalet inancı “içkin adalet” kavramıyla nitelendirilmektedir. Burada yapılan her güzel eylem karşısında *ödülü*, yapılan her kötü eylem karşısında da *cezayı* hak ediş potansiyeli vardır.

*İçkin adaleti* açıklayan diğer bir psikolojik kuram “yükleme” ve “kognitif denge” kavramlarıdır. Heider'e göre zihnimiz olumlu özellikler ayrı olumsuz özellikleri ayrı sınıflandırma özelliği göstermektedir. Yani günah, çile, mutsuzluk, sefalet ve benzeri çirkin özellikler arasında; sevap, güzellikler, mutluluk ve benzeri olumlu özellikler arasında ilişki kurmaya, sebep-sonuç aramaya meyilliyizdir. Dolayısıyla eğer biri talihsizse, başına kötülük gelmişse o günah işlemiş olmalıdır ve cezasını görüyordur (Kaplan, 2011). Bu çerçevede Yaparel'in (1994) de ifadesiyle dini inançlar sayesinde etrafta olup biten her türlü olumlu / olumsuz şeylere anlamlı nedensel yüklemeler

yapılarak belirsizlikler netleşmektedir. Bu da ilahi adalet inancının tabiatüstü nedenlere yükleme fonksiyonu olarak karşımıza çıkmaktadır.

2) İlahi Adalet inancının oluşmasında etkili olan ikinci faktör sosyo-kültürel unsurlardır. Bazı araştırmacılara (Raman, Winer, Rubin gibi) göre; iyilerin daima ödüllendirilip, kötülerin de cezalandırıldığı düşüncesinin karşılığı olan ve Piaget'e göre çocuklukta gösterilen **içkin adalet** boyutu eğer çocukluk bittiğinde bitmiyor, hayatın ilerleyen zamanlarında da devam ediyorsa bu durumun sebebi kültürel faktörlerle açıklanmaktadır (Kaplan, 2011). Çünkü birey bu düşüncenin beslendiği değişkenlerle karşılaşmaktadır. Örneğin çocuklukta anlatılan *ağustos böceği ile karınca hikayesi, pamuk prens masalı, keloğlan masalı* gibi masalarda ve bazı medya unsurlarının işlediği temalarda iyilerin ödüllendirilip-kötülere ceza verildiğini görerek büyümek; yine doğal felaketler karşısında toplumun yaptığı ilahi adalet yorumlarına bakmak bireyde otomatik genelleme ile içkin adaletin tohumlarını sürekli olarak beslenmeye devam etmesi beklenmektedir.

3) İlahi Adalet inancının oluşmasında etkili olan üçüncü faktör teolojiktir. Teoloji, insanın yaşadığı olumsuz durumlarda yani insanı ilahi adalet arayışına sevk eden sorunlar karşısında Tanrı'nın öğretileri bu sorunla "başa çıkma"da yardımcı olmaktadır. Mesela; "Allah var gam yok", "Olanda bir olmayanda bin hayır ara", "Allah sabredenlerle beraberdir" gibi insanı teskin eden ifadeler teolojik faktöre örnek verilebilir. Bu temel motivasyon kaynağı Hint kültüründe "karma" doktrini, semavi dinlerde "kader", "ahiret" ve "hesap günü" inancı olarak karşımıza çıkmaktadır (Kaplan, 2011). Bu faktör "kutsal kaynaklarda ilahi adalet ifadeleri" başlığında ayrıca ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Yaparel (1994), ilahi adalete inanan bireylerin yaşadığı olumsuz olaylar karşısında üç türlü tepki vermekte olduğunu rapor etmektedir: 1-Gelecekteki olayların kontrol edildiğine dair güven; 2-Yaşanan durum/olayın pozitif tarafını (hikmeti) araştırıp bulması; 3-Yaşanan olumsuz olay/durumun tesadüf olmadığına, ilahi bir planın varlığına olan inanç (Yaparel, 1994). Burada dini inanç ile olumsuz durumla başa çıkma yöntemi sunulmuştur. Kişi, her şeyin Tanrı'nın kontrolünde olduğunu, adil

olduğunu, sebepsiz yere acı vermeyeceğini, sebepsiz yere de kişiyi sevindirmeyeceğini yani herkesin hak ettiği karşılığı vereceğini bilir. Bu konu kutsal metinlerde ayrıca ele alınmıştır.

4) İlahi Adalet inancının oluşmasında etkili olan dördüncü faktör duygusaldır. İlahi adalet inancının duygusal boyutu gelişim özelliklerimizden etkilenen faktördür. Çocuklukta *ceza temelli başlayan ilahi adalet inancı* zamanla rasyonelliğe evrildiği görülmüştür (Kaplan, 2011). Yani kişi artık depreme, kadere, kazaya, hastalığa vd. ceza olarak bakmaz; olayların her zaman hakkaniyet ve liyakate göre şekillenmediğinin farkına varır. Bu ilahi adaletin **nihai** boyutudur. İlahi adalet inancını bu boyutta ele alan M. Lerner *ödül merkezli* yaklaştığı ve bireyin halihazırda sahip olacağı hazzını, fedakarlığı karşılığında ertelediğini; ödülünü *gelecekte* alacağına dair inanç, güven ve ümit beslediğini söylemektedir (Kaplan, 2011).

Lerner'ın (1980) Adil Dünya İnancı Kuramına göre “insanlar kendi davranışları ile başlarına gelen olaylar ve sonuçları arasında paralellik olduğuna inanma eğilimi sergilemektedir” (Akgün, 2019). Bu inancı destekleyen çalışmalara göre kişi, karşılaştığı sonuca layıktır çünkü hak etmiştir (bkz. Heider, 1958; Rokeach, 1971; Festinger, 1957; Lerner, 1980). Kuramın merkezindeki anlayış, bireylerin yaşadığı olumsuz durumlarda kurban rolündeki bireyin *suçlanıp-değersizleştirilmesi ve adaletsizliğin meşrulaştırılması* eğilimidir. Böylece kişi, *herhangi bir eylemi gerçekleştirmeden önce uzun vadeli hesaplar yapacak ve hesabına haksızlık karıştırmayacak; eylemin önceden sonuçlarını düşünecek ve eylemin sorumluluğunu alacaktır.*

Lerner'a göre insanların ilahi adalet inancı göstermelerinin temelini *iyi şeylerin iyi insanların, kötü şeylerin de kötü insanların başına geleceğine* olan inancı oluşturmaktadır. Lerner, “ilahi adalet inancını tehditlere karşı bir koruma, uzun vadeli yapılan hesaplarda haksızlıktan uzak durma, planlarda iyiyi seçme şeklinde temellendirmektedir” (akt. Kaplan, 2011). Burada insanlar talihsiz kurbanın başına gelen olumsuzluklara (olay ya da olumsuzluk hissi veren durumlara), kurbanın kendisinin neden olduğuna inanmaya eğilimlidirler.

Özetle; ilahi adalet inancının kaynağını yukarıda sunmuş olduğumuz faktörler birbiriyle ilişkisel şekilde oluşturmakta ve tamamlamaktadır. İlahi adalet inancı

zihinsel ve ahlaki gelişime bağlı olarak çocuklukta *içkin adalet* boyutunda, ilerleyen yıllarda ise gelişime bağlı olarak *nedensellik ilkesiyle* açıklayabilecek düzeye ulaşıldığında zayıflamaktadır. İçkin adalet düşüncesi toplumsal faktörlerin etkisiyle yetişkinlikte de gelişimsel seviyeye bağlı olarak beslenerek devam edebilmektedir. Fakat bireyin yetişkinlik döneminde duygusal zeminde *nihai adalet* boyutuna evrilmektedir. Çünkü adalet inancı duygusal bir ihtiyaçtır ve maruz kaldığımız acı gerçeklerle başa çıkmamıza yardımcı olmaktadır.

### 2.3.2. İlahi Adalet İnancının Oluşumunu Etkileyen Kutsal Kaynaklar

#### 2.3.2.1. Yahudilik Dininde İlahi Adalet Anlatımı

Yahudilerin kutsal kitabı, Eski Ahit'in ilk bölümü olan Tevrat'ta dini hayata dair kurallar, hükümler, tarihi olaylar (M.Ö. XIII yy.) ve şahıslar hakkında bilgiler bulunmaktadır (Saipova, 2019). Eski Ahit'te, Tanrı'dan vahiy alanlara "Peygamber, Kohen ve Hikmetli Adam" denilmektedir. Hikmetli Adam kategorisinde bulunanlar "*hikmetiyle övünenler, öğütçüler ve Tanrı'nın hikmetini işaret ediciler*" anlamını taşımaktadır ve Hz. Eyüp'te bu kategoride bulunmaktadır. (Harman, 1995). Aynı zamanda Eyüp peygamber, Eski Ahitte anlatılan bazı olaylarda da merkezde olduğu görülmektedir (Işık, 2018).

Hz. Eyüp, Yahudiler için "Tanrı'nın insanları imtihan ediyor olduğunu ve mecazi tabirle Tanrı'nın yakalamasından, cezasından, intikamından kaçınılamayacak olunmasının" sembolik bir ifadesi olarak görülmektedir (Eyüp, 10/7.: akt. Alıcı, 2015). Rivayete göre Tanrı, Eyüp'ü imtihan etmek için sağlığını, çocuklarını, servetini elinden alır ve çeşitli musibetlere tabi tutar. Bu durum, Eyüp'ün yakın çevresi tarafından "*Tanrı'nın, Eyüp'ü günahları yüzünden musibetlere uğrattığı*" şeklinde yorumlanır (Kaplan, 2011). Yapılan bu yorum Tanahk'ta anlatılan ilahi adalet inancına örnektir. Bu hikayeden de anlaşılacağı üzere Yahudilerin *ilahi adalet inancı*; Tanrı'nın zulüm, haksızlık ve büyüklenme karşısında ceza vereceği ve intikam alacağı şeklinde aktarılmaktadır (Akbaşı ve Sadıker, 2018).

#### 2.3.2.2. Hristiyanlık Dininde İlahi Adalet Anlatımı

Yahudilikte *ceza* vurgusu ön planda idi. Hristiyanlıkta ise ceza yerine *sevgi*, *şefkat*, *affetme* temaları ön plana çıkmaktadır; dağ vaazı bu duruma örnek verilmektedir: “Sen komşunu sevecek ve düşmanından nefret edeceksin denildiğini işittiniz fakat ben size derim: Düşmanlarınızı sevin ve size eza edenler için dua edin ki göklerdeki Babanızın oğulları olasınız; zira o güneşini kötülerin ve iyilerin üzerine doğdurur ve salih olanlar ile olmayanların üzerine yağmur yağdırır”, “Göz yerine göz, diş yerine diş denildiğini işittiniz. Fakat ben size derim: Kötüye karşı koyma ve senin sağ yanağına vurana ötekini de çevir. Ve eğer biri seninle mahkemeye gidip senin gömleğini almak isterse ona abanı da ver” (Matta İncili, 5/43-45., akt. Harman, 2013). Bu durum M.Ö 2000’e uzanan Gilgamiş Destan’ında şöyle ifade edilmektedir “Tanrılar, insanlığın kargaşasını sona erdirmek için yağmuru indirmeye karar verdi.” (akt. Schmalz, 2017).

### 2.3.2.3. Kur’an-ı Kerim’de İlahi Adalet Anlatımı

“*Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu (karşılığını) görür. Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu (karşılığını) görür*” (Zilzal 99: 7-8) ayeti İslam dininde ilahi adalet inancının temelini oluşturmaktadır (Özdemir, 2013).

İslam dininde suç ve cezada bir denge vardır (En’am 6: 124), ilahi olan her şeyi ölçüde yaratmıştır ve bu ölçünün bozulması ceza gerektirir (Rad 13: 18., Hicr 15: 21). Kur’an, bu durumu, daha önceden işlenen suçların bedelini ödemiş milletler, peygamberler ve bazı insanlar üzerinden örnek vererek anlatmaktadır. Bu örneklerden biri de Yusuf suresinde ismi geçen Yusuf peygamberin hayatıdır (Yusuf, 12: 4). Şöyle ki; Hz. Yusuf, kardeşlerinin kıskançlıkları sebebiyle kuyuya atılmıştır; sonrasında yoldan geçen bir kervan yardımıyla Mısır’a götürülüp köle olarak satılmıştır; satıldığı evin azizinin hanımı tarafından iftiraya maruz kalarak hapse atılmıştır; sonrasında kralın rüyasını yorumladığı için maliye bakanlığına yükseltilmiştir; sonunda kardeşleri Hz. Yusuf’a muhtaç olmuştur ve Hz. Yusuf babasına kavuşmuştur. Suçsuz olan Hz. Yusuf’un günün sonunda suçsuzluğunun kanıtlanması ve O’na zulmedenlerin O’na muhtaç olması *ilahi adalet inancına* örnek teşkil etmektedir.

Yine Kur’an, günahları ve zulümleri sebebiyle ilahi cezaya uğramış bazı kavimleri (Nuh kavmi, Ad kavmi, Lut kavmi gibi) örnek vererek her şeyin dengede olduğunu ve

insanın yapıp ettiklerinin karşılığının mutlaka olduğunu hatırlatarak yaptığı uyarıyı somutlaştırmaktadır (Ertuğrul, 2019).

### **2.3.3. İlahi Adalet İnancının İşlevi**

Adalet inancı duygusal bir ihtiyaçtır. Hemen herkesim maruz kaldığı acılar bulunmaktadır. Bu acılarla başa çıkma da pek çok yardımcı yol bulunmaktadır. Bunlardan biri de adalet / ilahi adalet arayışıdır. Kaplan İlahi Adalet Psikolojisi (2011) adlı çalışmasında, “ilahi adalet” inancının yaşadığımız sorunlarla başa çıkmada bireysel anlamda olumlu bir işlevi olduğunu hatırlattıktan sonra, bu inancın aynı zamanda başkasının başına gelen musibetleri meşrulaştırma anlamında adına litertaürde “mağdur kınama” denen olumsuz bir işlevinin de olduğunu altını çizmektedir.

#### **2.3.3.1. Olumlu İşlev: Başa Çıkma**

Ödül/ceza temelli adil dünya algısı bir denge ortaya çıkarmaktadır. Denge prensibi, olumlular ve olumsuzlar arasında neden-sonuç ilişkisi kurmaya yardımcı olmaktadır. Buna göre mutluluk ve iyilik ya da kötülük ve ceza arasında ilişki kurulur. Giray (2009), Rokeach (1971) ve Festinger (1957)’e göre ise bu dengenin bozulması adaletsizliğin ortaya çıkmasına, zihinde uyumsuzluğun ve çelişkilerin doğmasına neden olacaktır (akt. Uğur, 2007). Örneğin; Bilik’in, 2011 yılında Van depremini yaşayan depremzedeler üzerinde yaptığı araştırmasında katılımcıların büyük bir çoğunluğunun (%88) tüm yaşananların Allah’ın insanlara verdiği uyarı olarak algıladıklarını belirtmesi, günahkarların cezayı ilahi olandan beklediği ve her şey de ilahi bir denge olduğunu düşünerek bir anlamlandırma yapmakta ve böylece yaşanan felaketle bir anlamda başa çıkmaktalar (Bilik, 2019).

Din psikolojisi literatüründe *günah* kavramının psikolojide *suç* kavramıyla yakından ilişkisi olduğu görülür. Çünkü suçluluk duygusu insanı rahatsız eden ve karşılığını ödemek zorunda hissettiği duygudur; günah işlediğini düşünen biri içinde *günahkarlık* duygusu temizlenmesi gereken, günahı belirleyen ilahi otoriteye karşı kendini suçlu

hissettiren ve cezasını çekmeyi düşündüğü bir duygudur (Ceylan, 2017). Günümüzde, bazı dindar bireyler, yaşanan acıları, ekonomik krizleri, doğal afetleri, musibetleri ya da sıkıntıları günahların bedeli olarak ilahi bir ceza biçiminde anlamlandırarak başa çıkabilmektedirler (Akbaş, 2010.; Kaplan, 2011; Şahin, 2018). Böylece, ilahi adalet duygusu, inanlara zorluklarla başa çıkmada manevi bir destek sağlar, ümitsizliğe düşmesinin önüne geçer, dayanma gücünü artırır.

Yaparel (1994), bireylerin yaşadığı olumsuz olaylar karşısında 3 türlü başa çıkma stratejisi geliştirdiğini rapor etmektedir: 1. Gelecekteki olayların kontrol edildiğine dair güven; 2. Yaşanan durum/olayın pozitif tarafını (hikmeti) araştırıp bulması; 3. Yaşanan olumsuz olay/durumun tesadüf olmadığına, ilahi bir planın varlığına olan inanç (Thompson, 1981.; akt. Yaparel,1994). İlahi adalet duygusu da Yaparel'in işaret ettiği tabiatüstü yükleme (3. Strateji) türünden bir işleve sahiptir.

Kutsal metinlerde adaletsiz gibi görünen hemen her konuda “nedenini” ve “niçinini” sorgularken çekilen acıların bir karşılığını olduğunu söyleyip sabır istediği, yaptıklarımızın hem bu dünya da hem ahiret hayatında bedeli olduğu, herkese yaptığımız iyilik / kötülüğün karşılığını mutlaka alacak olduğu gibi ilahi adalete vurgu yapan pek çok ifade bulunmaktadır. Semavi dinlerin sunmuş olduğu bu inanç sistemi sayesinde “neden, niçin, nasıl” gibi sorulara cevap bulunmaktadır. Bu durum ilahi adalet inancının *rahatlatıcı fonksiyonu* ile karşımıza çıkmaktadır.

Kaplan'a göre (2011), 90'lı yıllardan itibaren yapılan çok sayıda araştırma ilahi adalet inancıyla ruh sağlığı arasında olumlu bir ilişkinin olduğunu rapor etmektedir. Yapılan araştırmalarda ilahi adalet duygusu yüksek olanların depresyon ve strese dayanıklı oldukları, travmaları kolay atlattıkları ve daha mutlu oldukları rapor edilmektedir (Bkz. Kaplan, 2011, ss. 92-95). İnsanı çaresiz bırakan, ruhsal hastalığın getirdiği son nokta olan “intihar düşüncesi”ne ahiret inancı ve ilahi adalet inancının sağladığı sabır, umut gibi etmenler bu sorunla başa çıkmada oldukça etkili görülmüştür (Şeyma,2020).

### **2.3.3.2. Olumsuz İşlev: Mağdur Kınama**

Adil dünya inancı olarak bilinen literatürü Paiget'in “içkin adalet” kavramıyla

birleştirip “ilahi adalet inancı” terimiyle yeniden kavramsallaştırarak Din Psikolojisi literatürüne kazandıran Kaplan, “ilahi adalet” inancının olumlu başağıkma işlevine ek olarak “mağdur kınama” işlevine özellikle dikkat çekmektedir. Kaplan’a göre, “ilahi adalet” duygusu bazen adalet yerine “adlileştirmeye” veya bazı haksızlıkları “meşrulaştırmaya” hizmet edebilmektedir. Bu duyguyla hareket edenlerin, çoğu zaman sahip oldukları adalet duygusunu (adil dünya inancı) korumak için, başkalarının başına gelen musibetleri bir ceza olarak değerlendirip, doğal afet, hastalık, kaza, hırsızlık ve tecavüz gibi musibetlere maruz kalan mağdurların başlarına geleni hak ettiklerini düşünürler. Böylece onların yaşadıkları zorluklara en hafifinden duyarsız kalacakları gibi, kınayarak bir adım daha ileri gidebilir hatta bazen intikam duygusuyla hareket ederek ötekileştirirler. Kaplan’ın çalışmasınada (2011) rapor ettiğine 33onu, çok sayıda araştırma “ilahi adalet” eğilimi ile otoriter ve tutucu kişilik arasında yüksek bir ilişkinin olduğunu ve “ilahi adalet” duygusu yüksek olanların yoksulluk, işsizlik, tecavüz ve kaza gibi afet ve müsibet mağdurlarına duyarsız davranarak mağdur kınama eğilimi sergilediğini rapor etmektedir (Luginbuhl & Mulin, 1998; Hammock & Richardson, 1993; Brems & Wagner, 1994; Janoff-Bulman, 1992; Kleinke & Meyer, 1990; Correia vd., 2000; Anderson, 1992, Kaplan, 2012).

## **2.4. Tanrı İmgesi ve İlahi Adalet İnancıyla İlgili Araştırmalar**

### **2.4.1. Tanrı İmgesi Üzerine Yapılan Araştırmalar**

Tanrı imgesi ile ilgili yerli ve yabancı pek çok çalışmaya rastlanmaktadır. Fakat Türkiye’deki çalışmaların Batı’ya kıyasla daha sınırlı olduğu görüldüğu rapor edilmektedir (Mehmedoğlu, 2011). Lee ve Early (2000), Batıda yapılan Tanrı tasavvuru ve ilgili araştırmaları (1) Tanrı tasavvurunun gelişimi, (2) Belirli bir Tanrı tasavvuruna sahip olmanın kişisel etkisi, (3) Kişisel failiyete karşı ilahi failiyetin etkisi, (4) Nesne ilişkileri gelişimi ve (5) Tanrı tasavvurunun belirli dışsal değişkenlere etkisi şeklinde beş kategoride sınıflandırmaktadır (C. Lee, A. Early, 2000., akt. Mehmedoğlu,2011).

Ülkemizde, Tanrı tasavvuru ile ilgili literatür araştırmalarına bakıldığında; bireylerin *yaşa bağlı gelişim dönemleri* dikkate alınarak yapılan araştırmalar okul öncesi öğrencilerinden yaşlılığa kadar her dönemde çalışıldığı görölmektedir. Özellikle ilköğretim de okuyan çocuklar arasında genellikle nitel çalışmaların yapıldığı görölmektedir.

İlk çocukluk yıllarında (somut işlemler) yapılan Tanrı tasavvuru araştırmalarında antropomorfik Tanrı Algısı, egosantrik Tanrı Algısı, mekan İlişkili Tanrı Algısı olmak üzere üç tema karşımıza çıkmaktadır (Zurnacı, 2019). Bu temalar okul öncesi dönem çocuklarında “Allah’ın gökyüzünde oturan bir ak sakallı dede gibi” somut bir şekilde fakat görülemez ve ulaşılmaz oluşunun sorgulanmadığı tasavvur şeklini sunmaktadır (Öcal, 2004). Gelişim dönemlerine paralel olarak çocuklarda Kur’an-i ifadelerle (ilahi olan, yaratıcı, düzenleyici vd.) oluşmuş Tanrı tasavvurları görölmüştür (Yıldız, 2007).

Din psikolojisi alanında Tanrı tasavvuru konu alınarak yapılan nicel çalışmalar aşağıdaki Tablo 2.1.’de verilmiştir.

**Tablo 2.1. Tanrı İmgesi Konulu Nicel Çalışmalar**

Araştırmanın Adı ve Türü	Veri Toplama Araçları	Araştırmanın Model Ve Yöntemi	Araştırmanın Örneklemi	Araştırmanın Sonucu
Güzel, 2021 “Gençlerde Tanrı tasavvuru ve huzur ilişkisi (Aksaray Abdülhamid Han Fen Lisesi örneği)”	Tanrı Algısı Ölçeği <sup>1*</sup> (TA) ve Huzur Ölçeği	Karma araştırma modeli desenlerinden Açımlayıcı sıralı karma desen	Bir devlet lisesindeki 12 farklı sınıfta öğrenim gören 308 öğrenci	Öğrencilerin huzur düzeyi ile sevgi yönelimli Tanrı algısı düzeyleri arasında pozitif yönlü orta düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir (Güzel, 2021).

<sup>1</sup> \* Tanrı Algısı Ölçeği Özlem Güler Aydın tarafından; bireylerin olumlu, olumsuz Tanrı algılarını belirlemek amacıyla geliştirilmiş 22 maddelik bir ölçektir.

(Yüksek Lisans Tezi)				
Savrun, 2020 “14-18 Yaş Arası Lise Öğrencilerinde Tanrı Tasavvuru (Ağrı Örneği)” Yüksek Lisans Tezi	Tanrı Tasavvuru Ölçeği <sup>2</sup>	Betimsel yöntemlerden ilişkiisel tarama modeli (sosyo-demografik değişkenler ile tanrı tasavvuru arasındaki ilişki)	Ağrı ilinin merkezinde bulunan ve isimleri belirlenmiş üç lise okulunda, yaşları 14 ile 18 aralığında değişen lise öğrencileri	Öğrencilerin pozitif tanrı tasavvuruna ilişkin algılarının negatif tanrı tasavvuruna ilişkin algılarından daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (Savrun,2020).
Hacıkeleşoğlu, 2020 “Ebeveyn Tutumları Ve Kişilik Özelliklerinin Tanrı Tasavvuru İle İlişkisi Üzerine Bir Araştırma” Doktora Tezi	Tanrı Tasavvuru Ölçeği (TTÖ) <sup>3</sup>	İlişkiisel tarama modeli (ebeveyn tutumları, kişilik özellikleri ve Tanrı tasavvuru olguları arasındaki ilişki)	Trabzon ve Gümüşhane illerinden rastgele seçilen 15-64 yaş aralığındaki 1088 kişi	Tanrı tasavvurları ile sosyo-ekonomik düzey arasında anlamlı farklılıklar tespit edilmiş. Tanrı tasavvurları ile ebeveyn tutumları arasında anne tutumlarının daha etkili olduğu görülmüştür. Yine Tanrı tasavvurları ile kişilik özellikleri arasında anlamlı ilişkiler olduğu tespit edilmiş (Hacıkeleşoğlu,2020).

**Tablo 2.1. (devamı)**

Hacıkeleşoğlu, 2020 “Ebeveyn Tutumları Ve Kişilik Özelliklerinin Tanrı Tasavvuru İle İlişkisi Üzerine Bir Araştırma” Doktora Tezi	Tanrı Tasavvuru Ölçeği (TTÖ) <sup>4</sup>	İlişkiisel tarama modeli (ebeveyn tutumları, kişilik özellikleri ve Tanrı tasavvuru olguları arasındaki ilişki)	Trabzon ve Gümüşhane illerinden rastgele seçilen 15-64 yaş aralığındaki 1088 kişi	Tanrı tasavvurları ile sosyo-ekonomik düzey arasında anlamlı farklılıklar tespit edilmiş. Tanrı tasavvurları ile ebeveyn tutumları arasında anne tutumlarının daha etkili olduğu görülmüştür. Yine Tanrı tasavvurları ile kişilik özellikleri arasında anlamlı ilişkiler olduğu tespit edilmiş (Hacıkeleşoğlu,2020).
---	---	---	---	--

<sup>2</sup> \*\*Tanrı Tasavvuru Ölçeği Ali Ulvi Mehmedoğlu tarafından geliştirilen ve iki ana faktörden oluşan (r. İlki; merhametli, yetkin/aşkın, yakın/içkin, müdahale ve kontrol eden alt boyutlarından oluşan pozitif tanrı tasavvuru; ikincisi ise cezalandıran alt boyutundan oluşan negatif tanrı tasavvuru) 51 maddelik ölçektir.

<sup>3</sup> Tanrı tasavvuru olumlu ve olumsuz olmak üzere temelde iki boyutta değerlendirilmektedir.19 maddeden oluşmaktadır. Ölçek, yazarın kendisi tarafından geliştirilmiştir.

<sup>4</sup> Tanrı tasavvuru olumlu ve olumsuz olmak üzere temelde iki boyutta değerlendirilmektedir.19 maddeden oluşmaktadır. Ölçek, yazarın kendisi tarafından geliştirilmiştir.

Asar, 2020 “Lise Öğrencilerinin Tanrı Tasavvuru İle Değer Yönelimleri Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma: Yalova Örneği” Doktora Tezi	“Tanrı Algısı Ölçeği (TA)” <sup>5*</sup> “Schwartz Değer Ölçeği (SD)”	Genel tarama modeli ve kesitsel bir betimleme	Yalova ilindeki lise öğrencileri arasından rastgele seçilen 494 kişi	Araştırma verileri; Tanrı tasavvurları ile değişkenler arasındaki ilişkinin okulun türüne göre (lise / imam-hatip lisesi) farklı sonuçlar olduğunu göstermektedir (Asar, 2020).
Bayraktutar, 2019 “İmam Hatip Lisesi Öğrencileri Örnekleminde Dini Başa Çıkma Ve Tanrı Tasavvuru İlişkisi” Yüksek Lisans Tezi	“Tanrı Tasavvuru Ölçeği (TTÖ)” <sup>**</sup> “Dini Başa Çıkma Ölçeği”	Değişkenler arası ilişki ve etkileşimlerin incelendiği nicel bir çalışma örneği	İstanbul’da ki Şişli, Üsküdar ve Kadıköy ilçelerinde bulunan 508 İHL öğrencisi	Dini başa çıkma ve Tanrı tasavvuru etkinlikleri arasında anlamlı (p=,000) bir ilişki bulunmuştur (Bayraktutar, 2019).
Dalfidan, 2019 “Tanrı Tasavvuru ve Mutluluk İlişkisi” Yüksek Lisans Tezi	“Tanrı Tasavvuru Ölçeği” <sup>**</sup> “Oxford Mutluluk Ölçeği”			

**Tablo 2.1. (devamı)**

Araştırmanın Adı ve Türü	Veri Toplama Araçları	Araştırmanın Model Ve Yöntemi	Araştırmanın Örneklemi	Araştırmanın Sonucu
Hayta, 2017 “Bağlanma Kuramı Ve Tanrı Tasavvuru İlişkisi Üzerine Bir Araştırma” Doktora Tezi	“Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanteri (YİYE)” “Dörtlü Bağlanma Modeli” “Tanrı’ya bağlanma Ölçeği”	Değişkenler arasında ilişki ve etkileşimlerin incelenmesi amacıyla ilişkisel tarama modeli tercih edilmiş.	Uludağ Üniversitesi’nde; Fen Edebiyat Fakültesi ve bütün bölümleri ile İlahiyat Fakültesi’nde öğrenim gören 922 öğrenci	İki Tanrı’ya bağlanma ölçeği ile iki yakın ilişkiler ve bağlanma ölçeği boyutlarının, üniversite öğrencilerinin yakın ilişkilerinde algıladıkları ana baba tutumları ile ana babadan algıladıkları dini tutum ve davranışların karşılıklı ilişkilerinin sonuçları

<sup>5</sup> \* Tanrı Algısı Ölçeği Özlem Güler Aydın tarafından; bireylerin olumlu, olumsuz Tanrı algılarını belirlemek amacıyla geliştirilmiş 22 maddelik bir ölçektir.

	“Tanrı’yla İlişki Ölçeği”			yorumlanmıştır (Hayta, 2017).
Alçelik, 2013 “Yaşlılık Döneminde Tanrı Tasavvuru Ve Benlik Saygısı” Yüksek Lisans Tezi	“Tanrı Tasavvuru Ölçeği ** ” “Coopersmith Benlik Saygısı Ölçeği”	Deneysel olan bu çalışmanın ilk bölümü dokümantasyon yöntemiyle, uygulamalı bölümü ise tarama yöntemi ve anket tekniği ile oluşturulmuş	57 yaş üstü tesadüfi örneklem yöntemi ile seçilmiş 140 birey	Katılımcıların “yüksek dost, teslim olunan ve koruyup gözetilen” alt boyutlarından oluşan pozitif Tanrı tasavvurları puanlarının negatif Tanrı tasavvurları puanlarından yüksek olduğu görülmüştür (Alçelik, 2013).
Koç, 2011 “Üniversite Öğrencilerinde Tanrı Tasavvuru, Benlik Algısı ve Öfke Yaşantısı” Yüksek Lisans Tezi	*Tanrı Algısı Formu I <sup>6</sup> ve Tanrı Algısı Formu II *Tarz Ölçeği’nin (KTÖ) *Çok Boyutlu Öfke Ölçeği (ÇBÖÖ) *Sosyal Karşılaştırma Ölçeği (SKÖ)	Anket tekniği uygulanarak yapılan nicel bir araştırmadır.	Ankara, İstanbul, Eskişehir ve Sakarya olmak üzere çeşitli devlet üniversitelerinde eğitim gören n 217 üniversite öğrencisi	Öfke yaşantısını ve Tanrı tasavvurunu yordayan değişkenler saptanmış, Tanrı tasavvuru, benlik algısı ve öfke yaşantısı arasında anlamlı bir ilişki görülmüştür (Koç, 2011).

**Tablo 2.1. (devamı)**

Araştırmanın Adı ve Türü	Veri Toplama Araçları	Araştırmanın Model Ve Yöntemi	Araştırmanın Örnekleme	Araştırmanın Sonucu
Seyhan, 2014 “Üniversite Öğrencilerde Tanrı Tasavvuru ve Psikolojik İyi Olma Hali Arasındaki İlişkiler”	“Tanrı Tasavvuru Ölçeği” ** “Psikolojik İyi Olma Hali Ölçeği”	Değişkenler arası ilişkinin incelenmesi amacıyla yapılan nicel bir araştırmadır.	Sivas Cumhuriyet Üniversitesinin beş (İlahiyat Edebiyat, Eğitim, İ.İ.BF ve Mühendislik) fakültede eğitim gören toplam 672 öğrenci	Psikolojik iyi olma hali olumlu Tanrı tasavvuru ile pozitif; olumsuz Tanrı tasavvuru ile negatif ; Cinsiyet değişkeni ile olumlu Tanrı tasavvuru negatif; olumsuz Tanrı

<sup>6</sup> Özdoğan ve öğrencileri (2006) tarafından hazırlanan; Tanrı hakkındaki duygu, düşünce ve davranışları ile ilgili, evet ve hayır şeklinde seçebilen 44 ifadenin bulunduğu ölçek.

Makale				tasavvuru ile pozitif; Olumlu Tanrı tasavvuru ile sınıf ve fakülte değişkenleri arasındaki ilişki negatif yönlü ilişki içinde olduğu rapor edilmektedir (Seyhan, 2014).
Yıldız ve Ünal, 2017 “Tanrı Tasavvuru ile Engelliliğe Yönelik Tutumlar Arasındaki İlişki” Makale	“Tanrı Algısı Ölçeği (TAÖ) “ “Özürülere Yönelik Tutum Ölçeği (ÖYTÖ)”	Nicel analiz teknikleri kullanılmıştır (Yıldız ve Ünal, 2017).	Cumhuriyet Üniversitesi’n de öğrenim gören 404 öğrenci	Araştırmacılar, her iki ölçekten aldıkları yüksek puanlar katılımcıların Tanrı tasavvuru ve engelliliğe yönelik tutumlarının olumlu düzeyde olduğunu rapor etmektedir (Yıldız ve Ünal, 2017).
Mehmedoğlu, 2011 “Tanrı’yı Tasavvur Etmek” Kitap	“Tanrı Tasavvuru Anketi” <sup>7</sup>	Araştırma dokümantasyon ve survey yöntemi kullanılarak anket tekniğiyle oluşturulmuştur.	Çoğunluğu İstanbul’da yaşayan 441 müslüman	Araştırmacı, Türk toplumunun Allah tasavvurunun olumlu özelliklerinin daha çok içselleştirildiğini; en çok da Allah’ın “aşkın” boyutunun ön plana çıktığını rapor etmektedir (Mehmedoğlu, 2011).

#### 2.4.2. İlahi Adalet İnancı Üzerine Yapılan Araştırmalar

Kaplan’ın yukarıda kavramsallaştırdığı “ilahi adalet inancı” ile ilgili çalışmalar Batı dünyasında dolaylı olarak ilk önce Jean Piaget tarafından 1932 yılında *Çocuğun Ahlak Yargısı (The Moral Judgement of the Child)* adlı kitabında “içkin adalet” (immanent justice) şeklinde literatürde yer almaktadır. Daha sonra 60’lı yılların başında Melvin Lerner’in kavramsallaştırdığı “*Adil Dünya İnancı*” çerçevesinde ele alınmış ve dünya çapında çok sayıda araştırmanın konusu olmuştur (bkz. Kaplan, 2011).

<sup>7</sup> Yazarın kendisi tarafından oluşturulmuştur.

Ülkemizde “ilahi adalet inancı” Allah’ın adaleti anlamında ilahiyat perspektifinden bazı kelam çalışmalarında özellikle de kötülük problemi çerçevesinde zaman zaman çalışılmıştır. Ancak bizim çalışmamız bu çerçevenin dışındadır. Bu çalışma da ilahi adalet inancı teolojik değil, gündelik dilde yer etmiş, insanların duygu, düşünce ve tutumunu etkileyen adalet algısı (kavrayışı) bağlamında daha geniş bir çerçevede psikolojik açıdan ele alınmıştır.

Bu spesifik bağlamda literatürü incelediğimizde “ilahi adalet inancı” ile ilgili ilk çalışma Hasan Kaplan’ın (2012) *İlahi Adalet Psikolojisi* adlı eseridir. Kaplan’ın çalışmasından önce, ilahi adalet inancıyla direkt ilgili olmayan, yani “ilahi adalet” kavramının yer almadığı ama başa çıkma konusu bağlamında “tabiatüstü nedensel yükleme”, “kader”, “ilahi ceza” gibi temalar çerçevesinde birkaç çalışmanın da bulunduğu görülmektedir.

*Öncelikle Kaplan’ın (2012) çalışmasından ve ardından ilgili diğer çalışmalardan bahsedilecektir.*

Din psikolojisi literatüründe direkt olarak ilahi adalet inancı üzerine yapılmış ilk ve tek müstakil çalışma Kaplan’ın “İlahi Adalet Psikolojisi” isimli araştırmasıdır. Kaplan (2012) bu araştırmasının ilk bölümünde ilahi adalet inancının kaynağı, gelişimi, fonksiyonları ve konuyla ilgili yapılan çalışmalara; ikinci bölümde Türk toplumu örneklem alınarak yapılan bu araştırmanın bulgularına değinmektedir.

Teorik ve amprik olmak üzere genel iki kısımdan oluşan bu çalışmanın teorik kısmında batı literatüründe yer alan “içkin adalet” ve “adil dünya inancı” kavramları incelenerek kendi kültürümüze “ilahi adalet inancı” tabiriyle kavramsallaştırarak aktarıldığı; araştırmanın amprik kısmında da Türk toplumunda ilahi adalet inancının derecesini ve bu inancın sosyo-demografik değişkenler ile dindarlık arasında nasıl bir ilişki olduğunu ortaya koymak amacıyla anket tekniğini kullanarak ölçüldüğü rapor edilmektedir.

Araştırmada veri toplama aracı olarak belirtilen amaç doğrultusunda araştırmacı tarafından kısa bir anket formu geliştirilmiş; dindarlık ve ilahi adalet ölçeği kullanılmış; mağduriyet karşısında gösterilen tutumu ölçen senaryo metni kullanılmıştır. Araştırma da kullanılan “ilahi adalet ölçeği” iki boyutta gösterilmiştir. Ölçeğin birinci boyutu insanların başına gelen iyi ya da kötü her şeyin *ne ektiye onu*

*biçiyor olduğu* temasına sahip maddelerden oluşan “içkin Adalet”tir. Bu boyutta iyiler ödüllendirilmekte, kötüler ceza almaktadır anlayışına sahip inancı ölçülmektedir. Ölçeğin İkinci boyutu ise her zaman iyiler ödüllendirilmez, kötüler cezalandırılmaz fakat *adalet ya bu dünya da ya da ahirette mutlaka gerçekleşecektir* gibi maddelerden oluşan “nihai adalet” inancıdır. Ölçek bu yönüyle adil dünya inancını da içeren aşkın ve kapsamlı nitelikte olduğu görülmektedir.

Araştırmada ilahi adalet inancının “başa çıkma” ve “mağdur kınama” olmak üzere iki işlevinden bahsedilmektedir. Kaplan, bu bölümde daha önceden başkalarının başına gelen musibet denebilecek türde olaylara karşı verilen tavırları ve araştırmaları rapor etmektedir. Araştırma verilerinin geneli ilahi adalet inancı güçlü olan bireylerin başlarına gelen musibetleri kabullenip, başkalarının başına gelen musibetlerin de müstahak olduğu şeklinde “mağdur kınama” olarak özetlenmektedir. İlahi adalet inancının yüksek olduğu bireylerin psikolojik sorunlar karşısında ruh sağlığını daha iyi koruduğu ve bu sorunla “başa çıkma”yı daha kolay öğrendiği şeklinde rapor etmektedir.

Araştırmanın sonucunda yazar, İlahi adalet inancına yönelik eğilimin kaynağını, ilahi adalet inancının daha fazla görüldüğü kişileri ve bu eğilimin din ve dindarlıkla ilişkisini; cinsiyet, dindarlık, sosyo-ekonomik durum, tutuculuk fark etmeksizin 7’den 70’e hemen hemen her bireyde ilahi adalet inancının varlığının gözlemlendiği dolayısıyla ilahi adalet inancının fitri olduğunu; yüksek ilahi adalet inancının ise; kadınlarda, ergen ve gençlerde, yoksullarda ve dindarlarda daha fazla görüldüğünü ayrıca karşılaşılan sorunlar karşısında da fonksiyonelliğinin pozitif yönde olduğu şeklinde rapor etmektedir (Kaplan,2012).

*Daha önce de belirtildiği üzere “ilahi adalet” kavramının yer almadığı ancak ilahi adalet inancının başa çıkma konusu kapsamında ele alan çalışmalar ise şu şekildedir:*

Yaparel (1994) “Depresyon ve Dini İnançlar ile Tabiatüstü Nedensel Yüklemeler Arasındaki İlişkiler” isimli makalesinde depresyon ve dinsel inançlarla tabiatüstü nedensel yüklemeler arasındaki ilişkiyi üniversite öğrencileri arasında incelemiştir. Kanseri teşhisi konulan öğrenciler, bu durumun sebebini çoğunluk sırasına göre Allah’a, kadere ve kişisel özelliklerine yüklemişlerdir. Araştırmanın sonuçları dinsel

inançlar ile kader ve Allah etkenleri arasında anlamlılık düzeyine ulaşamadığını fakat olumlu yönde ilişkinin var olduğunu göstermektedir.

Kula (2006) “İstenmedik ve Beklenmedik Olaylarla Karşılaşan Bireylere Yönelik Moral ve Manevi Desteğin Önemi (Deprem ve Bedensel Engellilik Örneği)” isimli araştırmasında beklenmedik olaylar karşısında *sabretmenin* ve olanı *imtihan* (sınanma) olarak görmenin önemli bir yeri olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca insanın bulunduğu olumsuz durumu aşabilmesi için bu iki duygudan destek alarak iyileştiğini belirtmektedir. Benzer bir çalışma da 2002 yılında 17 Ağustos Marmara depremi ve 12 Kasım’daki Düzce depremini yaşayan depremzedeler arasında yapılmıştır (bkz. Kula, 2002).

Dedemoğlu (2019) “Ahiret inancının intihar girişimini önlemedeki etkisi” isimli doktora tezinde ahiret inancının, bireyin yaşadığı sorunlar karşısında girişimde bulunduğu intihar eğilimine karşın verdiği “amaç, şükür, sabır, kötülüklerden uzak tutma ve mesuliyet duygusu olarak ele almaktadır. Bireylerin intihar etme sebeplerini “acıya son vermek” olduğunu ve tam da bu noktada hesap sorucu olarak Allah’ın yetmesi yani ilahi adaletin bir gün gerçekleşme inancı bu acıyla başa çıkmada olumlu etkisi olduğu rapor edilmektedir

İlahi adalet inancı ile dolaylı ilgili olan başka bir araştırma alanı da “adil dünya inancı” kavramı çerçevesinde genellikle psikologlar tarafından yapılan çalışmalardır. Örneğin, Çakır ve Şen (2012) “Psikolojik Doğum Sırasına Göre Adil Dünya İnancı” isimli nicel araştırmasını üniversite öğrencileri arasında gerçekleştirmiştir. Araştırma bulguları için kullanılan tek yönlü varyans analizine göre bireylerin psikolojik doğum sıralarına göre adil dünya inancında anlamlı farklılıklar bulunduğu görülmüştür.

*Adil dünya inancı ile ilgili yapılan diğer araştırmalar ise şu şekildedir:*

Akgün (2019) “Adil Dünya İnancı ve Toplumsal Sonuçları” isimli çalışmasında Lerner tarafından geliştirilen kuramın önermeleri üzerinde durmuştur. Ayrıca kurbanı suçlamanın ya da değersizleştirmenin toplumsal sonuçları tartışılmıştır.

Değerli (2020) “İşe Bağlılık ve Adil Dünya İnancı: Kamu Çalışanları Üzerine Bir Araştırma” isimli araştırmasını nicel olarak farklı devlet kurum ve kuruluşlarında

memuriyetini sürdüren kamu çalışanlarının katılımıyla gerçekleştirmiştir. Araştırma sonucunda, katılımcıların işe bağlılık puanları ile adil dünya inancı puanları arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür.

Kanık (2021) tarafından “Adil dünya inancı ve algılanan kontrol eksikliğinin Suriyeli göçmenlere yönelik yardım etme davranışı üzerindeki etkisi” isimli nicel iki deney şeklinde, Türkiye’de ki Suriyeli mülteci katılımcıların arasında gerçekleştirmiştir. Deney I’de, 18-25 yaş arasındaki katılımcıların adil bir dünyaya olan genel inancı ve algılanan sosyopolitik kontrol ölçülmüş ve Türk aile durumundaki katılımcıların Suriyeli aile durumundaki katılımcılardan daha fazla yardım etme niyeti gösterdikleri tespit edilmiştir. Deney II’de genel adil dünya inancı yerine kişisel adil dünya inancı kullanılmış ve Türk ailesine Suriyeli aileden daha fazla yardım etme niyeti gösterdikleri tespit edilmiştir.

## **BÖLÜM III**

### **ARAŞTIRMANIN BULGULARI VE TARTIŞMA**

Araştırmamızın ele aldığı temel konu hukuk ve ilahiyat alanında eğitime devam edenler ve bu alanlarda mesleki tecrübeye sahip bireylerde dindarlık düzeyi ve mağduriyet deneyimi bağlamında Tanrı imgesiyle ilahi adalet inancı eğilimi arasındaki ilişkinin karşılaştırmalı olarak incelenmesidir. Araştırmanın bu bölümünde demografik değişkenler ve Tanrı tasavvuru ile ilahi adalet inancı eğilimi arasındaki

ilişki ilgili literatür kapsamında tartışılacaktır. Bu bölümde Tanrı tasavvuru ölçeği ve ilahi adalet algı ölçeği ile ölçülen veriler ölçüldüğü şekliyle verilecektir.

Katılımcıların ölçeklerden aldıkları puanlar, bulgulara ait tablolar ve bu tablolar çerçevesinde yapılan yorumlar aşağıda verilmiştir.

### 3.1. Katılımcıların İlahi Adalet İnancı Ölçeğinden Aldıkları Puanların Demografik Değişkenlere Göre Farklılık Gösterip Göstermediğine İlişkin Bulgular

Örnekleme yer alan katılımcılara ait kişisel bilgilerin frekans ve yüzdelik dağılımları Tablo 3.1. de verilmiştir. Katılımcıların cinsiyet, yaş, ve mesleki deneyimlerinin istatistiksel dağılımları için örneklem bölümünde yer alan tablo 1.1. ve 1.2.'yi inceleyebilirsiniz. Bu üç değişken aşağıdaki Tablo 3.1.'de ayrıca gösterilmemiştir.

**Tablo 3.1. Araştırmaya Katılan Katılımcıların Kişisel Bilgileri**

Değişkenler	Örneklemin Durumu	N	%	
Anne Durumu	Eğitim	İlköğretim 1. kademe+okur yazar değil+ okur yazar	164	58,4
		İlköğretim 2. kademe	31	11,0
		Lise	25	8,9
		Ön lisans ve üstü	61	21,7
Baba Eğitim Durumu	Eğitim	İlköğretim 1. kademe+okur yazar değil+ okur yazar	57	21,3
		İlköğretim 2. kademe	94	35,1
		Lise	93	34,7
		Ön lisans ve üstü	16	6,0
Meslek Pozisyonu	Çalışmıyor	62	22,1	
	Öğrenci	60	21,4	

	DİB'e bağlı kurumlarda personel	47	16,7
	Avukat	48	17,1
	MEB'e bağlı kurumlarda personel	44	15,7
	Diğer	20	7,1
Medeni Durum	Bekar	184	65,5
	Evli	97	34,5
Gelir Seviyesi	Alt	79	28,1
	Orta ve yüksek	202	71,9
<b>Toplam</b>		<b>281</b>	<b>100,0</b>

Araştırmaya katılan katılımcıların %65,5'i kadın, %35,5'i erkektir. Aralarında %65,5'inin bekar, %34,5'inin evli olduğu görülmektedir.

Katılımcıların yaş dağılımı incelendiğinde 18-57 aralığında ve ortalaması 27,75±8,12 olduğu görülmüştür.

Katılımcıların mesleki deneyimleri incelendiğinde, 0-35 aralığında ve ortalama 3,68±5,95 olarak bulunmuştur. Meslekteki pozisyonları ise %22,1'inin çalışmıyor, %21,4'ünün öğrenci, %16,7'sinin DİB'de personel, %17,1'inin avukat, %15,7'sinin MEB'de personel, %7,1'inin diğer olduğu görülmektedir.

Katılımcıların gelir seviyesi dağılımlarının %28,1'inin alt, %71,9'unun orta ve yüksek olduğu görülmektedir.

Son olarak katılımcıların anne eğitim durumları dağılımlarının %58,4'ünün 1.kademe ve altı, %11'inin 2.kademe, %8,9'unun lise, %21,7'sinin ön lisans ve üstü olduğu; baba eğitim durumlarının da %34,2'sinin 1.kademe ve altı, %15,7'sinin 2.kademe, %20,3'ünün lise, %29,9'unun ön lisans ve üstü olduğu görülmektedir.

### 3.1.1. Cinsiyet ve İlahi Adalet İnancı

Önemli sosyo-demografik değişkenlerden olan cinsiyet faktörünün ilahi adalet inancı ile arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmada kullanılan ilahi adalet inancı ölçeği alt boyutlarının cinsiyete göre karşılaştırılması Tablo 3.2.'de verilmiştir.

**Tablo 3.2. İlahi Adalet Algı Ölçeği ve Alt Boyutlarının Cinsiyete Göre Karşılaştırılması**

	Cinsiyet	Ortalama	Std Sapma	Test Değeri	p
Adalet İnancı	Kadın	3,39	0,59	-0,206	0,837
	Erkek	3,41	0,50		
İçkin Adalet İnancı	Kadın	3,19	0,73	0,376	0,707
	Erkek	3,16	0,74		
Nihai Adalet İnancı	Kadın	3,80	0,91	2,593	0,010*
	Erkek	3,51	0,89		
Mağduriyet Deneyimi	Kadın	2,94	0,61	-0,624	0,533
	Erkek	2,99	0,53		

Cinsiyet faktörü, hayatın hemen hemen her alanında yapılan araştırmalarda anlamlı farklılıkların görüldüğü bilinen bir gerçektir. Bu çalışmayla yakından ilişkili olan, Kaplan (2011) tarafından gerçekleştirilen ilahi adalet inancı ile ilgili çalışmada<sup>8</sup> kadınların erkeklere göre ilahi adalet inancına daha fazla eğilimli olduğu görülmüştür. Bu araştırmamızda da katılımcıların cinsiyetlerine göre nihai adalet puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmaktadır ( $p < 0,05$ ). Kadınların erkeklere göre ilahi adalet inancının yüksek olduğu görülmüştür. Ulaşılan bu sonuç “kadınların ilahi adalet inancı erkeklere göre daha yüksek seviyede olacaktır” şeklinde olan hipotezimizi doğrular niteliktedir. Fakat katılımcıların cinsiyetlerine göre adalet inancı, içkin adalet ve mağduriyet deneyimi puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamaktadır ( $p > 0,05$ ).

<sup>8</sup> Kaplan, H. (2011). *İlahi Adalet' Psikolojisi*. Çanakkale.

### 3.1.2. Yaş ve İlahi Adalet İnancı

Önemli sosyo-demografik değişkenlerden olan yaş faktörünün ilahi adalet inancı ile arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmada kullanılan ilahi adalet algı ölçeğinin ve alt boyutlarının yaşa göre karşılaştırılması tablo 3.3.'de verilmiştir.

**Tablo 3.3. İlahi Adalet Algı Ölçeği ve Alt Boyutlarının Yaşa Göre Karşılaştırılması**

	Yaş	Mesleki Deneyim	Dindarlık	Adalet İnancı	İçkin Adalet	Nihai Adalet	Mağduriye Deneyimi	Güven	Korku
Adalet İnancı	-	-0,059	0,123*	1					
İçkin Adalet	0,073	0,086	0,192**	0,042	1				
Nihai Adalet	0,141*	0,005	0,240**	0,101	0,637**	1			

Araştırma verilerinde yaş faktörü önemlidir çünkü gelişim dönemlerine göre bireylerde pek çok şey değişmekte ve gelişmektedir. Piaget'e göre İlahi adalet inancının *içkin adalet* boyutunun somut işlemler döneminde başlayıp –zihinsel gelişime bağlı olarak- yetişkinlikte *nihai adalet* doğru evrilmesi beklenmektedir (Kaplan, 2011). Bu araştırmamızın verileri bu durumu destekler düzeyde görülmemiştir. Öyle ki, araştırmamızın verileri Katılımcıların yaşları ile içkin adalet puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif bir ilişkiyi göstermektedir ( $r:0,141$ ;  $p<0,05$ ). Bu sebeple “*Katılımcıların nihai adalet inancı yetişkinlikte daha yüksek görülecektir veya gençlerin içkin adalet eğilimi yetişkinlere göre daha yüksek seviyede olacaktır*” şeklindeki hipotezimiz bu çalışma da desteklenmemektedir. Fakat bazı araştırmacılar (Lakshmi Raman & Gerald A. Winer ve Mitchell J. Callan gibi) *içkin adalet* düşüncesinin yetişkinlikte de devam ettiğini rapor etmektedir (Kaplan, 2011). Bu araştırmamız Piaget'nin aksini söyleyen diğer araştırmaları destekler nitelikte görülmüştür.

### 3.1.3. Medeni Durum ve İlahi Adalet İnancı

Sosyo-demografik değişkenlerden olan medeni durumun ilahi adalet inancı ile arasındaki ilişkinin varlığı incelenmiştir. Araştırmada kullanılan ilahi adalet algı ölçeği ve alt boyutlarının medeni duruma göre karşılaştırılması tablo 3.4.'te verilmiştir.

**Tablo 3.4. İlahi Adalet Algı Ölçeği ve Alt Boyutlarının Medeni Duruma Göre Karşılaştırılması**

	Medeni Durum	Ortalama	Std Sapma	Test Değeri	p
Adalet İnancı	Bekar	3,45	0,55	2,260	0,025*
	Evli	3,29	0,57		
İçkin Adalet İnancı	Bekar	3,10	0,76	-2,461	0,014*
	Evli	3,33	0,67		
Nihai Adalet İnancı	Bekar	3,64	0,98	-1,545	0,124
	Evli	3,80	0,75		
Mağduriyet Deneyimi	Bekar	2,90	0,57	-2,543	0,012*
	Evli	3,08	0,60		

Katılımcıların medeni durumlarına göre adalet inancı, içkin adalet, mağduriyet deneyimi puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark görülmektedir ( $p < 0,05$ ). Bekar katılımcıların ilahi adalet inancı puanları daha yüksek olduğu görülmüştür. Evli katılımcıların da içkin adalet boyutu ve mağduriyet deneyimi puanlarının daha yüksek olduğu görülmüştür. Fakat medeni durumun bu araştırmada ilahi adalet inancı ile arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmüştür ( $p > 0,05$ ).

### 3.1.4. Anne ile Babanın Eğitim Durumu ve İlahi Adalet İnancı

Sosyo-demografik değişkenlerden olan anne-baba eğitim durumunun ilahi adalet inancı ile arasındaki ilişkinin varlığı incelenmiştir. Araştırmada kullanılan ölçekler ve

alt boyutlarının anne-baba eğitim durumuna göre karşılaştırılması Tablo 3.5. ve 3.6.'da verilmiştir.

**Tablo 3.5. İlahi Adalet Algı Ölçeği ve Alt Boyutlarının Anne Eğitim Durumuna Göre Karşılaştırılması**

	<b>Anne Eğitim Durumu</b>	<b>Ortalama</b>	<b>Std Sapma</b>	<b>Test Değeri</b>	<b>p</b>
Adalet İnancı	İlköğretim 1. kademe altı	3,35	0,60	1,759	0,155
	İlköğretim 2. kademe	3,39	0,54		
	Lise	3,62	0,44		
	Ön lisans ve üstü	3,43	0,51		
İçkin Adalet	İlköğretim 1. kademe altı <sup>1</sup>	3,30	0,74	6,153	0,000*
	İlköğretim 2. Kademe <sub>2</sub>	3,16	0,68	1>3	

**Tablo 3.5. (devamı)**

	Lise <sup>3</sup>	2,68	0,80		
	Ön lisans ve üstü <sup>4</sup>	3,07	0,63		
Nihai Adalet	İlköğretim 1. kademe altı <sup>1</sup>	3,79	0,89	4,562	0,004*
	İlköğretim 2. Kademe <sub>2</sub>	3,92	0,76	1>3,4	
	Lise <sup>3</sup>	3,19	1,11		
	Ön lisans ve üstü <sup>4</sup>	3,54	0,89		

Mağduriyet Deneyimi	İlköğretim 1. kademe altı	2,95	0,63	0,423	0,737
	İlköğretim 2. kademe	3,06	0,50		
	Lise	2,99	0,53		
	Ön lisans ve üstü	2,93	0,53		

Katılımcıların anne eğitim durumlarına göre içkin adalet, nihai adalet puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmaktadır ( $p < 0,05$ ). Farkın hangi gruptan kaynaklandığını tespit etmek için yapılan ikili karşılaştırma testi sonucunda; anne eğitim durumları ilköğretim 1. kademe altı olan katılımcıların içkin adalet puanlarının anne eğitim durumu lise olan katılımcılara göre; nihai adalet puanlarının anne eğitim durumları lise, ön lisans ve üstü olan katılımcılara göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Fakat katılımcıların anne eğitim durumlarına göre adalet inancı, mağduriyet deneyimi puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamaktadır ( $p > 0,05$ ).

**Tablo 3.6. İlahi Adalet Algı Ölçeği ve Alt Boyutlarının Baba Eğitim Durumuna Göre Karşılaştırılması**

	Anne Eğitim Durumu	Ortalama	Std Sapma	Test Değeri	p
Adalet İnancı	İlköğretim 1. kademe alt	3,41	0,62	0,174	0,914
	İlköğretim 2. kademe	3,42	0,64		
	Lise	3,35	0,54		
	Ön lisans ve üstü	3,40	0,47		
İçkin Adalet	İlköğretim 1. kademe alt	3,14	0,76	1,097	0,351

	İlköğretim	3,19	0,79		
	2. kademe				
	Lise	3,33	0,78		
	Ön lisans	3,12	0,64		
	ve üstü				
Nihai Adalet	İlköğretim	3,58	0,96	1,031	0,379
	1. kademe				
	alt				
	İlköğretim	3,75	1,00		
	2. kademe				
	Lise	3,83	0,94		
	Ön lisans	3,72	0,78		
	ve üstü				
Mağduriyet Deneyimi	İlköğretim	2,81	0,62	3,756	0,011
	1. kademe				
	altı <sup>1</sup>				
	İlköğretim	3,08	0,67	3>1	
	2. Kademe				
	<sup>2</sup>				
	Lise <sup>3</sup>	3,09	0,57		
	Ön lisans	2,97	0,46		
	ve üstü <sup>4</sup>				

Katılımcıların baba eğitim durumlarına göre mağduriyet deneyimi puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmaktadır ( $p<0,05$ ). Farkın hangi gruptan kaynaklandığını tespit etmek için yapılan ikili karşılaştırma testi sonucunda; baba eğitim durumları ilköğretim 1. kademe altı olan katılımcıların mağduriyet deneyimi puanlarının baba eğitim durumu lise olan katılımcılara göre daha düşük olduğu görülmektedir. Fakat katılımcıların baba eğitim durumlarına göre içkin adalet, nihai adalet, adalet inancı puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamaktadır ( $p>0,05$ ).

### 3.1.5. Mesleki Uzmanlık ve İlahi Adalet İnancı

Araştırmamızın katılımcıları ilahiyat ve hukuk alanında eğitim almış ya da almakta olan bireylerdir. İlahi adalet algısı ile mesleki alan arasındaki ilişki Tablo 3.7.'de verilmiştir.

**Tablo 3.7. İlahi Adalet Algı Ölçeği ve Alt Boyutlarının Mesleki Uzmanlık Alanına Göre Karşılaştırılması**

	Mesleki Uzmanlık Alanı	Ortalama	Std Sapma	Test Değeri	p
Adalet İnancı	Hukuk	3,44	0,51	1,212	0,227
	İlahiyat	3,36	0,60		
İçkin Adalet İnancı	Hukuk	3,12	0,69	-1,240	0,216
	İlahiyat	3,23	0,77		
Nihai Adalet İnancı	Hukuk	3,61	0,94	-1,444	0,150
	İlahiyat	3,77	0,88		
Mağduriyet Deneyimi	Hukuk	2,91	0,54	-1,221	0,223
	İlahiyat	3,00	0,62		

Araştırma sorularımızdan bir tanesi *uzmanlık alanı* değişkeni ile ilgilidir ve şöyledir: “Adalet ve din konusunda eğitim almak ve bu alanlarda meslek icra etmek “ilahi adalet” duygusu açısından bir farklılık oluşturmakta mıdır? Başka bir ifadeyle, hukuk eğitimi almış bireylerle “ilahiyyat” eğitimi almış bireyler “ilahi adalet” inancı eğilimi sergileme bakımından farklılaşır mı?” Bu araştırmanın verilerine göre; ilahi adalet inancı, içkin adalet, nihai adalet, mağduriyet deneyimi puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olmadığı görülmüştür ( $p>0,05$ ). “ilahi adalet inancı eğilimi (alt boyutlarıyla birlikte) mesleki uzmanlık alanına göre farklılık gösterecektir.” şeklinde beklenen hipotez, araştırma verileri sonucunda bölüme göre fark tespit edilmediğinden dolayı ret edilmiştir.

### 3.1.6. Eğitim Seviyesi ve İlahi Adalet İnancı

Sosyo-demografik faktörlerden biri olan eğitim seviyesi ile ilahi adalet arasındaki ilişkinin varlığı incelenmiştir. Araştırmada kullanılan ilahi adalet algı ölçeği ve alt boyutlarının bölüme 51onu karşılaştırılması tablo 3.8.’de verilmiştir.

**Tablo 3.8. İlahi Adalet Algı Ölçeği ve Alt Boyutlarının Eğitim Durumuna Göre Karşılaştırılması**

	<b>Eğitim Durumu</b>	<b>Ortalama</b>	<b>Std Sapma</b>	<b>Test Değeri</b>	<b>p</b>
Adalet İnancı	Lisans öğrenci	3,38	0,50	1,176	0,319
	Lisans mezun	3,34	0,62		
	Lisansüstü öğrenci/mezun	3,46	0,50		
	Diğer	3,52	0,61		
İçkin Adalet İnancı	Lisans öğrenci	3,17	0,67	0,352	0,788
	Lisans mezun	3,13	0,79		
	Lisansüstü öğrenci/mezun	3,26	0,67		
	Diğer	3,23	0,83		
Nihai Adalet İnancı	Lisans öğrenci	3,61	0,87	1,971	0,119
	Lisans mezun	3,61	1,02		
	Lisansüstü öğrenci/mezun	3,91	0,68		
	Diğer	3,90	0,90		
Mağduriyet Deneyimi	Lisans öğrenci	2,94	0,50	0,310	0,818
	Lisans mezun	2,95	0,69		
	Lisansüstü öğrenci/mezun	3,04	0,44		
	Diğer	2,94	0,64		

Katılımcıların %21,4'ü öğrenci; %49,5'i bölümüyle alakalı kurumlarda çalışmakta; %22,1'i mezun olmasına rağmen çalışmamakta; %7,1'i diğer mesleklerde çalışmaktadır. Veriler eğitim durumlarına göre adalet inancı, içkin adalet, nihai adalet, mağduriyet deneyimi puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmadığını göstermektedir ( $p>0,05$ ). Bu sebeple eğitim seviyesi değişkeni bağlamında oluşturduğumuz “Eğitim seviyesi yüksek olanların ilahi adalet inancı eğilimi düşük olacaktır” hipotezimiz bu araştırmada desteklenmemiştir. Ayrıca Kaplan (2011) tarafından yapılan araştırmada da eğitim seviyesi faktörü ile ilahi adalet inancı eğilimi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmadığı rapor edilmektedir ( $p>0,05$ ).

### 3.1.7. Gelir Düzeyi ve İlahi Adalet İnancı

Sosyo-demografik faktörlerden biri olan gelir düzeyi ile ilahi adalet arasındaki ilişkinin varlığı incelenmiştir. Katılımcıların ilahi adalet inancı eğilimlerinin gelir düzeyine göre farklılık göstermesi beklenmektedir.

Araştırmada kullanılan ölçekler ve alt boyutlarının bölüme göre karşılaştırılması tablo 3.17.'de ve tablo 3.18.'de verilmiştir.

**Tablo 3.9. İlahi Adalet Algı Ölçeği ve Alt Boyutlarının Gelir Düzeyine Göre Karşılaştırılması**

	Gelir	Ortalama	Std Sapma	Test Değeri	p
Adalet İnancı	Alt	3,46	0,55	1,139	0,256
	Orta ve Yüksek	3,37	0,57		
İçkin Adalet	Alt	3,11	0,79	-0,930	0,353
	Orta ve Yüksek	3,20	0,71		
Nihai Adalet	Alt	3,61	0,98	-1,034	0,302
	Orta ve Yüksek	3,73	0,88		

Katılımcıların gelir düzeyleri ile ilahi adalet inancı puanları arasında istatistiksel olarak anlamlılık görülmemiştir ( $p>0,05$ ). Kaplan (2011) tarafından yapılan araştırmanın verileri de ilahi adalet inancı bireylerin gelir seviyeleri arasında ortalamalar bakımından istatistiksel açıdan anlamlılık düzeyine ulaşılmadığını rapor etmektedir ( $P>.05$ ). Bu sebeple gelir düzeyi değişkeni bağlamında oluşturduğumuz “*Gelir düzeyi yüksek olan katılımcıların ilahi adalet inancı düşük olacaktır*” hipotezimiz bu araştırmada desteklenmemiştir.

### **3.2. Katılımcıların Tanrı İmgesi Ölçeğinden Aldıkları Puanların Demografik Değişkenlere Göre Farklılık Gösterip Göstermediğine İlişkin Bulgular**

#### **3.2.1. Cinsiyet ve Tanrı İmgesi**

Sosyo-demografik değişkenlerden olan cinsiyet faktörünün Tanrı tasavvuru ile arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmada kullanılan Tanrı İmgesi ölçeği ve alt boyutlarının cinsiyete göre karşılaştırılması Tablo 3.10.'de verilmiştir.

**Tablo 3.10. Tanrı İmge Ölçeği ve Alt Boyutlarının Cinsiyete Göre Karşılaştırılması**

	Cinsiyet	Ortalama	Std Sapma	Test Değeri	P
Güven	Kadın	31,51	4,91	-3,943	0,000*
	Erkek	29,65	5,43		
Korku	Kadın	6,00	2,31	-1,319	0,187
	Erkek	6,34	2,28		

Katılımcıların cinsiyetlerine göre Tanrı imgesi güven puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunduğu görülmüştür ( $p>0,05$ ). Kadın katılımcıların Tanrı imgesi güven puanlarının daha yüksek olduğu görülmektedir. Araştırmanın verileri “Kadınlarda güven veren tanrı tasavvuru eğilimi korku veren tanrı tasavvurundan eğiliminden yüksek olacaktır” şeklinde olan hipotezimizi desteklemektedir. Ayrıca araştırmamızda katılımcıların cinsiyetlerine göre Tanrı imgesi korku puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmadığı görülmektedir ( $p>0,05$ ). Nebioğlu ve Oktay (2020), Bacanlı'nın (1995) araştırmasında da kadın katılımcıların Tanrı'nın “güvenilir” sıfatını yoğunlukta işaretledikleri görüldüğünü rapor etmektedir.

### 3.2.2. Yaş ve Tanrı İmgesi

Sosyo-demografik değişkenlerden olan yaş faktörünün Tanrı tasavvuru ile arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmada kullanılan Tanrı imgesi ölçeğinin ve alt boyutlarının yaşa göre karşılaştırılması tablo 3.11.'de verilmiştir.

**Tablo 3.11. Tanrı İmgesi Ölçeği ve Alt Boyutlarının Yaşa Göre Karşılaştırılması**

	Yaş	Mesleki Deneyim	Dindarlık	Adale t İnanç 1	İçkin Adale t	Nihai Adalet	Mağduriyet Deneyimi	Güven	Korku
Yaş	1								
Mesleki Deneyim	0,832*	1							
Dindarlık	0,220*	0,151*	1						
Korku	-0,065	-0,068	0,006	0,070	-0,143*	-0,324*	-0,154**	-0,428*	1

Bu araştırmanın verileri katılımcıların yaşları ile Tanrı imgesi güven puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir ( $r:0,130$ ;  $p<0,05$ ). Ayrıca araştırmamızda katılımcıların yaşları ile dindarlık düzeyleri arasında da istatistiksel olarak anlamlı pozitif bir ilişki bulunmaktadır ( $r:0,220$ ;  $p<0,01$ ). Yıldız'ın (2012)'in "İlköğretim Öğrencilerinin Tanrı İmgesinin Belirlenmesi ve Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi" isimli doktora çalışmasında erkek ve kız katılımcıların puanları birbirine oldukça yakın bulunmuştur [erkekler ( $x=100,53$ ) ile kızların ( $x=101,72$ )]. Bu durumda "*yetişkinlerin güven veren tanrı tasavvuruna eğilimi daha yüksek olacaktır*" hipotezimiz desteklenmektedir.

### 3.2.3. Medeni Durum ve Tanrı İmgesi

Sosyo-demografik değişkenlerden olan medeni durumun Tanrı tasavvuru ile arasındaki ilişkinin varlığı incelenmiştir. Araştırmada *medeni durum* değişkeni merak edilerek Tanrı tasavvuru ile arasındaki ilişkiye bakılmakla birlikte aralarında anlamlı bir ilişki beklenmemektedir.

Araştırmada kullanılan Tanrı İmgesi ölçeği ve alt boyutlarının medeni duruma göre karşılaştırılması tablo 3.12.'te verilmiştir.

**Tablo 3.12. Tanrı İmgesi Ölçeği ve Alt Boyutlarının Medeni Duruma Göre Karşılaştırılması**

	Medeni Durum	Ortalama	Std Sapma	Test Değeri	p
Güven	Bekar	30,67	5,38	-0,890	0,374

	Evli	31,25	4,72		
Korku	Bekar	6,18	2,41	-0,269	0,788
	Evli	6,00	2,10		

Katılımcıların medeni durumlarına göre Tanrı imgesi güven ve korku puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamaktadır ( $p>0,05$ ).

### 3.2.4. Anne ile Babanın Eğitim Durumu ve Tanrı İmgesi

Sosyo-demografik değişkenlerden olan anne-baba eğitim durumunun Tanrı tasavvuru ile arasındaki ilişkinin varlığı incelenmiştir. Araştırmada kullanılan ölçekler ve alt boyutlarının anne-baba eğitim durumuna göre karşılaştırılması tablo 3.13. ve 3.14.'de verilmiştir.

**Tablo 3.13. Tanrı İmgesi Ölçeği ve Alt Boyutlarının Anne Eğitim Durumuna Göre Karşılaştırılması**

	Anne Eğitim Durumu	Ortalama	Std Sapma	Test Değeri	p
Güven	İlköğretim 1. kademe altı <sup>1</sup>	31,57	4,58	11,888	0,008*
	İlköğretim 2. Kademe <sup>2</sup>	30,84	3,47	1,4>3	
	Lise <sup>3</sup>	26,84	8,37		
	Ön lisans ve üstü <sup>4</sup>	30,66	5,03		
Korku	İlköğretim 1. kademe altı	6,01	2,16	0,922	0,820

İlköğretim 2. kademe	6,48	2,66
Lise	6,00	2,42
Ön lisans ve üstü	6,26	2,46

Katılımcıların anne eğitim durumlarına göre Tanrı imgesi güven puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmaktadır ( $p < 0,05$ ). Farkın hangi gruptan kaynaklandığını tespit etmek için yapılan ikili karşılaştırma Bonferroni testi sonucunda; anne eğitim durumları ilköğretim 1. kademe altı, ön lisans ve üstü olan katılımcıların Tanrı imgesi güven, anne eğitim durumu lise olan katılımcılara göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Fakat katılımcıların anne eğitim durumlarına göre Tanrı imgesi korku puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamaktadır ( $p > 0,05$ ).

**Tablo 3.14. Tanrı İmgesi Ölçeği ve Alt Boyutlarının Baba Eğitim Durumuna Göre Karşılaştırılması**

	Baba Eğitim Durumu	Ortalama	Std Sapma	Test Değeri	p
Güven	İlköğretim 1. kademe altı	30,93	5,14	1,947	0,584
	İlköğretim 2. kademe	31,32	5,13		
	Lise	29,82	6,31		
	Ön lisans ve üstü	31,27	4,25		
Korku	İlköğretim 1. kademe altı	6,49	2,16	5,517	0,138
	İlköğretim 2. kademe	5,82	2,42		
	Lise	5,95	2,20		

Katılımcıların baba eğitim durumlarına göre Tanrı imgesi güven ve korku puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamaktadır ( $p>0,05$ ).

### 3.2.5. Mesleki Uzmanlık Alan ve Tanrı İmgesi

Araştırmamızın katılımcıları ilahiyat ve hukuk alanında eğitim almış ya da almakta olan bireylerdir. Araştırmada kullanılan Tanrı İmgesi Ölçeği ve alt boyutlarının mesleki uzmanlık alanına göre karşılaştırılması tablo 3.15.'te verilmiştir.

**Tablo 3.15. Tanrı İmgesi Ölçeği ve Alt Boyutlarının Mesleki Uzmanlık Alanına Göre Karşılaştırılması**

	Bölüm	Ortalama	Std Sapma	Test Değeri	P
Güven	Hukuk	30,22	5,42	-2,264	0,024*
	İlahiyat	31,41	4,89		
Korku	Hukuk	6,38	2,47	-1,507	0,132
	İlahiyat	5,89	2,14		

Katılımcıların bölümlerine göre Tanrı imgesi güven puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmaktadır ( $p<0,05$ ). İlahiyatçı katılımcıların Tanrı imgesi güven puanlarının daha yüksek olduğu görülmektedir. Böylece “*İlahiyat alanının güven veren tanrı tasavvuruna eğilimi daha yüksek olacaktır*” hipotezimiz desteklenmiştir. Ayrıca katılımcıların bölümlerine göre Tanrı imgesi korku puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamaktadır ( $p>0,05$ ).

### 3.2.6. Eğitim Seviyesi ve Tanrı İmgesi

Sosyo-demografik faktörlerden biri olan eğitim seviyesi Tanrı İmgesi arasındaki ilişkinin varlığı incelenmiştir. Araştırmada kullanılan ilahi adalet algı ölçeği ve alt boyutlarının bölüme 58onu karşılaştırılması tablo 3.16.'da verilmiştir.

**Tablo 3.16. Tanrı İmgesi Ölçeği ve Alt Boyutlarının Eğitim Durumuna Göre Karşılaştırılması**

	<b>Eğitim Durumu</b>	<b>Ortalama</b>	<b>Std Sapma</b>	<b>Test Değeri</b>	<b>p</b>
Güven	Lisans öğrenci	30,16	5,67	1,245	0,294
	Lisans mezun	31,00	4,94		
	Lisansüstü öğrenci/mezun	31,43	4,55		
	Diğer	31,76	4,86		
Korku	Lisans öğrenci	6,34	2,34	0,700	0,553
	Lisans mezun	6,04	2,26		
	Lisansüstü öğrenci/mezun	5,75	1,92		
	Diğer	6,10	2,66		

Araştırma verileri katılımcıların eğitim durumlarına göre Tanrı imgesi güven ve korku puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmadığını göstermektedir ( $p>0,05$ ).

### 3.2.7. Gelir Düzeyi ve Tanrı İmgesi

Sosyo-demografik faktörlerden biri olan gelir düzeyi ile Tanrı İmgesi arasındaki ilişkinin varlığı incelenmiştir. Araştırmada kullanılan Tanrı İmgesi Ölçeği ve alt boyutlarının gelir düzeyine 59onu karşılaştırılması tablo 3.17.'de verilmiştir.

**Tablo 3.17. Tanrı İmgesi Ölçeği ve Alt Boyutlarının Gelir Düzeyine Göre Karşılaştırılması**

	<b>Gelir</b>	<b>Ortalama</b>	<b>Std Sapma</b>	<b>Test Değeri</b>	<b>p</b>
Güven	Alt	30,82	5,05	-0,092	0,927
	Orta ve Yüksek	30,89	5,22		
Korku	Alt	6,05	2,42	-0,304	0,762
	Orta ve Yüksek	6,14	2,26		

Araştırma verileri katılımcıların gelir durumlarına göre Tanrı imgesi güven ve korku puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmadığını göstermektedir ( $p>0,05$ ).

### 3.3. Mağduriyet Deneyimi ve İlahi Adalet İnancı İlişkisi

Araştırma sorularımızın üçüncüsü *mağduriyet deneyimi* değişkeni ile ilgilidir ve şöyledir: Bir haksızlığa uğramak veya mağdur olmak insanların yaşamsal adalet (ilahi adalet) inancı üzerinde nasıl bir etki yaratmaktadır?

Ölçekler arası ilişkiler (Tablo 3.18) incelendiğinde mağduriyet deneyimi puanları ile içkin adalet inancı puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif bir ilişki olduğu görülmüştür ( $r:0,359$ ;  $p<0,01$ ).

**Tablo 3.18. Ölçekler Arası İlişkiler**

	Yaş	Mesleki Deneyim	Dindarlık	Adalet İnancı	İçkin Adalet	Nihai Adalet	Mağduriyet Deneyimi	Güven	Korku
Yaş	1								
Mesleki Deneyim	0,832**	1							
Dindarlık	0,220**	0,151*	1						
Adalet İnancı	-0,073	-0,059	0,123*	1					
İçkin Adalet	0,141*	0,086	0,192**	0,042	1				
Nihai Adalet	0,060	0,005	0,240**	0,101	0,637**	1			
Mağduriyet Deneyimi	0,032	0,007	-0,067	<b>0,034</b>	<b>0,359**</b>	<b>0,425**</b>	1		
Güven	0,130*	0,065	0,273**	0,047	0,306**	0,480**	0,122*	1	
Korku	-0,065	-0,068	0,006	<b>0,070</b>	<b>-0,143*</b>	<b>-0,324**</b>	-0,154**	-0,428**	1

**Tablo 3.18. (devamı)**

Katılımcıların mağduriyet deneyimi arttıkça içkin adalet inancı puanları artmaktadır. Yine mağduriyet deneyimi puanları ile nihai adalet inancı puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif bir ilişki bulunmaktadır ( $r: 0,425$ ;  $p<0,01$ ). Katılımcıların mağduriyet deneyimi arttıkça nihai inancı adalet puanlarının da arttığı görülmüştür. Bu bulgu “*Mağduriyet deneyimi olanlar veya haksızlığa uğrayanların*

“*adil dünya*” inancı eğilimi düşük ilahi adalet inancı eğilimi daha yüksek olacaktır” hipotezini destekler niteliktedir.

### 3.4. İlahi Adalet İnancı ve Tanrı İmgesi Arasındaki İlişki

Tablo 3.18.’e göre; *Dindarlık düzeyi* ile adalet inancı puanları ( $r:0,123$ ;  $p<0,05$ ), içkin adalet inancı puanları ( $r:0,192$ ;  $p<0,01$ ), nihai adalet inancı puanları ( $r:0,240$ ;  $p<0,01$ ), mesleki deneyim puanları ( $r:0,151$ ;  $p<0,01$ ) ve Tanrı imgesi güven puanları ( $r:0,273$ ;  $p<0,01$ ) arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif bir ilişki bulunmaktadır.

*Tanrı imgesi güven puanları* ile içkin adalet inancı puanları ( $r:0,306$ ;  $p<0,01$ ), nihai adalet inancı puanları ( $r:-0,324$ ;  $p<0,01$ ) ve mağduriyet deneyimi puanları ( $r:0,122$ ;  $p<0,05$ ) arasında istatistiksel olarak anlamlı negatif bir ilişki bulunmaktadır. Aralarında pozitif bir ilişki bulunduğundan katılımcıların güven veren tanrı tasavvur puanları arttıkça nihai adalet inancı eğilimi artmaktadır. Bu bulgu “*Güven veren tanrı tasavvuruna sahip olanların Nihai adalet inancı eğilimi daha yüksek olacaktır*” hipotezine destekler niteliktedir.

Ancak, *Tanrı imgesi korku puanları* ile içkin adalet inancı puanları ( $r:-0,143$ ;  $p<0,05$ ), nihai adalet inancı puanları ( $r:-0,324$ ;  $p<0,01$ ) ve mağduriyet deneyimi puanları ( $r:-0,154$ ;  $p<0,01$ ) arasında istatistiksel olarak anlamlı negatif bir ilişki bulunmaktadır. Aralarında negatif bir ilişki olduğundan Korku veren tanrı tasavvur puanları arttıkça içkin adalet inancı eğilimi azalmaktadır.

### 3.5. Hukukçu Katılımcılar Özelinde Ölçekler Arasındaki İlişki

Araştırmadan elde ettiğimiz hukukçu katılımcılar özelindeki bulgular tablo 3.19’da verilmiştir.

**Tablo 3.19. Hukuk Bölümü Ölçekler Arası İlişkiler**

HUKUK	Meslek Yaş Deneyim	Dindarlık	Adalet İnancı	İçkin Adalet	Nihai Adalet	Mağduriyet Deneyimi	Güven	Korku
-------	--------------------------	-----------	------------------	-----------------	-----------------	------------------------	-------	-------

Yaş	1								
Mesleki Deneyim	0,886*	1							
Dindarlık	0,227*	0,205*	1						
Adalet İnancı	0,063	0,045	0,178*	1					
İçkin Adalet	0,194*	0,128	0,140	-	1				
Nihai Adalet	0,074	0,018	0,223*	0,151	-	0,564*	1		
Mağduriyet	-0,034	-0,017	-0,160	0,039	-	0,325*	0,374*	1	
Deneyimi				0,103	-	0,325*	0,374*		
Güven	0,100	0,079	0,362**	-	0,332*	0,484*	0,109	1	
Korku	0,005	-0,091	-0,076	0,062	-0,094	-	-0,232**	-	1
						0,261*		0,371*	

Tablo 3.19'a göre;

Hukukçu katılımcıların yaşları ile dindarlık düzeyleri ( $r:0,227$ ;  $p<0,01$ ) ve içkin adalet puanları ( $r:0,194$ ;  $p<0,05$ ) arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif bir ilişki bulunmaktadır.

Mesleki deneyim ile dindarlık düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif bir ilişki bulunmaktadır ( $r:0,205$ ;  $p<0,05$ ).

*Dindarlık düzeyi* ile adalet inancı puanları ( $r:0,178$ ;  $p<0,05$ ), nihai adalet inancı puanları ( $r:0,223$ ;  $p<0,05$ ) ve Tanrı imgesi güven puanları ( $r:0,362$ ;  $p<0,01$ ), arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif bir ilişki bulunmaktadır.

*Tanrı imgesi güven puanları* ile dindarlık düzeyleri ( $r:0,362$ ;  $p<0,01$ ), içkin adalet inancı puanları ( $r:0,332$ ;  $p<0,01$ ) ve nihai adalet inancı puanları ( $r:0,448$ ;  $p<0,01$ ) arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif bir ilişki bulunmaktadır.

*Tanrı imgesi korku puanları* ile nihai adalet inancı puanları ( $r:-0,261$ ;  $p<0,01$ ) ve mağduriyet deneyimi puanları ( $r:-0,232$ ;  $p<0,01$ ) arasında istatistiksel olarak anlamlı negatif bir ilişki bulunmaktadır.

### 3.6. İlahiyatçı Katılımcılar Özelinde Ölçekler Arasındaki İlişki

Araştırmadan elde ettiğimiz ilahiyatçı katılımcılar özelindeki bulgular tablo 3.20’da verilmiştir.

**Tablo 3.20. İlahiyat Bölümü Ölçekler Arası İlişkiler**

İLAHİYAT	Yaş	Mesleki Deneyim	Dindarlık	Adalet İnancı	İçkin Adalet	Nihai Adalet	Mağduriyet Deneyimi	Güven	Korku
Yaş	1								
Mesleki Deneyim	0,798**	1							
Dindarlık	0,155	0,076	1						
Adalet İnancı	-0,121	-0,088	0,105	1					
İçkin Adalet	0,086	0,042	0,218**	0,176*	1				
Nihai Adalet	0,008	-0,036	0,239**	0,223*	0,696*	1			
Mağduriyet Deneyimi	0,032	-0,006	-0,020	0,129	0,376*	0,462*	1		
Güven	0,066	-0,013	0,164*	0,124	0,277*	0,486*	0,128	1	
Korku	-0,028	0,008	0,121	0,075	-0,175*	-0,381*	-0,088	-0,456*	1

Tablo 3.20’ e göre; ilahiyatçı katılımcıların *dindarlık düzeyi* ile *içkin adalet inancı* puanları ( $r:0,218$ ;  $p<0,01$ ), *nihai adalet inancı* puanları ( $r:0,239$ ;  $p<0,01$ ) ve *Tanrı imgesi güven* puanları ( $r:0,164$ ;  $p<0,05$ ) arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif bir ilişki bulunmaktadır.

*Tanrı imgesi güven* puanları ile *dindarlık düzeyleri* ( $r:0,164$ ;  $p<0,05$ ), *içkin adalet inancı* puanları ( $r:0,277$ ;  $p<0,01$ ) ve *nihai adalet inancı* puanları ( $r:0,486$ ;  $p<0,01$ ) arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif bir ilişki bulunmaktadır.

*Tanrı imgesi korku* puanları ile *içkin adalet inancı* puanları ( $r:-0,175$ ;  $p<0,05$ ) ve *nihai adalet inancı* puanları ( $r:-0,381$ ;  $p<0,01$ ) arasında istatistiksel olarak anlamlı negatif bir ilişki bulunmaktadır.



## **BÖLÜM IV**

### **BULGULAR ve ÖNERİLER**

Bu çalışmada hemen hemen tüm bireylerin hayatın pek çok aşamasında şahit olduğu *ilahi adalet inancı eğilimi* ve bu düşünceyle ilişkili olan *Tanrı tasavvuru* hukuk ve ilahiyat alanında eğitim almakta olan ve meslek icra eden bireyler bağlamında çeşitli sosyo-demografik değişkenler üzerinden incelenmiştir. Tanrı ve adaleti genellikle “teodise” (*kötülük problemi*) olarak ele alınmaktadır fakat bu çalışmada Tanrı ve

adaleti hem psikolojik açıdan insanların algı ve anlayışı, örneğin “*ne ekersen onu biçersin*” gibi bir hayat felsefesi çerçevesinde nicel bir incelemeye tabi tutulmuştur.

Çalışmamız, Tanrı tasavvuru ve ilahi adalet inancının iki mesleki alan özelinde çeşitli değişkenlere göre inceleyerek dört araştırma sorusu etrafında organize edilip ve sonuçlandırmıştır. Elde edilen veriler üzerinde ulaştığımız bulgular söz konusu bu dört araştırma sorusu bağlamında aşağıda rapor edilmiştir.

### ***1. Her iki grubun (ilahiyat ve hukuk) Tanrı imgesi ve ilahi adalet inancı eğilimi demografik değişkenlere göre nasıl farklılık gösteriyor ya da gösteriyor mu?***

Araştırmada ulaştığımız sonuçlar yukarıdaki soru çerçevesinde oluşturduğumuz grafik değişken (cinsiyet, yaş, medeni durum vb.) eksenli hipotezlerin genelini desteklemektedir (Tablo 3.18).

Öngörüldüğü üzere, veriler cinsiyet değişkeni ile ilahi adalet inancı arasında anlamlı farklılığın olduğu, kadın katılımcıların adil dünya inancı eğilim puanlarının erkek katılımcılara göre daha fazla olduğu görülmektedir. Cinsiyet ile Tanrı imgesi güven puanları arasında da anlamlı farklılığın olduğu kadın katılımcıların Tanrı imgesi güven puanlarının erkeklere oranla daha yüksek olduğu görülmüştür. Bununla beraber, cinsiyet ile Tanrı imgesi korku puanları arasında anlamlı farklılığın olmadığı sonucuna da ulaşılmıştır. Cinsiyet değişkenine ilişkin elde edilen veriler literatürde mevcut olan geleneksel bulgularla örtüşmektedir.

Yaş ile ilahi adalet inancının içkin boyutu arasında anlamlı farklılığın olduğu tespit edilmiş ancak yetişkin katılımcıların içkin adalet puanlarının beklentinin aksine yüksek olduğu görülmüştür. Yaş ile Tanrı imgesi güven puanları arasında da anlamlı farklılığın olduğu yetişkin katılımcıların Tanrı'ya olan güvenlerinin daha yüksek olduğu görülmüştür. Fakat yaş ile nihai adalet ve Tanrı imgesi korku puanları arasında anlamlı farklılığın olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. İçkin adalet inancı eğilimi çocukluk dönemiyle ilgili olsa da yetişkinlerin de içkin adalet inancına sahip olduğu literatürde tartışılan bir konudur (Bkz. Kaplan, 2011). Dolayısıyla, bizim bu çalışmada elde edilen sonuç içkin adalet inancının yetişkinlikte de sürdüğü tartışmasını güçlendirmektedir.

Medeni durum ile ilahi adalet inancı arasında anlamlı farklılığın olduğu bekar katılımcıların adalet inancı puanlarının; evli katılımcıların içkin adalet ve mağduriyet deneyimi puanlarının yüksek olduğu görülmektedir. Fakat medeni durum ve Tanrı imgesi arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılığın olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Mesleki uzmanlık alanı ile Tanrı imgesi güven puanları arasında anlamlı farklılığın olduğu, ilahiyat bölümü katılımcıların Tanrı imgesi güven puanlarının daha yüksek olduğu görülmektedir. Mesleki uzmanlık alanı ile adalet inancı, içkin adalet, nihai adalet, mağduriyet deneyimi puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmadığı sonuca ulaşılmıştır.

Beklendiği üzere katılımcıların bölümlerine göre dindarlık düzeyi puanları arasında anlamlı bir fark olduğu ilahiyat bölümü katılımcıların dindarlık düzeyi puanlarının daha yüksek olduğu görülmektedir.

Eğitim seviyesi ile ilahi adalet inancı, Tanrı imgesi güven ve korku puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Gelir durumu ile ilahi adalet algı puanları, Tanrı imgesi güven ve korku puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

## ***2. Adalet ve din konusunda eğitim almak ve bu alanlarda meslek icra etmek “ilahi adalet” duygusu açısından bir farklılık oluşturmakta mıdır?***

İlahiyatçıların aldıkları eğitim ve icra ettikleri meslek gereği “ilahi adalet” inancının “ilahi” olan boyutuyla; hukukçularında da yine benzer gerekçeyle “adalet” boyutuyla yakından ilgili oldukları düşünülerek “ilahi adalet” inancı eğiliminin her iki mesleğe göre değişebileceği öngörülmüştür. Ancak elde ettiğimiz veriler (Tablo 3.7.) adalet inancı, içkin adalet inancı ve nihai adalet inancının, katılımcıların mesleki uzmanlıklarına göre farklılaşmadığı, ölçeklerden elde edilen puanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmadığı görülmüştür. Bu sonuç bize ilahi adalet duygusunun ilahiyat ve hukuk eğitiminin ötesinde daha derin bir insani boyutunun olduğunu, alınan eğitimin veya mesleki deneyimin bu derin adalet duygusu üzerinde beklendiği gibi bir etkisinin olmadığına işaret etmektedir. Literatürde benzer bir çalışma olmadığı için başka bir çalışmayla kıyaslaması mümkün olmayan bu sonuç belki gelecekte yapılacak özellikle kültürler arası çalışmalarla netleşebilecektir.

### **3. Her iki grup (hukukçular ve ilahiyatçılar) açısından Tanrı imgesi ile ilahi adalet inancı eğilimi arasında bir ilişki var mıdır?**

Elde ettiğimiz veriler (Tablo 3.18.) Tanrı imgesi güven puanları ile içkin adalet inancı puanları arasında anlamlı pozitif bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. görülmüştür. Bu soru bağlamında incelemek istediğimiz husus, ilahi ceza unsurunu içeren içkin adalet boyutunun Tanrı imgesiyle nasıl bir ilişkisi olduğudur. Jean Piaget tarafından ortaya konulan içkin adalet olgusu ahlaki gelişime paralel olarak 6-7 yaş aralığında ortaya çıkmakta ve zihinsel gelişime paralel olarak da olay/durumları ödül ve ceza gibi somut anlamda düşünmekten etkilenmektedir. J. Piaget'e göre bu yaştaki çocuklar olaylar arasında ödül ve cezadan hareketle bir ilişki kurarlar, başka bir ifadeyle sonuçtan hareketle sebebe ulaşmaya çalışırlar. Dolayısıyla çocuk karşılaştığı bir olumsuzluğun bir ceza (otomatik cezalandırma) olduğunu düşünme eğilimi sergilerler. Bu durum yetişkinlikte de "ilahi adalet" inancı kapsamında devam etmektedir. Bir bireyin başına kötü bir şey geldiğinde (hastalık, depresyon, kaza gibi) mutlaka o kişinin günah işlediği ya da kötü bir şey yaptığı düşünülür. Çünkü olaylar arasında *sebe-sonuç* kurmak ve kötülük yapan herkesin mutlaka ceza almasını (bu dünyada ya da ahirette) isteriz. Dolayısıyla cezalandıran Tanrı tasavvurunun ilahi adalet inancının "içkin adalet" boyutuna daha fazla eğilimli olduğu öngörüsüyle "*Korku veren Tanrı imgesine sahip olanların içkin adalet inancı eğilimi daha yüksek olacaktır*" hipotezi ileri sürülmüştür. Ancak, araştırmamızda *Tanrı imgesi korku puanları* ile içkin adalet puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı negatif bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır, hipotez doğrulanmamıştır.

Literatürde Benzer bir hipotezi test eden başka bir araştırma bulunmadığı için üzerine nihai bir yorum ve değerlendireme yapmak bu aşamada mümkün değildir. İlerde yapılacak araştırmalarda konun farklı örneklem ve farklı ölçeklerin kullanılması belki daha farklı sonuçlar verecektir.

### **4. Bir haksızlığa uğramak veya mağdur olmak insanların yaşamsal adalet (ilahi adalet) inancı üzerinde nasıl bir etki yaratmaktadır?**

Bir haksızlığa uğramak ve mağduriyet yaşamak veya mağdur edildiğini/ olduğunu düşünmek adalet duygusunu tetikleyen temel insani deneyimlerden biridir. Bu gibi durumlarda insanlar yaşadığı olayları adalet duygusu çerçevesinde anlamlandırır, haksızlığa uğramışsa adaletin tecelli etmesini bekler. Kaplan (2011)'nın anlatımına göre, işte tam bu noktada başta yaşanan mağduriyetin niteliği olmak üzere, insanlar

içinde buldukları çeşitli bireysel ve çevresel değişkenlere göre yaşamsal adalete ilişkin farklı tutumlar sergilerler. İlk tutum yaşanan mağduriyet olayı üzerine kişinin dünyanın adil olup olmamasına ilişkin sergileyeceği tutumdur. Literatürde bu tutum “adil dünya inancı” olarak kavramsallaştırılmıştır. Mağduriyet yaşayan insanların genelinde, özellikle telafi edilmediyse veya geç edildiyse, duyanının adil bir yer olduğuna dair taşıdıkları inançları sarsılır. Ancak bu inanç bizi hayata bağlayan temel tutumlardan biri olduğu için çoğumuz adalete olan inancımızı korumak için iki türlü başa çıkma stratejisi geliştiririz: **a)** kendimizi suçlu görür, yaşadığımız mağduriyeti hak ettiğimizi düşünürüz. Literatürde bu tutum Kaplan tarafından “içkin adalet” inancı olarak kavramsallaştırılmıştır; **b)** Kendimizi suçlu görmeyiz ama adaletin eninde sonunda gerçekleşeceğini düşünür kendimizi teselli edere hayata yeniden tutunuruz. Literatürde bu ikinci tutum da Mervin Lerner tarafından “nihai adalet” inancı olarak kavramsallaştırılmıştır. İşte söz konusu bu teorik çerçeveden hareketle yukarıdaki araştırma sorumuzla ilintili olarak “*Mağduriyet deneyimi olanlar veya haksızlığa uğrayanların “adil dünya” inancı eğilimi düşük, ilahi adalet inancı eğilimi daha yüksek olacaktır*” hipotezi ileri sürülmüştür.

Elde edilen veriler (Tablo 3.7) hipotezi kısmen desteklenmiştir. Mağduriyet deneyimi puanı ile “adil dünya” inancı puanı arasında olumlu veya olumsuz bir ilişki tespit edilememiştir. Ancak Mağduriyet deneyimi puanı ile “içkin ve nihai adalet” inancı puanları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Adil dünya inancıyla mağduriyet deneyimi arasında olumlu veya olumsuz bir ilişkinin çıkmaması aslında haksızlığa uğramış veya mağduriyet yaşamış katılımcıların adalet duygusunun bir anlamda sarsıldığı şeklinde yorumlayabiliriz. Yani, böylesi temel bir insani duygu konusunda katılımcıların olumlu olmayışı da bana göre anlamlıdır. Adalet duygusu ve adil dünya inancı bir anlamda sarsılmıştır ve bunun bir sonucu olarak da “nihai adalet” duygusu yükselmiştir. Çünkü birey duygusal olarak nihai adalet inancında teselli bulabilmektedir, mağdur, olayı/durumu Allah’a havale ederek yaşadığı adaletsizlik hissini bu şekilde dengeleyebilmektedir.

İlahi adalet inancı ve Tanrı imgesi arasındaki ilişkiyi hukuk ve ilahiyat alanı evren alınarak yapılan ilk çalışmadır. Dolayısıyla bu çalışmamızın bulguları ve sınırlılıkları çerçevesinde gelecekte benzer bir çalışmayı gerçekleştirecek araştırmacılara yön vermesi açısından bazı önerilerimizi aşağıda ki gibi sıralamak mümkündür:

- Araştırmanın örnekleme hem ilahiyat hem de hukuk alanı olduğundan çift kaynaklıdır. Araştırmacının bölümü gereği ilahiyatçılara ulaşmak hukukçulara ulaşmaktan daha kolay olmuştur. Fakat dağılımın dengeli olabilmesi için ulaşabildiğimiz hukukçular oranı kadar ilahiyatçıdan veri toplanmıştır; bu da veri sayısında azlığa sebep olduğundan örneklem grubu seçilirken daha geniş ve kolay ulaşılabilir kitlenin olmasına dikkat edilmesi gerektiğini düşünmekteyiz.
- Bu araştırma da belirlenen amaç doğrultusunda iki farklı ölçek ( İlahi Adalet İnancı ve Tanrı Tasavvuru ) kullanılması uygun görülmüştür. Kullanılan anket ve ölçeklerin güvenilirlik ve geçerlik ölçütlerine uygunluğu yüksek oranlarda pozitif gerçekleşse de yapılacak benzer çalışmaların daha sağlıklı sonuçlar verebilmesi açısından mevcut ölçeklerin güncellenerek kullanılmasını ya da uygun başka ölçeklerin kullanılmasının daha doğru olduğunu düşünmekteyiz.
- Araştırma ilahi adalet inancı ve Tanrı imgesi arasındaki ilişkiyi hukuk ve ilahiyat alanı evren alınarak yapılan ilk çalışma mahiyetinde olup bulguları zaman açısından kesitsel olup belirli zaman dilimi içerisinde araştırmaya katılan katılımcılar ile sınırlıdır. Bu sebeple bulgular mukayeseli bir şekilde sağlıklı olarak tartışılmamıştır. Daha geniş bir çerçevede isabetli kıyas için yeni çalışmaların yapılmasının faydalı olacağı kanaatindeyiz.

## REFERANSLAR

- Acar, H. (2014). İlkokul Çağı Çocuklarında İnanç Gelişimi. *İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, (2), 01-39. <http://isamveri.org/>
- Akbaş, M. (2010). İlahi Ceza Yeniden: Mevcut Ekonomik Kriz İlahi Ceza Mı?. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 0(22), 197-210. <https://dergipark.org.tr/>
- Akbaş, H. & Sadıker, Ö. (2018). Va'd ve Va'id Ekseninde İlahi Adalet. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 485-492. <https://www.researchgate.net/>
- Akgün, S. (2019). Adil Dünya İnancı ve Toplumsal Sonuçları. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 14(20), 2227-2247. <https://dergipark.org.tr/>
- Alicı, M. (2015). Yahudilikte Otorite Kurumları Üzerine. *AKRA Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 3(7), 9-29. <https://dergipark.org.tr/>

- Altuncu, A. (2014). Sümerlerde Tanrı ve Tanrılar Panteonu. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(7), 118-142. <https://dergipark.org.tr/>
- Apaydın, Y. H. (2018). Adalete Nedir? Mahiyet ve Keyfiyet. (35), 459-476. <https://dergipark.org.tr/>
- Arslan, H. (2015). Geleneksel Afrika Dini'nde Tanrı Tasavvuru. *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 2(4), 7-25. <https://dergipark.org.tr/tr/>
- Atik, K. M. (2006). Kur'an'a Göre Tanrı Tasavvuru. *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (7), 1-27. <https://dergipark.org.tr/>
- Aydın, Mehmet (1986). Allah'ın Varlığına İnanmanın Akliliği. *Journal of Islamic Research*, 1(2). <http://www.islamiarastirmalar.com/>
- Aydın, M. (1992). *Din Felsefesi*. (3. Basım). İstanbul: Selçuk Yayınları.
- Aygün, A. & Mehmedoğlu, U. A. (2006). James W. Fowler ve İnanç Gelişim Teorisi. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6(1), 118-140. <https://dergipark.org.tr/>
- Ayten, A. & Anık, E. (2014). Lgbt Bireylerde Dini İnanç, Din ve Tanrı Tasavvuru, Dini ve Manevi Başa Çıkma Süreci. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 14(2). [https://scholar.google.com.tr/scholar?q=tanr%C4%B1+tasavvuru+tezler&hl=tr&as\\_sdt=0&as\\_vis=1&oi=scholart](https://scholar.google.com.tr/scholar?q=tanr%C4%B1+tasavvuru+tezler&hl=tr&as_sdt=0&as_vis=1&oi=scholart)
- Baş, M. (2017). Hicaz Yahudilerinin Menşe Problemi ve Tanrı Algıları. *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi*, (1), 91-104. <http://israiliyat.com/tr/>
- Başak S., Akşit A. M., & Elçioğlu, Ö. (2017). Anne Sütünü Sağlayan/Oluşturan, Etik Temelde ki Sevgidir. *Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yenidoğan Dergisi*, 1, 57-71. <https://dergipark.org.tr/tr/>
- Bedir, N. F. (2017). Yetişkinlerde Çocukluk Anılarındaki Tanrı İmgisinin Analizi. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16(32), 717-740. <https://dergipark.org.tr/tr/>
- Benson P. & Spilka B. (1973). Benlik Saygısı ve Kontrol Odağı Fonksiyonu Olarak Tanrı İmajı. *Din Bilimsel İnceleme Dergisi*. 12(3), 297-310. <https://www.jstor.org/stable/>
- Bilik, M. B. (2019). Depremleri Anlamlandırma ve Açıklama Biçimlerinin Risk Azaltma Süreçlerine Etkisi Açısından 2011 Van Depremler. *Dirençlilik Dergisi*, 3(2), 229-237. <https://dergipark.org.tr/tr/>
- Ceylan, D. (2017). Günah Psikolojisine Dini ve Psikolojik Bir Yaklaşım. *Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi*, (4), 231-245. <https://dergipark.org.tr/>
- Çakır, K. & Şen, E. (2012). Psikolojik Doğum Sırasına Göre Adil Dünya İnancı . *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , 1 (32) , 57-69 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/erusosbilder/issue/23766/253346>

- Çakın, K. (2004). Kitabı't-Tevhid'in Bab Başlıklarına Göre Buhari'nin Tevhid Anlayışı. *Dini Araştırmalar*, 7(20), 425-432. <https://dergipark.org.tr/tr/>
- Çağrı, M. (1988). Adalet. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 1, 341-343. <https://islamansiklopedisi.org.tr/>
- Çaviş, E. (2010). İslam Geleneğinde Tanrı Tasavvurları. *Eskiye*, (13), 55-61. <https://dergipark.org.tr/tr/>
- Çetin, Ö. (2018). Erich Fromm'da Tanrı Tasavvuru. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 18(3), 75-98. <https://dergipark.org.tr/tr/>
- Çetin, Ö. (2019). Rollo May'de Tanrı Tasavvuru ve Psikolojik Yansımaları. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(35), 171-186. <https://dergipark.org.tr/tr/>
- Çınar, M. (2016). Tanrı'ya Bağlanma Tarzı ve Ölüm Kaygısı İlişkisi Üzerine Bir Araştırma. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, 1(45), 313-338. <https://dergipark.org.tr/tr/>
- Dalfidan, B. (2019). *Tanrı Tasavvuru ve Mutluluk İlişkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 550565)
- Değerli, İ.F. & Birol, Z. (2020). İşe Bağlılık ve Adil Dünya İnancı: Kamu Çalışanları Üzerine Bir Araştırma. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 11(Ek), 104-109. doi:10.36362/gumus.822694
- Dedemoğlu, Ş. (2020). Ahiret inancının intihar girişimini önlemedeki etkisi (Yüksek Lisans Tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No.551897)
- Dik, T. (2010). Atasözlerinde Adil Dünya İnancı. *Millî Folklor*, (88) <http://hdl.handle.net/11693/22116>
- Düzgün, Ş.A. (2005). Tanrı Tasavvurları ve Sosyal Hayata Yansımaları Sempozyumu. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları*, <http://isamveri.org/>
- Ertuğrul, (2017). Kur'an'da Helak Olan Kavimlerde Suç-Ceza Uyumu. *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(5), 165-185. <https://dergipark.org.tr/>
- Fromm, E. (2012). *Psikanaliz ve Din*. (3. Basım). İstanbul: Say Yayınları.
- Giray, F. S. (2009). *Suç İşlemiş ve İşlememiş Ergenlerin Adil Dünya İnancı ve Bağışlayıcılık Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. İlişkisi (Yüksek Lisans Tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No.250417)
- Guliyev, R. (2011-2). Tanrıçılık ve Tanrı Kelimelerinin Leksik Anlamı. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 4(8), 95-101. <https://dergipark.org.tr/tr/>

- Güler, Ö. (2007). Tanrı Algısı Ölçeği (TA): Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 48(1), 123-133. <https://dergipark.org.tr/tr/>
- Gülfil, D. (2019). Ateistlerde Olumsuz Tanrı Algısının Psiko-sosyal Açıdan Değerlendirilmesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 1289-1312. <http://www.dergipark.org.tr/tr/>
- Gümüş, E. (2011). *7-12 Yaşları Arasında İnanç Gelişimi (James W. Fowler'a Göre İnanç Gelişimi)* (Yüksek Lisans Tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 35691)
- Güngör, H. (2010). Tanrı. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 39, 570-571. <https://islamansiklopedisi.org.tr/>
- Gürses, İ. & Kılavuz, M. A. (2011). Erikson'un Psiko-Sosyal Gelişim Dönemleri Teorisi Açısından Kuşaklararası Din Eğitimi ve İletişiminin Önemi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20(2), 153-166. <https://dergipark.org.tr/tr/>
- Hayta, A. (2010). Nesne İlişkileri Kuramı ve Tanrı Tasavvuru Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme. *Değerle Eğitimi Dergisi*, 8(20), 39-77. <https://ded.dem.org.tr/>
- Hayta, A. (2006). Anneden Allah'a: Bağlanma Teorisi ve İslam'da Allah Tasavvuru. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 4(12), 29-63. <http://www.dergipark.org.tr/tr/>
- Hayta, A. (2017). *Bağlanma Kuramı ve Tanrı Tasavvuru İlişkisi Üzerine Bir Araştırma*. (Doktora tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 484190).
- Işık, H. (2018). Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an'a Göre Şeytan. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13(13), 35-74. <https://dergipark.org.tr>
- Kalkışım, M. M. (2013). Kutadgu Bilig'de "Adalet" Değeri. *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (1), 91-98. <https://dergipark.org.tr/>
- Kanık, Betül(2021). *Adil Dünya İnancı ve Algılanan Kontrol Eksikliği Yardımı Göçmen Davranışlara Yönelik Etme Davranışı Üzerindeki etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2021.
- Kaplan, H. (2011). *'İlahi Adalet' Psikolojisi*. Çanakkale.
- Karaca, F. (2007). *Dini Gelişim Teorileri*. İzmir: Dem Yayınları.
- Kartopu s. & Özbolat A. (2014). Şathiyelerde Tanrı Algısı: Tipolojik Bir Yaklaşım. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 9(5), 1299-1318. <https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/>
- Kaya, B. , Kıran, B. , Çakmak, S. (2020). "Sosyal hizmet çalışanlarında ikincil travmatik stres ve adil dünya inancı" . *Cukurova Medical Journal* 45 (2020): 1061-1072 <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cumj/issue/54246/711644>

- Kılınç, S. & Torun, F. (2011). Adil Dünya İnancı. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 3(1), 1-14. <https://dergipark.org.tr/tr/>
- Kısa, C. (2013). *Nesne İlişkileri Kuramı ve Tanrı Tasavvuru*. (Doktora tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No: 337501)
- Kısa, C. (2015). Filozofların, Teologların ve Psikanalistlerin Tanrısı: Tanrı Kavramı ve Tanrı Tasavvuru. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 639-654. <http://isamveri.org/>
- Koç, M. (2006). Din Psikolojisinde Bağlanma Teorisi. *Bilimname*, 1, 133-172. <http://isamveri.org/>
- Kuşat, A. (2012). Bilişsel Gelişim Açısından Din Fıtrat İlişkisi. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2), 35-53. <http://eruifd.erciyes.edu.tr/>
- Kula, N. (2006). İstenmedik ve Beklenmedik Olaylarla Karşılaşan Bireylere Yönelik Moral ve Manevi Desteğin Önemi (Deprem ve Bedensel Engellilik Örneği). *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 6(2), <https://docplayer.biz.tr/10494993>
- Malkoç, M. (2018). İslam ve Hristiyanlık'da Tanrı Kavramı. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 1438-1447. <http://www.itobiad.com/tr/>
- Mehmedoğlu, U. A. (2011). *Tanrıyı Tasavvur Etmek*. (1. Basım). İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Saruhan, S. M. (2015). Erdemlerin Erdemi: Adalet. *Adam Akademi*, 5(1), 1-12. <https://dergipark.org.tr/tr/>
- Saipova, S. (2019). Tevrat, İnciller ve Kur'an'da H-S-B Kökünün Semantik Açından İncelenmesi. *İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi*, (4), 55-75. <https://dergipark.org.tr/tr/>
- Schmalz, M. (2017). Doğal Afetler Tanrı'nın İntikamının Bir Parçası mı?. <https://theconversation.com/christian-faith-doesnt-just-say-disasters-are-gods-retribution-83288>
- Seyhan, Y.B. (2014). Üniversite Öğrencileri Örneğinde Dua Tutumu ve Tanrı Tasavvuru. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 14(2), 175-204. <http://isamveri.org/>
- Sinanoğlu, M. (2010). Şirk. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 39, 193-198. <https://islamansiklopedisi.org.tr/>
- Sönmez, V. (2017). İslam İnancında Günah Kavramı. *İslami Araştırma Dergisi*, 28(1), 42-66. <http://isamveri.org/>
- Şahin, İ. (2018). Kur'an Ekseninde Nisyanın Nedenleri ve Yıkıcı Sonuçları. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(20), 371-387. <https://dergipark.org.tr/tr/>

- Tekeş, Burcu (2013). "Engellilere Yönelik Önyargıyı Yordayan Değişkenler: Kültürler Arası Bir Araştırma" (PDF) (Yüksek Lisans Tezi).
- Oral, O. (2018). Kadı Abdülcebbar'da Allah Tasavvuru ve Tevhid. *Journal of Islamic Research*, 29(3), 551-69. <http://isamveri.org/>
- Oruç, C. (2013). Erken Çocukluk Dönemi Dini Gelişim Teorileri Bağlamında Din Eğitimi. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(8), 971-987. <https://www.researchgate.net/>
- Osmanoğlu, C. (2007). *Basamak Teorileri Açısından Dini Gelişim, İnanç Gelişimi ve Eğitimi*. (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 35691)
- Özdemir, B. (2008). *13-20 Yaşları Arasında Dini Gelişim Ve Eğitimi (James W. Fowler'ın inanç gelişimi teorisi bağlamında bir araştırma)*. (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 35691)
- Özdemir, O., Özdemir, G. P., Kadak, T. M. & Nasıroğlu, S. (2012). Kişilik Gelişimi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 4(4), 566-589. <https://pdfs.semanticscholar.org/>
- Öcal, H. (2004). Okulöncesi ve İlköğretim Çağı Çocuklarının Allah Tasavvurları Üzerine Bir Araştırma. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13 (2), 2004. S.59-80.).
- Öcel, H. & Aydın, O. (2010). Adil Dünya İnancı ve Cinsiyetin Üretim Karşıtı İş Davranışları Üzerindeki Etkisi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 25(66), 73-83. <https://www.psikolog.org.tr/>
- Türküz, R. (2009). *Okul Öncesi Dönemde Dini Gelişim ve Eğitimi* (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 35691)
- Uğur, D. (2007). *Dünyayı Adil Algılama ve Geleceğe Dair Umut/Umutsuzluk: Depresyon tanısı alan ve almayan kişilerin adil dünya inancı*. (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 209103)
- Ulu, M. (2016). İnanç Gelişim Teorisi: İnanç Aşamaları. *Bilimname*, 1, 139-156. <https://www.researchgate.net/>
- Yapıcı, A. (2016). Müslüman Türk Kültüründe İnanç Gelişimi (Bir model denemesi). *DEUIFD Din Psikolojisi*, (özel), 83-113. <https://dergipark.org.tr/tr/>
- Yıldız, M. (2007). *Çocuklarda Tanrı Tasavvurunun Gelişimi*. (1. Basım). İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Yıldız, M. & Ünal, V. (2017). Tanrı Tasavvuru ile Engelliliğe Yönelik Tutumlar Arasındaki İlişki. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(4), 8-21. <http://www.itobiad.com/>

Yıldız, A. A. (2016). *Ernest Harms Ve Ronald Goldman'nun Dini Gelişim Kuramları Bağlamında Dini Gelişim Çocuk Kitapları* (Doktora tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No.437352)

Yıldız, M. ve Karanfil, İ .(2015). "Çocuk Ve Gençlik Ceza İnfaz Kurumlarındaki Hükümlülerde Din Hizmetlerine Katılım Ve Değerler Sistemleri İlişkisi Üzerine Bir İnceleme". *Dini Araştırmalar* 18/46 (15-06-2015) (Haziran 2015): 66-96. <https://doi.org/10.15745/da.18182>

Yıldız, M., Kenevir, F. "Çocuk Suçlularda Tanrı'ya Güven Üzerine Bir Araştırma". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 62 (2021 ): 169-195

Yılmaz M. & Uluç, G. ( 2015 ). İlahi Adalet Kimin Hizmetinde: Mistik Motifli Türk Dizileri (Sırlar Dünyası, Kalp Gözü, Gizli Dünyalar, Beşinci Boyut). *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 5(13), 174-204. <https://dergipark.org.tr/tr/>

Yılmaz, S. (2003). Arapça'da Allah İsmi'nin Etimolojisi ve O'nunla Yapılan Deyimlerin Filolojik Yapısı. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(2), 2001-2018. <https://dergipark.org.tr/tr/>

Yüksel, G. (2015). *Yaşam boyu gelişim* (13.Basımdan çeviri). Ankara: Nobel.

## EKLER

### EK A

#### ANKET FORMU

Katılımcı Kodu: \_\_\_\_\_

Bu anket formu, İbn Haldun Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsünde, Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlanan bilimsel bir araştırmanın ana parçasıdır. Üç bölümden oluşan bu çalışmada soruların tamamı yaklaşık 5-10 dakikada cevaplanabilmektedir. Sorulara vereceğiniz cevaplara doğru ya da yanlış şeklinde bir değerlendirme yapılmayacaktır. **Soruları eksiksiz ve içtenlikle cevaplandırmanız sağlıklı veri toplanabilmesi için son derece önemlidir.**

Anket formuna isim veya sizi tanıttıcı herhangi bir bilgi yazmanız gerekmemektedir. Araştırmacının sizden beklentisi sorulara kendi düşünceleriniz doğrultusunda samimi cevaplar vermenizdir. **Cevaplarınız yalnızca bu araştırma için kullanılacak ve başka hiçbir kişi veya kurumla paylaşılmayacaktır.**

Bu çalışmaya katılmak tamamen **gönüllülük** esasına dayanmaktadır. Çalışmaya **katılmama** ya da herhangi bir anda çalışmadan çekilme hakkına sahiptir. **Anket sorularını cevaplamaz, çalışmaya katılım için onam verdiğiniz** şeklinde yorumlanacaktır.

**Katkılarınız için şimdiden teşekkür ederiz.**

Tez Danışmanı

(Tezi Hazırlayan-YL Öğrencisi)

**BÖLÜM I****A. DEMOGRAFİK BİLGİLER (Hukuk alanı için)**

1. Cinsiyetiniz.....
2. Uyruğunuz.....
3. Doğum yılınız.....
4. Medeni Durumunuz  Bekar  Evli  Diğer
5. Annenizin Eğitim Seviyesi.....
6. Babanızın Eğitim Seviyesi.....
7. **Aşağıdaki seçeneklerden hangisi size uygundur?**
  - Ön lisans Öğrencisiyim (AMYÖ)
  - Ön Lisans Mezunuyum (AMYÖ)
  - Hukuk Fak. 1.sınıf Öğrencisiyim
  - Hukuk Fak. 2.sınıf Öğrencisiyim
  - Hukuk Fak. 3.sınıf Öğrencisiyim
  - Hukuk Fak. 4.sınıf Öğrencisiyim
  - Hukuk Fak. Mezunuyum - mezun
  - Hukuk alanında çalışıyorum.
  - Diğer.....
8. **Hukuk alanında çalışıyorsanız;**  
Mesleğinizde ki pozisyonunuz nedir? :  
Mesleğinizin kaçınıcı yılındasınız? :
9. **Gelir Seviyeniz?**  Alt-orta  Yüksek

**BÖLÜM I****DEMOGRAFİK BİLGİLER (İlahiyat alanı için)**

1. Cinsiyetiniz.....
2. Uyruğunuz.....
3. Doğum yılınız.....
4. Medeni Durumunuz :  Bekar  Evli  Diğer
5. Annenizin Eğitim Seviyesi.....
6. Babanızın Eğitim Seviyesi.....
7. **Aşağıdaki seçeneklerden hangisi size uygundur?**
  - Ön lisans Öğrencisiyim (İlahiyat)
  - Ön Lisans Mezunuyum (İlahiyat)
  - İlahiyat Fakültesi'nde hazırlık öğrencisiyim
  - İlahiyat Fakültesi'nde 1.sınıfta öğrenciyim

- İlahiyat Fakültesi'nde 2.sınıfta öğrenciyim
- İlahiyat Fakültesi'nde 3.sınıfta öğrenciyim
- İlahiyat Fakültesi'nde 4.sınıfta öğrenciyim
- İlahiyat Fakültesi mezunuyum.
- Lisansüstü Öğrenciyim
- Diğer

8. Eğer çalışıyorsanız aşağıdakilerden hangisi size uymaktadır?

- MEB' e bağlı kurumlarda personel
- DİB' e bağlı kurumlarda personel
- Akademisyen

9. Mesleğinizin kaçınıcı yılındasınız?

10. Gelir Seviyeniz?  Alt-orta  Yüksek

## BÖLÜM II

### ADALET ALGISI

Aşağıda yaşamsal adalete ilişkin birtakım ifadeler yer almaktadır. Bu ifadelere ne derece katılıp katılmadığınızı yandaki kutucuklara rakamsal olarak işaretleyiniz. <b>1= kesinlikle katılmıyorum, 5 = kesinlikle katılıyorum anlamındadır.</b> <i>Seçtiğiniz rakam ne kadar büyükse o ifadeye o kadar çok katılıyorsunuz anlamına gelir.</i>		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
1	Dünya adil bir yerdir	1	2	3	4	5
2	Bu dünyada kötülük genellikle yapanın yanına kar kalıyor.	1	2	3	4	5

3	Hiç kimse haksız yere cezalandırılmaz	1	2	3	4	5
4	Bu dünyada ne ekersen onu biçersin (iyilik yapan iyilik bulur, kötülük yapan kötülük bulur)	1	2	3	4	5
5	Hak ettiğim şeyleri genellikle elde ettiğime inanıyorum.	1	2	3	4	5
6	Birçok insan sahip olduğu itibarı aslında hak etmiyor.	1	2	3	4	5
7	Benimle ilgili önemli kararların adilane verildiğini düşünüyorum	1	2	3	4	5
8	Zalimin zulmü, mazlumun da ahı yerde (karşılıksız) kalmaz (eninde sonunda adalet yerini bulur).	1	2	3	4	5
9	Bu dünyada maalesef herkese eşit fırsat verilmiyor.	1	2	3	4	5
10	İnsanların çoğu buldukları iyi konuma dişleri ve tırnaklarıyla gelir.	1	2	3	4	5
11	Hangi meslek ve hangi sektörde olursa olsun, işini iyi yapan karşılığını alır	1	2	3	4	5
12	Eden bulur! Başına musibet gelen biri önce bir kendine bakmalı.	1	2	3	4	5
13	Uğradığım haksızlıkların bir gün bir şekilde telafi edileceğine inanıyorum.	1	2	3	4	5
14	İnsanların yoksulluktan ve işsizlikten şikâyet etmeleri kendi zayıflıklarını/acizliklerini örtbas etmek için ürettikleri bahanelerdir.	1	2	3	4	5
15	Ara sıra haksızlığa uğrasam da bana genellikle adaletli davranıldığına inanıyorum.	1	2	3	4	5
16	Başıma beklenmedik bir musibet/kötülük (bela, kaza, hastalık vb) geldiğinde ‘acaba bu yapmış olduğum yanlış bir davranışın/ işlediğim bir günahın sonucu mudur?’ gibi bir düşünce bazen içimden geçer.	1	2	3	4	5
17	Başıma gelen bazı olumsuz şeylere müstahak olduğumu düşünürüm.	1	2	3	4	5
18	Dünyada adaletsizlik ve haksızlık olsa bile bunlar istisna vakalardır, sonunda bir gün hak yerini bulur adalet galip gelir.	1	2	3	4	5
19	Deprem, yangın, sel ve salgın hastalık gibi doğal felaketlerin, toplumsal ahlaki çöküntünün yükselmesinden/ günahların alenen (açıkça) işlenmesinden dolayı Allah’ın bir ikazı (uyarısı) olabileceği düşüncesi bazen içimden geçer.	1	2	3	4	5
20	Zor şartlardan dolayı sıkıntı çekenler, bir gün çektikleri bu sıkıntının/çilenin karşılığını mutlaka alırlar.	1	2	3	4	5

21	Maalesef bu dünyada insanlara hak ettikleri şekilde muamele edilmiyor.	1	2	3	4	5
----	--	---	---	---	---	---

*Lütfen eklemek istediğiniz duygu ve düşüncelerinizi aşağıdaki boşluğu kullanarak serbestçe ifade ediniz.*

### BÖLÜM III

#### TANRI İMGESİ

Aşağıda inandığımız Yüce Güç/ Allah ile ilgili çeşitli ifadeler verilmiştir. Bunların sizin Allah ile ilgili düşüncelerinize ne kadar uygun olduğunu (X) koyarak işaretleyiniz.

- (1) Kesinlikle Hayır,  
(2) Hayır,  
(3) Emin Değilim,  
(4) Evet,  
(5) Kesinlikle Evet

Kesinlikle hayır  
Hayır  
Emin değilim  
Evet  
Kesinlikle evet

	1	2	3	4	5
1. Kendimi Allah'a çok yakın hissedirim.	1	2	3	4	5
2. Allah'ın beni sadece iyi şeyler yaptığım zaman sevdiğini düşünürüm.	1	2	3	4	5
3. Allah'ın herkese karşı merhametli olduğunu düşünürüm.	1	2	3	4	5
4. Allah'ın yardımıyla hayatımdaki zorlukları aşarım.	1	2	3	4	5
5. Allah'ı düşündüğüm zaman kendimi huzurlu hissedirim.	1	2	3	4	5

6. Zor durumda kalsam dua ederek Allah'tan yardım isterim.	1	2	3	4	5
7. İşlediğim günahları Allah'ın affetmeyeceğini düşünürüm.	1	2	3	4	5
8. Allah'ı çok şefkatli olarak hayal ederim.	1	2	3	4	5
9. Dua ettiğim zaman kendimi güvende hissedirim.	1	2	3	4	5
10. Dua etsem bile, isteklerime ulaşamam.	1	2	3	4	5

## BÖLÜM IV

### Din ve Hayata Bakış

1.Kendinizi ne derece dindar hissediyorsunuz?

Dindar Değilim 1  2  3  4  5  Oldukça Dindarım

2.Aşağıdaki seçeneklerden hangisi sizin hayata ve olaylara bakış açısını tanımlar?

Oldukça Liberal 1  Liberal 2  Ortada 3  Muhafazakâr 4  Oldukça Muhafazakâr 5

3.Hiç bilfiil haksızlığa/ maruz kalıp, mağdur oldunuz mu?

Hiç Olmadı 1  2  3  4  5  Çok Sık Oldu

*Anketimiz bitmiştir, katkılarınızdan dolayı tekrar çok teşekkür ederiz....*

EK B

ETİK KURUL ONAYI

Evrak Tarih ve Sayısı: 19.04.2022-12888



T.C.  
İBN HALDUN ÜNİVERSİTESİ  
Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği  
Kurulu Başkanlığı

Sayı : E-71395021-020-12888  
Konu : Yasemin IŞIK-Etik Kurul Kararı

19.04.2022

#### İLGİLİ MAKAMA

Kurulumuza başvuran Yasemin IŞIK'ın "Tanrı Tasavvuru ve İlahi Adalet İnancı: İlahiyat ve Hukuk Alanı Bağlamında Bir Araştırma" isimli projesi; amaç, araştırma türü, veri toplama araçları, süreç ve işlemler, veri analizleri dikkate alınmak suretiyle 22.03.2022 tarihinde değerlendirilerek 2022/03-4 karar numarası ile etik açıdan uygun bulunmuştur.

Bilgilerinizi arz/rica ederim.

Prof. Dr. Alev ERKİLET  
Başkan

*Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.*

Belge Doğrulama Kodu :BSL8HHMM4

Belge Doğrulama Adresi: <https://www.turkiye.gov.tr/ibn-haldun-universitesi-ebys>

Adres: Başak Mah. Ordu Cad. No:3 P.K. 34480 Başakşehir / İstanbul

Telefon: 0212 692 0212 Faks: 0212 551 6464

Kep: ihu@hs01.kep.tr e-Posta: info@ihu.edu.tr Elektronik Ağ: www.ihu.edu.tr

Bilgi için: Neslihan Pala

Unvanı: Sekreter



Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

## ÖZGEÇMİŞ

Ad ve Soyad:

Yasemin IŞIK

Eğitim:

2011 – 2016 İlahiyat Lisans, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye

2019 – 2022 Din Bilimleri Yüksek Lisans, İbn Haldun Üniversitesi, Türkiye

İŞ Deneyimi:

2017 – Milli Eğitim Bakanlığı'n da "Din Kùltürü ve Ahlak Bilgisi" Öğretmeni

2019 - Değerler Eğitim Merkezi'n de "Hafızlık Eğitimi" Projesinde Araştırmacı